

ДУНАЯ

№ 1 2025

ДУКЛЯ

Рік видання 73 № 1 2025

літературно-мистецький
та публіцистичний жур-
нал. Видає Спілка україн-
ських письменників
Словаччини, Пряшів.

DUKLA –
literárno-umelecký
a publicistický časopis.
Vydáva Spolok ukrajini-
ských spisovateľov
na Slovensku, Prešov.
IČO: 37874047

Dátum vydania: február 2025

Realizované s finančnou pod-
porou Fondu na podporu kul-
túry národnostných menšín.

ІВАН ЯЦКАНИН,
головний редактор.

РЕДКОЛЕГІЯ:

ГРИГОРІЙ ГУСЕЙНОВ,
АНАТОЛІЙ КАЧАН,
ВАСИЛЬ ДАЦЕЙ,
СТЕПАН ГОСТИНЯК,
ЯРОСЛАВ ДЖОГАНІК,
ОЛЕКСАНДРА ІГНАТОВИЧ,
МИРОСЛАВ ІЛЮК.

Виходить раз на два місяці.
Передплатна ціна на рік –
3,98 €.

Адреса редакції:
080 01 Prešov,
Ul. Janka Borodáča č. 5

Комп'ютерний набір
NITECH s.r.o., Prešov,

Objednávky na predplatné prijíma každá
pošta a doručovateľ Slovenskej pošty.
Objednávky do zahraničia vybavuje
Slovenská pošta, a.s., Stredisko pred-
platného tlače, Ul. Uzbecká 4, P.O. Box
164,82014 Bratislava 214,

e-mail: zahranicna.tlac@slposta.sk

ISSN 0419-8131

ЗМІСТ

Іван Козак Добірка віршів	2
Юліус Панько Зустріч випускників	6
Сергій Федака Філософ	14
Улас Самчук Гори говорять	17
Вадим Пепа Піддослідні кролики	29
Андрій Курков Золоті ножиці і три пригорщі снігу	33
Михайло Роман Пряшівські літературні шістдесятники	43
Марина Бабенко Стежками письменницької долі	53
Олександр Гаврош Як Улас Самчук відкрив Гуцульську республіку	58
Олександр Шокало Михайло Іванович Туган/Барановський	61
Григорій Клочек Каму грядеші?	76
Лариса Якубова Рашизм: звір з безодні	86
Прощавай, друже!	92
Михайло Чукан Вірші	93
Михайло Роман Нова книга Юліуса Панька	95

ПОЕЗІЯ

Іван КОЗАК

У засвіті відійшов закарпатський український письменник Іван Козак (1936-2024). Він поет, драматург, автор романів у віршах «Покута» (1992), «Прозріння» (1994), «Сповідь» (1996), «Віки передзвони» (2001), але також драматичних творів «Гомін Барвінкової долини» (1978), «Чарівна сопілка» (1998). Член Національної спілки письменників України з 1995 року. Лауреат обласної літературної премії імені Федора Потошняка та премії ім. Августина Волошина.

Карпатська перлина

Закарпаття – краю, світочку наш милий,
Тебе величають Срібно-Золотим,
Русі-України ти привітно щирій,
Одкраяний з Раю Господом Святим!

Карпатська перлина – Говерли косиця,
В стрічках рік, потоків, – милується світ,
Смерека й калина корінням сплелися.
Незламна їх воля – слов'янський наш рід.

Закарпаття – земле, Отча добровісна,
Про долю ласкаву одвічних замрій...
З Верховини вітер трембітає пісню.
Ї чують днеськи по Вкраїні всій.

Тиса із Дунаєм гори й степ еднають,
Щоб воля, як море, широка без меж –
І в осінь весніла, як ружа в розмаю,
Нам долю щасливу і славу грядеш!

Перечин – то пісня

Віків передзвони
Все линуть та й линуть
На славу, на спомин
Тобі, Перечине!

Мужнів не судьбою,
Яка б невзгодина.
Ми горді Тобою
За те, Перечине!

До волі святої
Не мав і спочину.
Сівач був і воїн
Ти наш, Перечине!

Містечко в долині,
Над Ужем поглянеш,
Якби на хустині
Вишитий рум'янець.

Промінням од сонця,
Блакиттям росини
На рідній сторонці
Твоїй, Перечине!

Синаторія Висока,
Полонина Руна
Стережуть твій спокій
В сивині задуми.

Коли серце плаче

*(Жертвам голодомору
присвячується)*

Сатана серпаста люто
З хлібом й люд пожала.
Й то мільйони... Вічна смута
Світом ся озвала.

В степ-долині
Ще й понині чути серед ночі
Стогін матері за сином,
За милим – дівочий.

Й вітер гаєм
Завиває,
Мов плаче сердешний,
Ті могили пам'ятає –
Горбочки безхресні.

Й чорна осінь
В безколосі,
Де-не-де зернина,
Діти молять, їсти просять.
Україна гине!

Цвіт, насіння,
В безкорінні
Висохне, зів'яне.
Смерть голодна в Україні,
Куди лем не глянеш.

Не дай, Боже,
Як хто зможе,
У цілому світі
Позабути найдорожче –
Свої рідні діти.

Й дзвони дзвонять... Люди!
Хто живий, щоб мертвих
Не злом пом'янути,
Вби сповідь одверта –
Самі собі судді!

Літа, літа...

Зозуленька сизокрила
Собі гнізда ще не звила,
А вже куєш, нам віщуєш
Літа, літа... й не шкодуєш.

Й мені довго ти кувала.
Малим був, не знав лічити.
Днесь, гадаю, мало, мало...
Й того віку не дожити.

Зозуленько, люба пташко,
Мій ти світочку премилый!
Умирати, о як тяжко...
Не вчую тя вже в могилі.

Літа, літа, їх не спинити...
Господня воля так судила.
Кому і як на світі жити –
Літай собі, як маєш крила!

З воскресінням!

Не плач, Донеччино, не плач!
В лани твої широкополі
Ізнов повернеться сівач.
Із ласки Господа і Волі!
Загоїм рани невигойні,
Душі нестерпні муки-болі.

Живі та й мертві покоління,
Чиї там сльози, кров проліті,
Святе чекає воскресіння
В народній пам'яті й молитві.

Не плач, Донеччино, не плач!
Небесна Сотня, Майдан – просять:
«Хай не радіє кат-палач –
Степи Таврійські заколосять!
В обіймах світу Україну
Єдинокровоною зголосять!»

ПРОЗА

Юліус ПАНЬКО

Зустріч випускників

(Уривок)

Навіть ні уві сні Петру Колесарові в молодості такого не з'явилося, що йому прийдеться бути учасником зустрічі випускників середньої загальноосвітньої школи (гімназії), тобто після п'ятдесяти років, краще звучить – після пів століття. Аж такого дивного б не було, але тут йдеться про його єдиний клас, класним керівником якого він був, якби не той вік, то теж не було б нічого дивного, бо досі він був присутнім на всіх ювілейних зустрічах, починаючи першою зустріччю його класу після десяти років від атестату зрілості. Правду кажучи, ці зустрічі він вважав своїми єдиними, бо на власних зустрічах він не брав участі, ані не знав, чи зовсім вони відбувалися. Він зустрічався з горами, піками та людьми, яких зачарували гори. Там, в Татри, Альпи чи Гімалаї прямиували його думки, прагнення.

Ніколи більше не керував жодним іншим класом протягом свого короткого педагогічного життєвого етапу. Шкільна система та пристрасть до скелелазіння спричинили, що так йому повезло у педагогічній кар'єрі.

Ще будучи студентом педфакультету захопився горами, попав до компанії альпіністів. Його талант до точних наук легко поєднувався з захопленням альпінізмом, у навчанні він взагалі не відчував труднощів. Знання, які набував на лекціях фізики, використав доречно під час скелелазіння; передусім закон гравітації, якого під час лазіння був змушений безперервно мати на увазі. Так передражнявали Петра друзі-альпіністи під час посиденьок біля пива, бо він унікав нещасних випадків у горах. Але крім жартів – Петро дійсно зумів вибрати оптимальні складнощі маршруту сходження.

В шістдесяті роки минулого століття була нестача вчителів. Тому міністерство освіти уможлилювало студентам долучитися до педагогічного процесу в останньому навчальному році, хоч ще не здали державні іспити. Умовою було здати на початку навчального року державний іспит з педагогіки – і до двох років здати державні іспити з фахових предметів.

Домашня несприятлива фінансова ситуація, через яку батьки артільники не були здібні достатньо забезпечити вимоги студента, тому ця можливість йти вчитися стала їм в нагоді.

І таким чином шкільні власті направили його в середню загальноосвітню школу до провінційного містечка, котре якраз перероджувалося з двох сіл в місто, а це з Нижнього Свидника та Вишнього Свидника - в один Свидник. Це переродження було схоже на те, коли сільські чоловіки позбувалися свого традиційного одягу, коли вони вже носили піджак, але мали ще на собі штани-дреліхи. Так і тут у Свиднику не було нічого дивного, коли на головній вулиці поміж авта пастухи гнали корови на пасовисько і на тротуарі потрібно було обходити лайна-колачі.

Ще довоєнні загальнорегіональні ярмарки, потім післявоєнна швейна фабрика, лікарня та державні установи зробили його містом, бо потрібно було побудувати житлові блоки для робітників, урядовців, лікарів. Зрозуміло, що треба було мати й основну школу, швейне училище, ну, і середню загальноосвітню школу для цілого регіону. Це містечко було увінчане навколишніми пагорбами, переважно вкритими змішаними лісами.

Так виглядало його місце роботи.

Петра скоріше потішило б, коли б замість цих, для нього незначних пагорбків, міг кохатися щоденним поглядом на татранські шпилі, відшукувати маршрути сходження. Ну, що зробиш, коли не маєш університетського диплому, власті можуть підмести з тобою всі кути, які захоче.

Захоплення альпінізмом, постійне перенесення дати державного іспиту призвели до втрати комплексних знань з фізики, може, і сумніви, чи це є для нього справжньою професією, і це стало причиною відмови від складання іспиту.

З такими роздумами та спогадами під'їжджає він автобусом на в'їзних серпантинах до Свидника на зустріч свого класу після п'ятдесяти років. Він відмовився, щоб його привозили на зустріч машиною, завжди їздив сюди у Свидник автобусом, навіть зараз на зустріч хотів завершити цю подорож автобусом, він хотів перевірити свій організм, чи зможе подолати цю дорогу. Бо з такою рішучістю він підходив раніше, коли потрібно було долати гірські маршрути. Коли приїжджав до цього містечка у часи свого вчителювання з цих поворотів через вікно автобуса про містечко у долині давали знати будівельні крани та пам'ятник полеглим у війні. Приїжджаючи на зустріч, не тільки, тепер після п'ятдесяти, але і скоріше, чи то після десяти, двадцяти, тридцяти чи сорока років, з вікна автобуса помічав зміни у цьому провінційному містечку. Помітивши колосальний пам'ятник і багатопверхівку, де проживав під час свого вчителювання, це для нього мало значення, що мета його поїздки буде досяжна. Більше зацікавлення його думок було, скільки прибуде учасників? чи впізнає своїх учнів? чи все ще має значення піти на цю зустріч? Хто тут, кого може збагатити? Хоч побував на попередніх зустрічах, але образи своїх випускників у пам'яті залишалися з шкільних часів. Що він старик у похилому віці, це ясно, але усвідомлює собі, що й учням виповнилося шістдесят дев'ять, навіть декотрим, може, і сімдесят. В замураному вікні автобуса з'явилася Петрова усмішка при думці: це в дійсності зустріч пенсіонерів. Уяву про цю наступну зустріч він відтворює на підставі спогадів з попередніх зустрічей.

Зустріч після 10 років

Вже у той час Петро Колесар не був ніяким професором. Його педагогічна доля закінчилась через два-три роки після його єдиного клас-керівництва. Прибувши на зустріч, знайшов у школі незнайомого йому нового директора.

Старий, тобто директор його часів, відійшов у засвіти. Не подолав алкоголь, так як і не подолав свою кохану дружину Власту. Директорова Влуста його полонила, ще коли була ученицею основної школи на початку його педагогічної кар'єри. Директора полонило передусім її лялькове, гладеньке рум'яне лице, яким Влуста довела кокетувати, і потім пізніше, коли її фігура набувала форми яблука, щось подібного, як дитячий малюнок дошкільного віку – тулуб утворює коло, а ноги – дві прямі лінії. В школі був директором, а вдома домробітниця. Ведення домашнього господарства було на його голові. Починаючи покупками. Тоді це здавалося модним трендом для чиновників робити домашні покупки, але це був маневр при-

криття, тому що такий чиновник або директор, скоріше діставався до прилавкових товарів.

Власта, як буває у таких випадках, була хворобливою, постійно її чогось бракувало, зрозуміло, що по вечорах боліла голова, лазила до лікарів. Яке-таке, тимчасове поліпшення стану здоров'я заподіяло перебування в курортах. Але довшим перебуванням вдома знову насаждали чи налітали на неї, мов гедзі під час літньої спеки, зграї тілесних страждань. У той час соціалізму було публічним секретом, що курорти бувають місцем, де створюються так звані курортні подружжя. Досвідчені говорили, що в курорти зайво ходити хворим, там потрібні здорові клієнти та й хтиві розваги. Чи було так або інакше, але курорт Власті допоміг, хоч тимчасово.

Директор теж не впав з черешні, зрозумів, чи, скоріше, відчув, що у їхньому подружжі, у їхніх стосунках скрипить, як незмащені дверні петлі. Коли Власта була на курорті, він почав приносити з покупками пляшку горілки, коли старший син і донька заснули, він наливав собі, щоб легше переносити самотність, потім, хоч Власта була вже вдома, продовжував пити, щоб легше переносити самотність. Чим далі, тим більше влізав в алкогольний зашморг. Але випив до такої міри, що ніхто його п'яним не бачив. Ну, він день за днем приносив додому пляшку алкоголю, поки його печінка не відмовила служити. Одразу після похорону Власта з дітьми переселилася зі Свидника. Мовляв, змінила курортний шлюб на дійсний.

Петро Колесар, оглядаючи приміщення для зборів, прямо у вестибюлі з певною часткою ностальгії згадує щотижневе *передавання чергування*, коли педагогічний колектив стояв на підвищенні за два сходинки перед учительською, а учні школи заповнювали весь вестибюль навколо стін. Під час звітування, що відбулося за тиждень, що зроблено, і що чекає школу наступного тижня, нудьгуючі учні хоча б на хвильку розважалися, спостерігаючи за грою директора в кишеньковий більярд. Поміж себе, прихованими усмішками, жестами натякали, що, певно, Власта не задовольнила його ввечері.

З своїх колишніх колег Петро не зустрів в той суботній час нікого. Але теж йому було відомо, що деякі колеги, передусім Михайло Піх, з яким Петро мешкав в одній квартирі, піднявся до вищих посадовських сфер.

Їхня квартира знаходилася в житловому блоку, що навпроти вулиці Радянських Героїв, був тут єдиний готель-ресторан *Дукля*, де сходилася міська спільнота від молоді до найвищих посадовців міста. Ностальгічні спогади йому виринули, коли, приїжджаючи автобусом, побачив праворуч незмінений житловий будинок, а ліворуч ще пишався незмінний готель, у якому відбудеться зустріч випускників.

Не одного разу прийшло Петрові провести свій час в ресторані, чи то в компанії співмешканця Михайла Піха – гімназійного професора географії, але бувало, що прийшлося тут висиджувати без Михайла, ну, заради Михайла. За час спільного проживання неодноразово траплялося, що Петро був змушений іти в ресторан, де він біля пива мріяв про гори та альпіністські маршрути, які запланував подолати протягом найближчих вихідних, а Михайло боровся з пухкими спокусами дружини їхнього колеги професора математики Янка Мартичока, відомого на прізвисько Логарифм, він нагадував вічно задумливу людину. Хто мало знав його сімейну ситуацію, тому здавалось ніби він неперервно розмірковував над математичними головоломками. Часто можна було побачити, як він сидів один у такому похмурому стані в кутку ресторану, а його дружина-медсестра демонструвала свої принадлежності на міських тротуарах, або просто була в обіймах іншого чоловіка.

Коли Янко Мартичок вийшов з учительської, колега Ілько Швець поставив дотепне запитання, скільки може розв'язати рівнянь Логарифм під час любовного

акту зі своєю дружиною. Це викликало гучні усмішки у піджаковому екіпажі учительської. Єдина жіноча особа професорка Маша здивовано накрила долонею уста сформоване до букви великого «О». Тільки Михайло Піх, який сидів у піджаку над зошитами, підняв голову, без усмішки, з примруженими очима і під важкими повіками розміркував над Ільковим нахабним зауваженням.

Перша зустріч після десяти літ була, крім жіночих парфумів, надихана демонстрацією досягнутих життєвих цілей, поставлених тут десять років тому. Здається, що прибули якраз ті, кому пофортунило досягти цих мет, про які мріяли у цьому класі, у якому зійшлося їх п'ятнадцять з двадцяти трьох. Ну, прибули і такі, що плювали на кар'єрні досягнення. Прибули, бо хотіли зустріти своїх однокласників, згадати про незабутні моменти молодого життя.

Петро без проблем впізнавав по обличчю своїх колишніх випускників, навіть затамив їхні шкільні прізвиська. Він грайливо примудрився призначити їм місце за партою зі шкільних часів, де, хто і з ким сидів. На мить, коли вони засіли до парт, їхні обличчя набули вигляду десятирічної давності. Правда, щось змінилось. Декотрі дівчата поповнили до жіночого вигляду. Декотрим хлопцям починають розпускатися животи, теж декотрим поменшало волосся.

Традиційно провели «класний урок». «Класний керівник» за табелем зі зацікавленням викликав «студента» за алфавітом, той сповідався, як йому повело протягом десятиліття. Майже всі вони представили себе як успішні люди у своїй професійній кар'єрі, як початківці, що у них вже є сформовані сім'ї з одним-двома дітьми. Їхніх партнерів вони представляють у другій частині зустрічі, в ресторані *Дукля*. Лише Петро М., на шкільне прізвисько Пікассо, залишав колишній стиль життя спортсмена та замінив його богемним стилем життя художника, бо він закінчив архітектуру, пов'язану з образотворчим мистецтвом, що також було видно на його незалежному вбранні та льюлькою з ароматним доганом, з яким увійшов у коло однокласників, що зібралися перед школою. Він є і автором класного табла, де порозміщував своїх однокласників на поодинокі гілки дерева.

Особливо преміанти класу могли сказати, що вони не розчарувалися, що вони здійснили свої мрії: Плиска – одначка, сімейне срібло. Плиска тому, бо її зачіска з волоссям, зібраним в хвіст, нагадував трясучий хвостик пташки Плиски. Її поведінка та мова під час шкільних років мали вигляд розпеченої дитини. Особливо мати тримала її під захистом, стежила за нею, щоб вона передчасно не піддалася пасткам статевого дозрівання. Першою з їхніх веселих вечірок у супроводі мами покидала Плиска. Тепер, під час своєї презентації, крім волосся в хвіст, було ще можна відчутти залишки поведінки колишнього пестунчика, коли представила свої досягнення, а саме: закінчила медичний факультет, вона психіатр у лікарні сусіднього окружного міста, чоловік - сільськогосподарський інженер, голова артілі, поки дітей ще не має. Здивувало присутніх, де вона могла потрапити на інженера «гнояря», вона міське дівчатисько. Плиска сказала, що на початку це була платонічна студентська любов, яку розіграла, коли під час лижного курсу медиків, на узголів'ї свого ліжка у помешканні татранського готелю знайшла надряпану адресу свого майбутнього чоловіка, на яку відправила листівку зі своєю адресою. Ну, поки вона відчуває себе щасливою.

Марина – преміант дівочої частини класу, теж закінчила медичний факультет, і працює педіатром у Свиднику. Вона не була змушена відправляти листівки принцові її серця, зі своїм чоловіком вони були однокурсниками. Чоловіча частина класу була переконана, що не Марина відшукала свого чоловіка, але він її, бо свого часу протягом шкільних трьох шкільних років вони закохувалися в Марину, пере-

дусім у її харизму, яку вона випромінювала. Хлопці ревнували один одного, навіть ревнували класного професора, коли він взяв її на альпінізм у каньйоні Задієл. Майже всі закохалися, хоч хлопці знали про один недолік Марини – а це її коліна, які вона ніколи нікому не показала. Будь надівала ногавиці, або носила сукні нижче колін. Що вона ховала коліна, то точно не тому, що відома цитата говорить: чим довша спідниця, тим ширший простір для фантазії, але вона, просто, соромилася за свої ноги.

Мані, її сусідці по шкільній парті, вдалося краще приховати відрізані два суглоби трьох пальців лівої руки. Цілим залишився на цій руці великий палець, вказівець і мізинець. Пальці її відрізала січкаря, коли їй могло бути п'ять років, то зі старшим братом сікли кропиву для гусок. Вона вміла це дуже майстерно приховувати, тримала цю руку так, що звичайний спостерігач цього не помічав, зазвичай тримала її в кулаці. Петро Х., який не прибув на зустріч, був першим, який звістував однокласникам, що у Мані ця травма. Інакше він поведився зарозуміло, мовби приховував надзвичайні знання. Митець розсердився на нього за те, що він відкрив йому її таємницю. Ця симпатична дівчина йому подобалась через свою скромність та невід'ємною усмішкою.

Тепер, під час зустрічі, вона випромінювала щастям заміжньої жінки, благословенної двома дітьми.

У їх шкільні часи якраз була пора міні-суконь. Згадують, як професор російської мови Ілько Швець був обурений тим, що студентки носять міні-спідниці, але було очевидно, що він симулює обурення. Своє обурення він виправдав тим, що учениці не можуть зосередитися на уроках. Він це і продемонстрував у класах. Сів на стілець перед дошкою, стуливши коліна до себе, вертівся, руками імітував стягування сукні до колін. «Скажіть мені, як може писати або гортати сторінки підручника?, і де її думки, коли вона боїться, що її буде видно з-під сукенки трусики». В класах лунали вибухи сміху. Ілько виявив, що перебрав міру, то зі серйозним обличчям взявся пояснювати, що міні-мода, довгі волосся у хлопців та джинси - це вигадка гниючого капіталізму, щоб зіпсувати нашу молодь, щоб розбити наш соціалістичний табір. А це відбувалося у роки політичної розрядки, тоді з'явилися елементи свободи, але Ілько не зупинився у своїй антиімперіалістичній боротьбі.

Вчений, Мирон В., Юрко П., Юрко Л., Митець згадують зі сміхом у своїх партах, як їм Ілько Швець наділяв п'ятірки, коли помітив, що у них джинси. «Мені наділив три п'ятірки протягом одного уроку», – сміявся Юрко Л. Ці п'ятірки були ідеологічними стрілами Ілька Швеця проти капіталістичного нападу на нашу соціалістичну культуру одягання. Мирон сказав іронічно: – Потім таким боєм проти міні-сукням було те, що дівчина у міні-сукні була викликана до дошки писати, відповідати – а то декілька разів протягом уроку.

Вчений поповнив його: – І це все відбувалося під атакою пронизливих очей Ілька. – Під жадібним поглядом., – зауважив, чи уточнив Юрко П.

Класний Колесар цікавився, де ті неprisутні. Голова класу, на прізвисько Голова, який був організатором зустрічі, реферував, а інші поповнювали, що знали, або додумали. Ігор М. - він відмовився прийти через деякі сімейні справи, але головною причиною неprisутності було те, що йому не повело так, як хотілося, не вдалося дістати на медфакультет, хтось доніс, що навіть не закінчив ще ніякого вишу.

Алена К., вона в США, є вістка, що там вийшла заміж за старшого американця. Для багатьох нездійсненна мрія. Алена - щаслива жінка.

Ладо Л. - з родини священника, теж в Америці, він там став священником. У партах показали здивовані обличчя.

Павло С. виправдався, буде хату десь біля Братислави.

Петро Х. не відповів на запрошення.

Володя Б., тихий, скромний преміант, передусім його доменою були природознавчі науки, не прийде, бо він вступив до Свідків Єгови. Він там же був у студентські роки, хтось уточнив. Не закінчив природознавчий факультет через його релігійні погляди, якими він намагався переконати і комісію, яка рішала бути йому чи не бути на факультеті. Так він зробив собі академічне харакірі.

Вчений – присутній преміант, одиначок, випускник Карлового університету в галузі ядерної фізики, одружений, батько двох синів. Преміантом класу був не тому, що йому потрібно було мати життєву позицію, а тому, що він хотів відкрити таємниці науки, вирішити різні теоретичні проблеми. Була це цікавість. Така, як і була його підліткова цікавість до зброї, якої після війни було аж-аж. Це захоплення зброєю привело його – учня основної школи до крадіжки пістолета з вітрини музею. Ну, захоплення зброєю його не покинуло ні у гімназії. Про це добре пам'ятає класний Петро Колесник, бо був змушений за нього поручитися, коли Вчений з Михайлом П. вкрали дві пневматичні гвинтівки з шкільного фізкультурного кабінету. Школа була свідома того, що гвинтівки крали через погано закрите вікно фізкультурного кабінету, тому цю справу зам'яли в школі, без покарання. Тоді і Петро Колесар інтуїтивно, може, і знаючи свою пристрасть до альпінізму, зрозумів мотиви Вченого.

Однокласники були приємно здивовані, коли Вчений презентував себе міжнім та батьком, бо під час шкільних літ він не проявляв жодних відносин до дівчат. Але класний Петро знав про його любов. Це йому виявив Вчений під кінець стрічкової вечірки випускників, коли хлопці чекали у школі ранкових автобусів, які їх відвезуть до їхніх сільських домівок. Знайшов його біля «Камчатки», тобто, у північному, крайньому крилі школи, де був клас географії, там Вчений перебував, сидячи на підлозі з бетонних плит, у стані сну, явно, що під впливом алкогольного сп'яніння. Може, у житті вперше, але перебільшено, що він знаходився у дивному стані. Класний Колесар не міг його поплескуванням по лицю розбудити. Вчений уві сні викрикував: – Марина, Марина.

Колесар, не вмючи прокинути його, запитував: – Що Марина? Що з Мариною?...

– Відмовилася зі мною танцювати, – пробурмотів Вчений.

– Може, їй стало погано, може, вона втомилася, – Петро Колесар намагався виправдати Марину, щоб зменшити образу Вченого.

– Я їй написав листа, де я зізнався їй у коханні, – мимрив Вчений у своєму, мовби в гіпнотичному стані.

Щоб вивести його з цього стану, позбавити його душевного болю, Петро мусив дати йому дужчого ляпаса.

– Де я? – дивувався розбуджений Вчений.

– На Камчатці, мабуть, тебе тут заманив блукаючий вогонь. Ходімо до свого класу, там хлопці з нашого класу, – Петро взяв Вченого під руку і мовчки його провів до класу.

Тепер, під час зустрічі, класний Петро Колесар помічав слабкий рум'янець на лиці Вченого, коли презентувала себе Марина та червінь на шиї Марини, коли заговорив про себе Вчений.

Ще представили себе далші інженері: Мирон В., який закінчив сільськогосподарський університет, працює агрономом, жонатий, двоє дітей. Юрко П. – геодет, жонатий. Юрко Л. – електроінженер, теж жонатий.

Митець – вчитель художнього виховання, сам аматорський художник і теж музикант, жонатий – батько найбільшої кількості дітей зі всіх однокласників, тобто двох синів та дочки. Він зі захопленням говорив про свою самодіяльність в галузі фольклору, чи то з учням або сільськими жінками. Дуже тішився вечірній забаві у ресторані *Дукля*.

Атмосфера не була розслабленою, була надуманою, випускники поводитися досить стримано. Їм довелося провести більшу частину вечора зі своїми партнерами. Багатьом з них уже тоді промайнуло головою, що для подальшої зустрічі їм їхні партнери не потрібні. Дарма Митець розтягував міхи акордеона, виспівував відомі народні пісні – цю впізнаєте, або цю пісню? – відлуння було поглинуте присутністю їхніх дружин чи чоловіків.

Принаймні це була приємна розвага, коли вони згадували свої шкільні дні. У публічному тості Вчений висловив своє захоплення класним керівником, тим, що він був єдиним учителем у студентські роки на всіх рівнях школи, де він навчався, що йому вдалося бути пунктуальним на уроках, що він завжди був у класі раніше, ніж учні, які прийшли з перерви, що він увійшов під класний дзвоник. Юрко П. ще додав: – А теж відходив з класу разом зі дзвінком. Ніколи під час викладу не вжив підручника, або іншого посібника, ніякої письмової підготовки він не використовував.

Решта також підтвердили це своїми оплесками. Як він це робив? – розмірковували.

Петро Колесар усміхнувся своєю типовою посмішкою, коли його ніс зморщився, мовби йому було соромно через те, що величають його поведінку.

– Воно мені так виходило, для мене це було нормальним підходом до педагогічної діяльності, – відповів Петро, – це нічого сенсаційного...

Він, так, як і за шкільних часів, не впускав нікого у свій внутрішній світ, тому колишні студенти не закликали його оголити свою душу. Але це повернення думок їх понесло до парт. Мовби очікували цього моменту. Сприяв цьому і піднесений настрій випитим алкоголем.

Юрко П. розпочав звичайнісіньким виразом: – А цього тямите, згадуєте уроки географії? Спиною до карти!

Відповідь: – Як би не тямили! Згадуємо! – залунав сміх.

– Обов'язком чергових було перед уроком географії розвісити карти по всьому класу, на дошці, на вікнах і на стінах, у тому класі був зосереджений цілий світ – Юрко скерував початкове речення їхнім подружнім партнерам. – Професор Михайло Піх мене викликав відповідати. Під час мого пересування з парти до дошки поставив мені не питання, але задачу: Покажіть нам Попокатепетль! Я оглянувся по картах – і скерував свій погляд до карти, підвішеної на стіні, зробив перший крок, коли класом пролунав професорів голос: Сядь! П'ять! Напевно, я вибрав карту, точніше, напрямом, де не було Попокатепетля.

– Я дістав п'ятірку, – промовив Мирон В. – коли мене викликав до могутньої карти Радянського Союзу і прозвучав наказ: Спиною до карти! Покажіть Каспійське море, потім Байкал!.. Теж з результатом: Сядь! П'ять! Певно, моя вказівна паличка знаходила щось інше, застряла десь у Тайзі.

Однокласники зі сміхом підтверджували тепер для них ці веселі спогади. І зголосувалися далші, що і у них був подібний досвід.

– Не менш запам'яталася моя п'ятірка, коли я її отримав, навіть не присутнім в школі. Професор Ілько Швець на домашнє завдання нам задав вивчити вірш з російської, – приєднався до спогадів Юрко П. – Спочатку викликав двох чи трьох

студентів до кафедри продекламувати вірша, але вони мовчали партизанами, він звернувся до класу, хто вивчив вірша – у класі тиша бриніла з втупленими очима до парти, і слухали, як Ілько записував п'ятірки за алфавітом, аж дійшло до Моряка. Тоді з класу пролунало:

– Пікассо неprisутній....

– П'ятірка, він, певно, не вивчив, – і продовжував ставити п'ятірки дальшим до кінця табеля.

Пікасові, сидячому за столом у веселому настрої підкріпленому випитим коньяком, аж трусулося від сміху зростаюче черевце холостяка, і піднявши руку, зголосився до слова. Хотів би теж додати чогось смішного, веселого, показати себе у стилі богема, це митцю пасує:

– Мені виринув дотепний спогад на випадок з нашим класним керівником. Не знаю, в якому класі це відбувся, але це було уже в роки, коли починало бути модним довге волосся. Як буває зазвичай, що нове частина суспільства відкидає. В школі нам заборонили носити довге волосся. Класний у п'ятницю нам, хлопцям, наказав: В понеділок будете підстрижені! Я хотів знайти кумедне, може, і нахабне виправдання, я сказав, що у суботу дітей не стрижуть в перукарні. Тоді дітей справді не стригли в перукарні по суботах, це пам'ятаєте. На кілька секунд я відчув себе переможцем, поки не відповів класний спокійним тоном: Гаразд, коли ти приходиш до мене запитувати дозволу відвідати вечірній сеанс фільму в кіно, то я скажу, що дітям не дозволено... Пам'ятаєте, ми були змушені питати дозволу іти в кіно у вечірній час.

Присутні не надто сміялися, але більшість збентежено гляділа на класного керівника, який сидів на почесному місці стола. Він один голосно та щиро розсміявся:

– Така правда. Таким був наказ директора. Тільки тоді я показав вам стригтись, коли мої колеги вказали мені на це. Професор Михайло Піх був особливо чутливий до довгого волосся, я думаю, ви знаєте чому.

Петро Колесар не хотів обговорювати цю тему. Не виявив, що йому довгі волосся не на дяку. Уважний спостерігач може визначити його ставлення до довгого волосся за його стриженою стрижкою на їжака, яку він ніколи не змінював. Але він цього у нікого не вимагав, що стрижка на їжака - єдина справжня.

Залунав сміх. Згадували, як професор Піх старанно пильнував, як кажуть, про три волосини в чотири ряди на своїй голові, і згадували, як на табелях абітурієнтів протягом цілої педагогічної кар'єри була його тільки одна світлина, правдоподібно, теж його абітурієнтське фото, на якому на його голові кокошився когут з вичесаного волосся. Хоч випускникам було б приємніше фото з того періоду, коли він їх вчив. Фотографія та спогади таким чином створили б більш реалістичну картину студентських років.

Здається, що ці моменти були єдиними спільними спогадами на шкільні роки протягом вечірньої зустрічі. Колишні однокласники більш-менш присвятили себе своїм партнерам. Вже тоді дехто в голові думав, що наступна зустріч має бути без партнерів. Такий Митець страждав через те, що він не міг достатньо відкрити своє серце, не зміг пред'явити свої пісні, заграги на акордеоні. І Вчений знов погорів, коли запросив до танцю Марину, а вона відмовилася. Це для нього не було розчаруванням, але образа на очах його дружини. Тяжко було зрозуміти рішення Марини. Причиною могли бути ревності її чоловіка, але і вона сама могла побоюватися свого ставлення до Вченого – так і він розмірковував. Але пережив це з квасною усмішкою, з якою він відходив зі зустрічі.

Сергій ФЕДАКА (1964-2025)

Філософ

Знову ці кляті контрольні! І скільки можна їх перевіряти! Чого вони тільки не понаписують. Для них же що сенсуалізм, що сексуалізм – вшицко едно. Хоча, можливо, устами невігласів якраз і глаголить істина. Ото зажени поросят до Версалью і примусь їх там менуети танцювати. Із цим би ще легше можна справитися. Але щоб оті жевжики філософією перейнялися! Ні, легше вже поросячі менуети. І який Людовік придумав філософію на всіх факультетах? Самого б його до цієї Кайени засудити! Тут станеш полум'яним революціонером, і з Бастилією вкупі цілий світ розвалиш до атомного рівня і далі, далі, далі, на практиці доводячи невичерпність і незнищенність матерії. Але Самсон у мені давно помер, так і не народившись. Зрізала Даліла волосини мені усі до єдиної. І тепер замість руйнування храмів займаюся чортзна-чим. Оце заради цього я колись від екзистенціалізму ледве дахом не поїхав? З дитинства тільки змілів. Тоді Доцент моя кликуха була серед пацанви – все ж таки з великої літери. Тепер доцент з малої – просто звання і посада. Я того не хотів. Знав одразу, що з того буде. Знав, але не вірив. При всім раціоналізмі своїм кля-тім вірив, що є щось і за межею розуму. Єдине, заради чого жити варто. А оте єдине – то лишень дурість несусвітня, котра справді за будь-якою межею. Чого прагнув, те й отримав, Еразме недолугий. От і хвали її, розхвалюй на всі заставки. Бо щастя, воно дається як дарунок – ні за що, ні про що. І або устиг ти на роздачу слонів і відхопив собі не заслужено, або бийся усе життя лобом об стінку – ні її не проламаєш, ні сам не подохнеш. Теж експериментально довів. Живи, аби явити світові страшний висновок і застерегти сам не знаєш від чого.

Доцент із мене виходить зовсім непоганий. Хоча насправді я продаю енциклопедії, словники, довідники. Ходжу собі від хати до хати та й зваблюю оцих нищих світу сього. Звідти і набрався усіх отих термінів та цитатою Далі моя освіченість, на жаль, не сягає. Але цього більш ніж вистачає. Бо у нашому культурному товаристві головне, аби вчасно і влучно увернути якесь мудрене слово. Мене вважають вельми інтелектуальним паном. І час від часу звертаються по найрізноманітніші поради. Отут я даю волю своїй фантазії і почуттю гумору. Якщо будь-яку банальність приперчити розумними словами і посиланнями (половину можна придумати самому, але половина має бути таки автентична)... А головне, це ж прекрасна реклама для мого краму. Продаю усе. Важливо тільки переконати, що воно таки допоможе. Останнім часом дуже гарно ідуть різні довідники з психології, чи, я би сказав, з філософії повсякденного життя. Після онтологій-гносеологій вертаються люди до найболючішого – як вижити у цьому найклятішому із прекрасних світів. І кожен хоче вірити, ніби це можливо, що воно вже десь у мудрих книгах описано, лишається тільки з'їсти оте все розжоване, і тоді барви навколо яскравішими стануть і сам помолодшаєш. Схоже, що у це почав вірити навіть я сам, хоча прекрасно знаю, що так ніколи не буде. Але люди уміють

переконувати – навіть якщо насправді переконуєш їх ти, а не вони тебе.

Таким мені дуже хочеться бути – серед людей, у гаморі, круговерті подій. Але тут, у лісі, це неможливо. Тут поступово взагалі починаєш забувати людську мову. Бо ліс – це і є отой містичний п'ятий елемент, котрий колись шукали алхіміки. І всі інші чотири у ньому – і земля, і вода, і повітря, і вогонь. Тільки тут цілковито відчуваєш штучність усіх людських умовностей. Тут тебе охоплює незвична тиша думки, коли зникають усі звуки земні, а чуєш лише гул астральних струн. Занурившись у такий зеленолистяний ісіхазм, сам перетворюєшся із людини на згусток хлорофілу і починаєш самостійно трансформувати сонячну енергію у речовину, пароплави, зіркові скупчення – що завгодно. Тебе немає, і ти є всім. Усім, що тільки бачиш. Чи то воно бачить тебе. Чи себе твоїми очима. Зрештою, що там значить твоє-моє? Ти позбуваєшся клятої людської натури і повертаєшся у лоно матінки-природи, перетворюєшся на ембріон не знати чого – без думок, без відчуттів, і головне – без болю. Без цього вічного ниючого болю, котрий сидить у тобі, мов цвях у мозкові – тупий та іржавий.

Тому я постійно уявляю себе лісником. Бо я писав пейзажі по цілому світові. Мої картини мають комерційний успіх. Я ні в чому не відмовляю собі. Але усі міста так схожі одне на одне! А ліс усюди різний. Мої лісові пейзажі найслабші з усіх моїх картин. Загалом-то я салонний художник. Хоча став ним випадково. Я з дитинства брав уроки, виробив певну техніку, набив руку. Одним словом, навчився тримати пензля. Але для чого то роблю – я так ніколи і не розумів. Це було щось на кшталт колективної гри, в яку бавишся за компанію, бо тебе затягнули, і немає особливого приводу відмовляти, хоча і пояснити собі, нащо ти ув'язався у це безглуздя, теж ніяк не можеш. Одного разу я написав жіночий портрет. Це був мій шанс народитися як художнику. Він – єдине, що подобається мені самому. Портрет, який забрав усе краще, що було у мені. Душа спорожніла. Усі мрії, ілюзії, надії, а головне – віра у себе – обернулися на той відьомський погляд. Після того я більше ніколи не писав портретів. Я писав міста, все далі і далі віддаляючись від того, де зустрів свою модель. Але найбільше мені хочеться писати ліс. Який так схожий на неї. Єдину, з котрою можна забути геть усе.

А забувати не можна ні про що. Бо я продаю на базарі різний крам – від голок до порцелянових сервізів. Тут не можна не почуватися художником. От зароблю найостаннішу гривню, якої мені не вистачає для повного щастя, і обов'язково стану таким митцем. Я матиму на цьому купу грошей і зможу купити будь-що. Людина, власне, і живе заради максимального розширення своїх можливостей. Тому все минуще, а крамарі вічні. Якби нас не було, людям доводилося б думати про сенс буття, нищість свого існування, марність світобудови – та які лиш думки не відвідають голову, коли вона не заповнена глобальними роздумами над порівняльними достоїнствами «Колгейта» і «Аквафреша». Якби не було нас, рівень суїцидності на планеті давно би зашкалив. Бо люди не вміють бути щасливими. Їх постійно треба переконувати, ніби для цього не вистачає якоїсь останньої дрібнички, фінального штришка майстра – скажемо, підставочки під мобільник. Коли ж вони переконуються, що і те не те, ми запропонуємо наступне – і ще, і ще, і ще. От і ця дама – озирає зараз втомлено-лисячим поглядом мою ятку. Ще десять років тому вона випромінювала якесь аквамаринове сяйво. Воно

струменить і зараз, хоча відчувається, що то вже світло згаслої зірки. Вона намагається повернути собі той стан безпричинного щастя, ту невагомість існування, від якої неможливо відмовитися, пізнавши її хоча б раз у житті. Їй здається, що це можна купити у мене – наприклад, як доважок до оцього легковажного різноколірного вінничка для пилу. Людська природа абсолютно не змінюється. Тисячі років тому її далека праматір точнісінько так вірила в амулет з вовчих зубів. І в цієї – стільки ж задавленої надії у наполовину вже згаслих очах. Тому мені, здається, ніколи не вирватися з цієї системи. Бо я торгую не цими дрібничками, а ілюзорними надіями на щастя.

Бо я і справді торгую різними дрібничками – від афоризмів до цілих філософських систем, хоча останні часто і не варті одного-єдиного, але вдалого вислову. Я намагаюся всучити цей залежаний товар найприскіпливішому у світі покупцеві – самому собі. Я же прекрасно знаю, яке воно усе облудне. І водночас намагаюся переконати себе у протилежному. Я один у п'яти лицях. Єдина душа у п'яти тілах, яка рветься назовні у своєму незнищенному прагненні до абсолюту. В результаті я не живу жодним з цих п'яти життів. Ці п'ять потенцій борються у мені, наче п'ять сліпих кошенят у кошикові. Кожне ображено нявчить, коли не воно зверху. Обов'язково наверх. Один з багатьох ілюзорних сурогатів щастя. Нічим не ліпший, але й нічим не гірший за усі інші, які лиш не повинаходило людство. Поки вони борються у мені, я живу. Хоча би задля того, аби зрозуміти, хто ж я – чи ці п'ять сліпих кошенят, чи той кошик, який їх об'єднує, чи хтось інший, котрий споглядає це усе.

Улас Самчук

Гори говорять

(Уривок з роману)

У просторій, неупорядкованій кімнаті застаю Павла й... Кіті. Останню не сподівався тут стрінуги. Обидвоє схвильовані. Кіті смертельно втомлена. Павло гасає по кімнаті, й розкидаючи здоровенними кулаками, верещить:

– Чорти! Дияволи прокляті! Грім їх розтрощи на місці!

– Що сталося?

– Що сталося! Марійку піймали й затримали. Он хай панночка оповість. Знов та каналія Янчюк заплівся. Хам, патинок! Піймаю – задуш, як вошу. І якого чорта ти не зачавив його тоді на Григорівці? Гріх зробив.

– Але я нічого не второпаю. Ти не хвилюйся, а розкажи виразно.

– Не хвилюйся! Там піймали її й мордують. Напевно, мордують. Попадеш у руки хамові, не проси милосердя.

Кіті оповіла, як сталося. Вони обидві були в Рахові, йшли містом, і їх затримала варта. Марійка не назвала свого справжнього прізвища. Завели її на вартівню і почали перевіряти документи. В Марійки не було ніяких, а сказала, що потребувала в Рахові дещо накупити. Лишили зачекати. Має прийти якась людина, що знає ясінських людей. Марійка затурбувалася. По деякім часі привели ту людину, Марійка страшенно зблідла, а людина глянула на неї страшним поглядом і заверещала: «Заберіть її. Це шпionка. Це Цоканова любка». Ну, розуміється, Марійку забрали, а Кіті післали назад сказати, що як не випустять Йонаша, то Марійку повісять, а також мадяри хочуть вести переговори з українцями. Запрошують післанців і хочуть обмінятися домаганнями.

Павло сказав: «Висилається двох післанців. Мене й ще одного поручника. Я їду. Заложниками лишається пан Йонаш і його родина. Пам'ятайте собі це, панночко. Боротьбу на фронті тим часом застановлено».

Павло вийшов і залишив нас з Кіті. Вона була остаточно знесилена. Хотіла щось оповідати й не могла. Поклав її на тапчан і по можливості тепліше прикрив. Зараз заснула. Я ж деякий час сидів над нею й дивився на її бліде, виснажене обличчя.

Серед темної ночі виїхали з Кевелева два вершники й почваланали вздовж Тиси в напрямку Рахова. Коні розбивають глибокі снігові насипи, рвуть уперед. Це поїхали на переговори післанці.

А Марійку після відходу Кіті зачинили в малюсінській холодній кімнатці невідомо якого будинку. Один стілець, кілька потрощених ослонів, стіл, а на столі лойова свічка.

До вечора ніхто її не турбував. Настала ніч. Спочатку не могла втихомиритися, бігала диким звірем по клітці і душила розбурхане серце, що мало не вилетіло з грудей. Образ людини з перекривленими устами не давав їй спокою.

Кожної хвилини він міг знов з'явитися перед нею й почати свої смертельні жарти. Їй пригадалася страшна ніч, коли наступали москалі й коли вона стратила свою дитину.

Але від того часу змінилося багато. Марійка змінилася, окріпла, й тепер вона буде змагатися за свою свободу.

Пригадала Павла, цілу справу, що за неї вони змагаються, й ясно усвідомила положення. Вона ж воячка. Вона перша з жінок Гуцулії надягнула на себе зброю й нарівні з чоловіками стала до лави борців за оборону краю й народу.

Від свідомості цього їй полегшало.

«Так! – думає. – Я ж знала куди йду. Тепер соромно бути боягузом».

І Марійка вже спокійніше ходила по кімнаті, обдумуючи, що має казати, як будуть її допитувати.

Обмежений простір дозволяв їй робити сюди й туди три кроки. Час тягнеться неймовірно довго. На дворі така жахлива, темна ніч. Вергає сніг.

Роздумуючи над своїм горем, не зчулася, як відчинилися сінні двері й за пару хвилин відчула коло себе страшну, слизьку потвору, що від її одного вигляду по її тілі заголосило морозом. Не помилилася в передчутті. До неї зайшов Янчеюк. Одягнутий в уніформу мадярського підстаршини, на пасі кобур револьвера. Правий його порожній рукав у кишені.

Заціпивши зуби, Марійка зблідла й заніміла. Подібна на мармурову статую. Він увійшов й мовчки зупинився коло дверей. Деякий час вперто одно на одного дивилися й мовчали. Глибока тиша.

Першим порушив тишу він.

– Ну, – процідив крізь зуби. – Що ж? Попалася? Що будем тепер говорити?

Марійка мовчить.

– Мовчиш? Що ж, дійсно, казати? На розвідочку післав коханий, що? На шибеницю післав? Це гарно. Ну, нічого. Попадеться ще й він. І він не мине наших рук. Попадеться. Так, так... Попадеться й він, і ціла та ваша банда. А там вам, голуб'ята, вже давно шибенички готуються. Зачекаємо, зачекаємо. Ще потішимося, як то ви будете бомбатися на мотузах, ха-ха-ха! Скоро, скоро це свято настане.

– А ти все мовчиш? Не чуєш? А я хотів би з тобою поговорити. Все-таки є про що, ні? Жили і ми колись. Батька забула, чоловіка забула й пішла з коханком. І не соромилася? І могла молитися Богові? Так, так... Любов... І я мав її... Мав і болів нею, йшов на страту, виставляв себе під кулі ворожі – не взяли. А дійсно, як то воно давно сталося. Давно, давно не бачився з тобою й не забув. Уяви, не забув. Тебе бачив уві сні, в обіймах ворога, закипав люттю, й серце моє спопеліло. Порожньо там... Так, порожньо. А тепер поклав туди камінь тяжкий. Можеш сміятися. Я ходив також і до Ясіня, й у Лопушанці був. Твого любчика бачив і хотів його підстрелити. Після роздумав. Все одно не втече, а для мене мало підстрелити. Я витягну з нього жили й вису всю кров, а тоді почуюся задоволений. Так, так, голубко зрадлива! Тепер от хоч трохи дочекався. І гарно мені. Це Бог мене послухав і післав тебе руками мого ворога до мене. І я дякую Богові. Дякую сердечно. Хай хоч раз побуду з тобою та гарненько погуторю, та згадаю минуле й нашу любов згадаю. Але ти мовчиш міцніше каміня? Ти подібна тепер на скелю. Що ти думаєш? Скажи!

Перерва. Янчеюк тяжко сапає. Марійка німа й непорушна.

– Хе-хе-хе! Вперта Манівчукова дочка! Нічого. До рана досить часу. Надумаєшся й заговориш. Часом і каміння, й скелі говорять. Треба лишень за них взя-

тися. Я ж нікуди не спішу. Думаю, що там ваших уже розігнали батогами, а твій коханчик чекає шибениці. А я тим часом сяду, посиджу й полюбуюся тобою... А де ж твій байстрючок? Гегнув?

– Цить, гаде! – вирвалося у Марійки. – Не смій про це! – її очі раптом загорілися й, здавалося, сипнули блискавками.

–Хе-хе-хе! Хе-хе-хе! От і заговорила. А що, а що! Правда заговорила, хай і з гадом, хай... Але що? Скажеш не заговорила? І ще заговориш... Ще, напевно, заговориш, це вже можу твердити, що так. А яка ти гарна зробилася. І горда така. Це він так навчив. Це після...

Марійка кинулася раптом до нього, він вихопив з кишень руки й аж тепер вона помітила, що з правої його кишені виховзнув замість руки лишень рукав. Це на хвилину затримало її, зупинилася й гостро дивилась в його сірі очі. Він швидко прийшов до себе й дрібно захіхикав. Вона повернулася й хотіла відійти на своє місце, але в ту мить він швидко зривається й кидається на неї ззаду.

Марійка відчула тісні кістяні обійми й на правій щоці гострий біль. Зуби його втялися в її тіло, й при тому він дико, божевільно заянчав. Марійка метнулася, вирвала з зубів щоку й намагається визволитися з обіймів. Почалося вперте борюкання, викрики. Нарешті Марійка виривається й біжить до дверей. Але двері замкнуті. В той час Янчеюк знов нападає на неї й намагається повалити її до землі. Марійка робить сильний рух, виривається з його руки й нападає сама. Обидві руки її вп'ялися в його горло.

В той час вона ошаліла. Скажена лють, а з нею й сила наповнили її істоту. Почувся здушений крик, харчання, але це ще підсилювало її лють. Вона, мов тигриця, обняла своїми лазурями його шию й виразно відчувала, як вони все глибше й глибше внизаються в тіло її жертви. Чує під грудьми біль, біль неймовірний, але, заціпивши зуби, не видала з себе ні одного звуку. На чолі виступив рясно піт і цюрками збігав по обличчю. Очі палали й заливалися розжареною кров'ю.

Але біль під грудьми починає меншати. Він сильно захарчав і почав хилитися додолу. По короткому часі ноги його підломилися й вона не втримала його тягара. Випустила з рук, і він з гуркотом шелепнув на поміст.

Перелякалася. Відчула не то якісь кроки, не то чийсь слова. Миттю оглянулася, побачила, що навколо порожньо, знов кинулася на свою жертву. Пустила його, коли той перестав дихати й коли почали холонутися його пальці. Його обличчя посиніло, очі вилізли наверх. Кинула все й швидко шукає ключа від дверей. Ключ був у його кишені, виймає й тремтячими руками швидко-швидко відмикає двері своєї в'язниці.

«Ах, коли б там за дверима нікого не було». Ні, за дверима нікого не було. Янчеюк не бажав свідків. Він вправиться й сам. Марійка виходить у сні, починає зовсім легенько двері, але їй здається, що вони кричать на ціле містечко. Починає й замикає на ключ. Після відчинила й другі двері. Це вже вона на дво-рі. Де вартовий? Вартовий здалека в темноті походить й думає щось. Почувши легкий грюкіт, запитав по-мадярськи: «Це ви, пане четарю?»

Марійка нічого не сказала, а швидко тінню попід стіною проковзнула в невеличкі суточки й, почувши себе зятою, пустилася стрімголов бігти, зовсім не знаючи куди. Бігла вуличкою, звернулася на якусь подвір'я, перестрибнула через пліт, один, другий і побачила, що далі починається стрімка гора. Зовсім темно, вергає сніг. У містечку тиша. Марійка постояла, відсапнула й подерлася на гору. Там вона вільна.

Розсікаючи темноту ночі й снігову навалу, в напрямку Рахова мчать два вершники. Сніг засипає очі й заліплює уста. Коні гарячі, мов огонь, рвуть вперед, перестрибують глибокі снігові вали. Ліворуч шумить Тиса, з гір з грукотом падають лавини.

Павло не їде, а летить. Швидше, швидше! Осторожить коня, він хропе й кулею мчить. Минули мадярську заставу, зустріли передові роз'їзди й далі. Пізно вночі прибули до Рахова. Перше, що найважливіше для Павла – Марійка. Він готовий «перегалушити» за неї всю мадярню. Одразу почав домагатися побачення з нею, заявивши гострий протест проти її арешту. Вона вже не сміє піти до міста купити собі на сорочку. Це чорт знає що. Довго сварився, довго дирчали телефони й аж нарешті прибіг до штабу якийсь переляканий старшина й заявив, що Марійки нема й що в її арештній кімнатці знайдено труп Янчеюка. Зчинився розрух. Павло спочатку не повірив, домагався в'яснення справи, але його повели до кімнати, де сиділа Марійка й показали трупа.

Дивлячись на скорчену, з висолопленим язиком і очима постать покійника, навіть Павлові стало ніяково. Постояв, подивився й подумав, що мусіла пережити та жінка, коли була змушена на такий вчинок. Бідна Марійка... Куди вона пішла? Де знайде притулок? У грудях Павла купчиться й тисне сильний жаль. Треба кудись бігти, шукати. Треба кричати в нічну порожнечу. Але навколо розжарена атмосфера надзвичайних подій і обов'язок, покладений на нього вищим хотінням, стримує особисті бажання й пориви.

Попереду невідоме, за плечима – фронт, боротьба. Хто переможе? Які наслідки? Павло відправляється до мадярського штабу. Не дивлячись на пізню нічну пору, там гармидер і метушня. Одні переслідували Марійку, що страшною ціною добула собі свободу й можливо десь замерзає в снігу, другі торкалися справи громадської загальної. Батьківщина в небезпеці. Раз на століття трапляються такі події. Раз на століття гноблений народ узяв у власні руки свою долю, й від нього самого залежить її вирішення. Перед його очима в муках і стражданні робиться те, за чим підсвідомо тисячі років тужить цей бідний гірський люд, і Павло з подвійним болем переживав те народження. Кожний його нерв тремтів, кожна думка виривалася з напруженням. Любов – лиш вона одна, всеобіймаюча й всесильна, здатна віддати людину до подібного чину.

О, яка радість носити на плечах тягарі любови! Яка невимовна радість любити, вірити й шалено бажати перемоги!

Павло особливо чітко відчував і переживав подібне. Перед ним горіла певна й досяжна мета. Чин, напруження, хвилину витривалості й ти – могутній, гордий переможець, певно й сміливо ставиш свою стопу на груди конаючого тирана. Дзвонити в дзвони! Співати гімни! Здвигати пам'ятники до небес і вперто, ступ за ступом, нести вперед свою любов жагучу, творити там життя, де панувала смерть.

Павло горів, напружено думав і твердими кроками ходив по почекальні мадярського штабу. На дворі вирує густа холодна ніч, і в її неспокійних струмах наростають величні події. В повітрі чується напруження й непевність. Страшний потвор здійснюється й зацікавив над горами й чекає короткого наказу, щоб реготом своїм заставити промовити гори.

Обидва післанці чекали, поки їх покличуть на переговори. Але це тривало

надто довго. Видно, що ці не особливо квапилися, мають ще час і майже не звертають на своїх гостей уваги. Це сердило Павла. Він вже каявся, що згодився йти на ті переговори й відчував наперед, що то лиш комедія й що з неї нічого путнього не вийде. Можливо, вони потребують виграти час, і коли б не справа з Марійкою, Павло ледве чи залишився б тут чекати далі.

Нарешті тонкий, з гострим носиком чоловічок з друкованим листом паперу в руках підійшов до післанців:

– Так, панове, скажіть, чого ви бажаєте? – проговорив він мадярщиною.

Поручник, що прибув з Павлом, зовсім його не зрозумів, а Павло скипів від злості й майже крикнув:

– Даруйте! Ми собі нічого від вас не бажаємо й готові зараз відійти. Ви, здається, покликали нас на якісь переговори?

Той усміхнувся.

– Ви, – каже, – мене не зрозуміли. Маю на думці, що бажаєте й чого добиваєтеся отою авантюрою, що її зчинили на наших землях. Це, здається, відноситься виключно до вас, пане Цокан. Чого з вами прибув і цей чужий пан? Ви, здається, з-за гір? – звернувся він до поручника.

– По-перше, – гостро заявив Павло, – ми не прийшли сюди з вами розводити жарти, по-друге, цей пан зовсім не розуміє вашої мови й можете з ним говорити лише через мене, але тоном, що ним належить говорити не з авантюристами, а висланими людьми з табору ваших воєнних противників. Інакше ми ухиляємося від будь-яких з вами розмов. Ми цього не потребуємо.

Гостроносий чоловічок поблажливо посміхнувся.

– Добродію Цокан, – заявив він Десь звисока, не дивлячись на свій куций зріст, – не можна вважати воєнними противниками своїх власних збунтованих горожан. Ця земля тисячу літ належала Мадярщині, й хто б на ній не мешкав, належить виключно мадярському народові. Але даруйте. Мушу закликати пана управителя жупи, що тут якраз перебуває.

Чоловічок відійшов.

– Ми тут зовсім зайві. Це свинство! Бачу, що з ворогом добра розмова лише гарматами. Це ясно. Додому!

В той саме мент викотилося з дверей бочкоподібне людське сотворіння з англійською люлькою в зубах. Воно рівно ж висловлювалося виключно по-мадярськи, але дещо інше, ніж його попередник.

Сюсюкаючи, бочкоподібне створіння заявило, що має намір розмовляти лише з чужим старшиною. Рівно ж воно заявило, що з Україною вже ведуться окремі переговори й що тут ці майже зайві.

– Тепер ще говорю до вас, як свого, – і тикнуло на Павла грубим коротким пальцем.

– Ніколи не вважав себе вашим, – заявив Павло.

– Ну, про це пізніше, – перебиває бочкоподібний панок. – Не маю на філософію часу. Моя думка – весь той ваш карнавал уважаю за бунт. Розумієте? Наказую негайно розпустити ту вашу банду, повернути все пограбоване державне майно й видати в руки справедливості проводирів. Інакше буде зле. До побачення!

І бочечка обернулася, рухнулася вперед і віднеслася.

Павло не міг від люті проговорити слова. Старшина-післанник не зрозумів нічого й стояв, як пригломшений.

– Додому! – крикнув Павло. – До бою! Заліза їм, чортам, не слів.

І обидва післанці направилися до відходу. Але в ту мить з дверей виступило двоє озброєних людей, що заявили, що Павла Цокана затримують і арештовують.

Павло скипів і мацнув за пістоля, але проти нього виставлено дві крісові цівки й скомандувано негайно відложити зброю. Павло здався, а поручника виведено й відіслано назад до Ясіня. При відході йому заявили, що Цокан лишається заложником за арештованого в Ясіню Йонаша, й лише тоді видадуть його, як ті випустять арештованого. Павло, прощаючись, сказав:

– Йдіть і скажіть на мене не зважати. Приготуйтеся й вдарте, але вдарте так, щоб чортам у пеклі стало весело. До побачення! Передайте усім привіт, а коли б прибула Марійка, хай не журиться. Докажу, що потраплю не гірше від неї розрахуватися з боржниками!

Старшина мчав назад до свого війська й ніс гаряче переконання, що тільки зброєю й залізом говорять із тими, що носять ім'я – ворог.

26

Вістка, що її приніс із собою післанець, блискавично рознеслася по цілому фронті. Все збурилося й забажало помсти. По цілому фронті пробіг гострий наказ, щоб не було здобути Рахів. Павлові слова передавалися з уст до уст, бурили й підбадьорювали. Кам'яніли затиснуті уста, затискалося й обкипало люттю серце. Вперед, вперед! Перемога чи смерть! Нема звороту назад. Помсти! Нас розсудять залізо й гармати. Кров'ю напишемо договори й печать смерти ворога закріпите їх! Все на фронт! Усе, що живе й може нести зброю!

З Ясіня швидко прибули нові рештки сил, закріплювалися наскоро позиції, творився новий броневик. Вояки чистять зброю, кламцають сердито замками й зубами, гармати наводять ціль.

О десятій годині відкривається вогонь.

Кіті відвідала матір і вернулася до Ясіня. Сірий, набряклий туманом ранок. По небу сунуть величезні загони хмар, спадають від тягара на гори, чіпляються шпилів і з боєм прокладають шлях вперед.

Гуцул з далекої Косівської Поляни привіз конем знеможену Марійку. Продерлися дикими пляями, високими горами, куди взимку не ходить ні одна людська нога. Марійка ледве жила й не могла зовсім говорити.

Кіті перша почала розтирати хворій пограблені руки, напувати гарячим чаєм, і положила її відпочивати. Зараз заснула кам'яним сном. Лежала на постелі горілиць, бліда, з опалими щоками, майже без дихання. Кіті метушилася коло неї, й тяжкі болючі думки краями її мозок.

Скоро почнеться наступ. Батько й Павло в небезпеці. Хто знає, чим скінчиться. Марійка не переживе смерть Павла. Боже! Що робити? Коли б зупинити боротьбу, виміняти Павла, звільнити батька. Краю мій, любий, болючо-коханий! Що чекає тебе?!

Кіті гасала по кімнаті, не знала, за що взятися. Після порішила бігти до батька. Доб'ється від нього прохання, щоб звільнити зараз Павла. Він мусить просити тих, щоб звільнили його. Мусить! Інакше вона вмере на його очах.

Добігла до в'язниці, бігає, шукає доступу до арештованого, але це не так легко. Тепер до в'язня нікого не допускають. Куди, до кого вдатися, щоб пустили?

Всі на фронті. Глянула на годинник – вісім. Побігла на пошту й сполучилася телефонічно з польовим штабом, а через нього з Дмитром Цоканом. Той сказав, щоб пустили. Наслідки взяв на свою відповідальність.

По короткому часі Кіті увійшла знов до тієї кімнати, де перед кількома місяцями мала бурхливу розмову з батьком. Усе те саме. Стіл, стільці, тільки обставини змінилися.

Ввели Йонаша. Блідий, опалий, постарілий. Спочатку ніби не впізнав Кіті. Впізнавши, здається, зрадів і усміхнувся.

– Це ти, Кіті? Як сюди дісталася?

– Це я, тату. Багато казати. Не можна гаяти ні хвилинки часу. Прийшла до тебе в важливій справі. Ходить про твоє життя й життя ще одної людини. Все залежить, як поставишся до того ти.

І Кіті швидко оповідає, як стоїть справа. Вона вся горить. Щічки запалали червоною барвою. Очі блищать. Батько слухає байдуже, байдуже дивиться на захоплену дочку, й обличчя його не виявляє найменшої зміни. Дослухавши, подумав і каже:

– Ні, дочко. Не бійся за мене. Я, бач, зовсім спокійний. Я буду живий. Люди, що підписують смертні приговори й не виконують їх, не в стані бути небезпечними.

– Тату! Що ти кажеш? Це я купила ціною власного переконання невиконання такого присуду.

– Не приймаю, дочко, такої жертви. Ти, моя дочка, й ти ходила жебрати у ворога помилування. Ти своєю честю й ганьбою платиш за ласку збунтованого мужика. Не хочу тієї ласки! Ціною власного життя... Хто вимагає від тебе цього?

– Батьку! Немає часу на роздумування. Треба жити, для того, щоб боротися за свободу.

– Не хвилюйся, дочко! Йди собі до своїх приятелів і скажи їм, що можуть робити зо мною, що їм захочеться. Я готовий умерти, але вмерти без ганьби. Я рівно ж тішуся, що смерть моя окупиться смертю одного ворога, а тому ніколи не вийду з в'язниці, поки мене не визволять переможні наші сили.

– Тату! Тату, що ти говориш? Що ти говориш? Ти вже не знаєш, що ти говориш.

Йонаш устав.

– Досить, дочко! І не благай, і не плач! Марно. Жертов твоїх не потребую. Вертайся до них, падай на коліна, гризи землю, благай... Мене ж більше не вблагаєш. Не під такою планетою рождений. Мій закон, закон честі й сили. Я не попушу й не скорюся, бодай приходилося розлучитися з життям. Краще вмерти свободним, ніж жити рабом.

Кіті онімліла. Кіті не знаходила слів. Встала, випросталася. Гострий, повний жалю й обурення погляд. Батько не видержав і відвернув голову.

– Тату!.. – через силу прошептала Кіті. – Тату?! Ти на правду не підеш звідсіль?

– На правду! – проговорив він з притиском.

– Ти хочеш умерти? – знов прошепотіла вона.

– Я хочу перемогти, – сказав батько.

– Тату! Благаю тебе! Я хочу, щоб ти жив! Хочу, щоб ти жив! Ти мусиш жити, мусиш! Не вірю в смерть! Тату, не вірю в смерть! Ти мусиш жити, для неї, для нашої батьківщини!

Кіті заридала. Батько непорушно, мов кам'яна статуя, стояв перед нею, що ридала.

– Нікчемне, розніжіле покоління! – прошепотів він крізь зуби. – Не бути вам свободними? Воля купується залізом...

– Ні! – викрикнула Кіті. – І любов'ю!

Йонаш обернувся й вийшов.

– Боже мій! – думає Кіті. – Він навіть не попрощався зо мною. Куди ж тепер? Що тепер? Бігти! Бігти на війну, вогонь. Зупинити її, бо в ній сконає батько й його влада. Божевільні, безсилі раби з лицарськими словами на устах. Загинете!

І вона бігом побігла до Кевелева. Вона набіжить до Дмитра, молитиме його не стріляти. А може... А може... Божевільна дівчино! Куди біжиш? Дивися, он сонце зійшло, хмари роздерлися, гори шпилі високо зняли й гордо глянули назустріч сліпучому сонцю.

Промінь з небес вдарив на землю, переливається й горить срібна планета, дерева співають гімн, водоспади рвуть льодяні перешкоди й дзвонять, на цілий світ дзвонять! Куди біжиш, божевільна дівчино?!

Але Кіті біжить. Вона не чує закликів сонця, гір. Перед нею смерть, жорстока й невблаганна. Хто переможе?

В ту мить, як вона була під горою, здригнулася земля. Гарматна сальва пронеслася над горами. Зареготали скоростріли. Огонь? Здригнулись і заговорили гори.

Кіті злякалася, але не зупинила бігу. Вперед, усе вперед! Копається в глибокому снігу, падає, рветься, зводиться й біжить далі. Дихання розриває груди, очі заливає гарячий піт. Під ногами двигтить земля, попереду реве страшна потвора, над головою рвуться шрапнелі.

Не вдержить, впаде. Ще трохи сили. Де Дмитро, той, найліпший, найсильніший! Де він? Гей, зупиніться! Замовчіть, гори! Не кричіть!

Кіті біжить, Кіті рве, дряпається вперед. Сніг м'який, глибокий, сонце вирвалося з-за хмар, вдаряє об білу поверхню й сліпить очі. Вона рветься вперед, щоб вступити в бій зо стихією, з горами. Вона любила, вона бажала перемоги батьківщині, вона поклала на карту гри всі сили, всі скарби розуму й серця. Коли ж ні, вона віддасть себе, ляже під скоростріл коханого, й тоді кінець. Він не переступить через її труп.

А гори ревуть, клекочуть. Гори палають огнем, дихають гнівом. І нарешті Кіті на верху. Снігові закони. Он скорострільні гнізда. Кілька смертоносних машин завзято розсипають по горах свої пекельні реготи. Коло них червоні, сердиті, з палаючими очима люди. Он і Дмитро. Так, це він. Зігнувся, припав до скоростріла. Він сам, власними руками розстрілює її батьківщину.

– Дмитре! – крикнула вона. – Дмитре!

Але Дмитро не чує. Клекоче сердито скоростріл. Дуднить земля від гарматних зривів. Кіті ще гукає, підбігає зовсім близько до нього, але в той час по цілому фронті прокотилося гучне «Слава!» Скоростріли вривають свій клекіт. Працює гармата. Зо снігу зводяться люди, безліч людей і з криком біжать у долину.

В той час Кіті підбігла до Дмитра. Зобачивши її, він зірвався й увесь розчервонілий, захоплений крикнув:

– Кіті! Глянь! Там гори прокинулися! Бачиш? Дивися, радій! Ти не можеш цього зрозуміти, ти не відчуваєш. Ти не повіриш моїм словам, але закликаю тебе – почуй! Гори ж говорять!..

Але Кіті не чула його. Вона вперла зір у розляглий перед ними простір, на широку долину, що збігає до Тиси, що по ній у безладді тікали мадярські вояки. У неї затуманилося в очах. Ноги тремтять і підгинаються.

– Кіті, ти плачеш? – гукає Дмитро. – Біжи до них? Біжи за ними!

– Слава! – вирвалося з її уст, зібрала рештки сил й схопивши Дмитра за руку, рванулася вперед.

Скоростріли зірвалися зо своїх гнізд і побігли за Дмитром і Кіті.

Минули роки. Стоячи над рівною синьо-зеленою барви прозорою, як кришталь, поверхнею гаті Апшинець, у мені родяться дивні, неймовірні спогади. Передо мною великий, гострий, ніби кінець стріли, трикутник води. справа й зліва до самого краю берега збігає амфітеатром пишний ліс, а над усім в перспективі випнувся забутий сталевий шолом Чорної Клеви.

У віддалі направо – свавільно й дико по вчовганих кам'яних яругах, убрана в пінні шати, спадає легка, мов лань, річка. Гримить і вирує розбита прозора вода, струнко стоять густо-зелені смереки, цвітуть квіти й в'ється блакитний метелик.

Ми виїхали на прогульку. Я, Кіті, наші спільні приятелі – маляр Скобчевський і доктор права, а в дійсності торгівець і співробітник нашого підприємства, Сталь Роман. З нами великий пес – бернадин Льорд.

– Ні, дорогий приятелю. Звідсіль, станете тут... Так. Звідсіль більш рельєфно виступають контури гори й верхи смерек відливають бурштином. Неправда?

Мій приятель згоджується, уможує мольберт, розкладає барви, озброюється палітрою, пензлем і, скупчивши свою увагу в одну, що знаходиться на шпилі Чорної Клеви, точку, починає класти на полотно мазки.

Доктор Сталь розстелив на колінах велику військову мапу, зігнувся над нею й з не меншою від Скобчевського увагою зазначає на ній точки. Кіті в білій блузочці та чорній спідниці (мій улюблений одяг) сіла на розістеленому килимку й розгортує книжку. Присідаю до неї й слухаю її мелодійний голос: «...і от я лицем в лице з Лілі. – читає Кіті. – Вона мовчки придивляється до мене, намагаючись піймати те нове, що додало до моїх рис обличчя ці п'ятнадцять років. Але цього їй не вдалось піймати. Вона, як і в колишні часи, коли я вмів так весело сміятися, вперто шукала розгадки в моїх очах і моїх зубах, але тепер вона таїлась у моїх втомлених повіках та щільно затиснутих устах...»

Далі слова виховують із моєї уваги. Чую лише злиті звуки голосу й бачу смутні обриси її голівки. Вона ще й досі носить прізвище Йонаш, хоч, здавалось би, варто його змінити. На це свої причини, що про них тут не час розводитися. Дивне це дороге й незрозуміле мені сотворіння. Вона лишилася кілька років тому своєї матері, відреклася від батька й прив'язалася до мого гнізда. Одначе прізвища свого не забажала міняти.

Довгими зимовими вечорами вона сидить перед голосномовником радіоапарату, що-небудь робить і слухає передачі з Будапешта. Іншої, навіть музики, радіопередачі не хоче знати. Вона й до сьогодні переконана, що все найкраще в світі є мадярське, що цілий світ, то Мадярщина, що українська мова – мова мужиків, а весь мадярський народ – графи та принци.

Вона сміється зо свого переконання, але це не міняє справи. Сміх її гіркий

і зламаний. Переконавшись раз, вона не в стані змінитися, однак вона надзвичайно мила, неймовірно приваблива й жар її неспокійного серця ніколи не згасає. Під монотонні звуки її читання в мене вириває безліч спогадів. Хочеться багато розважатися, хоч знаю, що це зайво й непрактично. Але все-таки перебрати в пам'яті події минулого, згадати людей, що кров'ю писали суворі сторінки недавнього минулого, варто й необхідно.

Варто згадати Павла. Він мало, мало не став жертвою нашої перемоги, але після вдалося врятувати. Його виміняли на Йонаша, що він і після приходу до нас румунів не переставав робити нам прикрощі. Кіті змагалася, боролася з ним, аж поки не прийшло в них до остаточного розриву. І батько, і дочка по-своєму мають рацію, але, по-моєму, не мають її обидвоє.

Павло з Марійкою одружилися, однак події, пережиті тією жінкою, не лишилися безслідними. Нервів її не дається привести до спокою, не дивлячись на дбайливе до цього відношення всіх членів нашої родини. Вона спричиняє Павлові чимало турбот, і життя того подружжя зовсім не ідилічне. Воно часто нагадує гірку цибулю, що від неї мимохіть течуть сльози, але енергія Павла перемагає все. Вона безконечна.

Юра одружився також, і то не хочеться вірити з ким. Одружився з Паранею, й причиною того був я. По війні зацікавився нею, підійшов, познайомив її з Юрою, й той негайно увів її в наш дім.

Після звільнення нашої країни від румунів та після катастрофи визвольних українських змагань до нас запрошено чехів.

Життя почало входити в нормальні рамки. Ожили ґруні. Заворушилися жиди й творили далі свою пасожитську роботу. Гуцул забився знов у щілину. Мадяри, як панували, так і панують, тільки під зміненою вивіскою москофілів. Все по-старому.

Однак дещо й змінилося. Ми не пішли слідами батьків, залишили своє пасирське заняття, а взялися до підприємства. По часі в нас забелькотало перше немовля народного промислу – наш тартачок, що здоров росте, розвивається й не дивлячись, що пожирає щоденно кілька сотень кубів наших лісів, все-таки оплачується його годувати.

Я ж в останні часи веду дику для наших обставин життя. Обложившись книгами, часописами, озброївши вуха слухавками, а очі окулярами, цілі дні проводжу за столом для писання. Брати кипляться й сердяться, але це не міняє справи.

Йонаш після поразки Мадярщини впав у дитинство. Змінився, спохмурнів, уявив себе «русским», і одно, що його тримає при житті, це те, що край цей не став український, а тому, рано чи пізно, може знов стати мадярським... Бо «ці», на його думку, не вдержуться. Він разом з старим Бабчинським (що також щасливо перемандрував до того саме табору) та й з російсько-мадярським словником компонує дописи до «русских» часописів.

Вони, наприклад, доносять: «Не пам'ятається на то, що проваленієм масовим у наших русских школах учебников на настоящом літературном язикі, не будім іміти нікакой науки. А что самое важно, что в днешньому світі, когда і роботництво уже стримиться унеможливити конкуренцію образованием на основі папіря (школьного свідительства) станеться неможливим». Це Йонаш.

Натомість Бабчинський рече: «Под'їжджаючий автомобіль українські школьніє діти камнями обкидують і таким способом огрожають жівог сообщающимся у ньом людей».

А з цього приводу Хомишин (що йому недавно упокоїлася «його», через що він з подвійною пильністю вчащає до корчми), сидючи за «гальбою» й схилившись до вуха сусіда, розважає: «То знаєте, сусіде, тоті мадяри хитрі!»

– О-о-о!.. – многозначуще киває головою сусід, не розуміючи навіть, що той має на думці.

– Тото кожний, ади, що був заклитим мадяром, тепер став «руським».

– Айно, айно, – киває лисиною сусід, від чого аж зайчик по стелі, ніби від дзеркала, бігає.

– Бо, – продовжує Хомишин, – прийде час... – і тут зовсім нахилився до вуха сусіда.

– Та набезівно... – моргає очима сусід.

– Бо ж «ці» не видержать...

– Де там...

Сусіди ніколи не мали в таких справах двох думок, хіба що в смаку пива. Один упевняє, що найкраще окоцімське, другий – підгорянське. Так і пили. Хомишин смакував своє окоцімське, натомість сусід з насолодою тягнув підгорянське, хоч те і друге химерний корчмар наливав їм з одної бочки.

Спомини плывуть далі. Пригадую Івана Шутку. Його «маржинка» ходить тепер по полонині Григорівна. Коли виходить з берберницями по молоко, завжди пройдеться вздовж окопів і, притримуючи правою рукою «піпу», похитує головою:

– Айно. Билисі...

І підходить до пограничного білого каменя, сідає на нім і очі звертає на схід. Там безконечно далеко хвилює горами земля, по полонинах пасеться маржина, бряжчать колоколи й чути здалека трембіту. Довгою стрічкою вздовж гірського гребінця, через Григорівну, Кукул і на Говерлу біжать граничні, білі палі. Шутка дивиться й міркує. Що міркує Шутка – сказати тяжко, але насуплені брови, дубовий гіркий погляд, глибокі зморшки коло широких уст, – служать гуцулові ознакою гніву. Це особливий гнів. Гнів, що набирається роками, десятиліттями й довго може вдержатися від вибуху. Коли ж вибухне – навіть горам моторошно стане. Шутка жує піпу й міркує. На полонині, поміж поплутаними іржавими колічими дротами, спокійно ходять до всього байдужі корівки. Де-не-де маячать могили. Чорні їх хрести опускають у зневірі рамена, написи вилиняли й імена, що таїлися в них, відійшли в небуття.

Малий Тулайдан, брат Гната, сидить під колибою й грає, замість коломийки, бурхливого копака. Ця річ йому неймовірно подобається, а навчився її від пас-тухів із Космача. На кресані в нього забруднена й вилиняла стрічка з жовтої й синьої барви, а в колибі над місцем, де спить, висить закопчена до невпізнання картинка. Придивившись добре, можна розпізнати риси Тараса Шевченка. Пучечок свіжих квітів теліпається на гвіздку картини.

Одного разу в Ужгороді зустрів Артура Шульмана. П'яниця й живе на «хлібах» у якоїсь сімдесятилітньої красуні «довіренім». Скрізь і всюди, вицокуючи по-військовому закаблуками, рекомендується: «Капітен».

Зовсім інше Браш, що його життєва хвиля прибила також до столиці цієї країни. Великою проблемою була для нього його народність, що її міняв тільки тричі. Тепер зістановився на державній. І вигідніше, й поважніше. Він добре одружився. Неймовірно збільшив свою ширину, дістав місце воротаря в міській, «з місцевою мовою навчання» гімназії, дочекався парочку пухкеньких, з ямоч-

ками на щічках і підборідді близнюків і тероризує державною мовою директора й увесь педагогічний персонал. Директор у розпачі, професори розводять руками й говорять «по-місцевому», приклавши до уст пальця. Страшне й безнадійне становище...

Думи мої перебиває доктор Сталь. Підсовується до мене зо своєю мапою й починає вияснювати мудрі проекти своїх прийдучих підприємств. Слухаю, підтакую. По часі закортіло пройтися, встав і йду до лісу.

– Куди? – питає Кіті.

Чорні її очі м'які, мов шовк, і теплі, мов відблиск сонця.

– Пройдуся, – кажу. – Надто привабливий вечір.

Пішов. Вода гаті відливає зелені тіні дерев, контури гори й барву заходячого рожевого сонця. Дене-де на її дзеркальній поверхні з'являються й швидко розбігаються до берегів концентричні круги. Це рибки випливають і цілують повітря.

Піднявся до лісу. Схил гори вкрито густою верствою м'якого моху. Напружено, але спокійно стоять стрункі ялини. Їх верхи сміються ще сонцем, що владно осідлало Чорну Клеву. Хруснула десь гілка, крикнув готур, з-під вивертня зірвалася й пострибала догори серна.

Забута, зруйнована колиба. Цеглі, що з них зложені її стіни, погнили, обросли мохом і маленькими деревцями. Це рештки війни. Тут стояв якийсь штаб.

Зупинився. Абсолютна тиша. Робиться моторошно.

Злободенні справи й цілий біг нашого життя на хвилику тратить свою принаду. Думи крають час і простір, переветаяють кам'яні сторінки минувшини й зазирають туди, де писано все літерами крові й огню.

Очі ж шлють гляд за глядом до шпилів гір, що вгрузли в саме нутро планети й лежать ось ніби забуті на бойовищі шоломи якихось велетенських воїнів. У хмарах, у стрільній блакиті грузнуть маєстатно їх верховища. На них ліг знак сонця, круглий, урваний, а над ними золотом кутий троякий знак сильних, знак вічно бажаних перемоги.

Перед ним – ген до стіп соняшного трону, того місця, де воно благословляє день, хильнувся та й свавільно розлігся навкруги людський сонцем простір. Там, на його ланах, у хвалдах його габи, у хвилях розкоти – степу, пралісу, моря родилось і прийняло металеву твердість. Якесь особливе слово... І проникло воно в глибини, у височі, відп'яло далечинь, загрілось у буревії душ і сердець небувалим полум'ям, досягло кам'яних гірських уст...

І встали гори, і промовили.

І вже, здавалось, століття – десятки сивих, сивих століть царувала тут велика тиша, що сторожко вслухалась у безконечні коліскові пісні струнких смерек... І, здавалось, усі руки, всі серця гірського племені – це камінь, це граніт безмовний, безбарвний, холодний... Здавалось, очі його залиті склом, що на ньому стояла роса вічних туманів, що ніколи не міняли своєї жорстоко безнадійної барви.

Але слово, що громом, стогоном вирвалося з кам'яного нутра потужних велетнів, нараз стрясає самі основи царства вікового спокою. Здрігнулась і жадібно затріпотіла сама земля. Вона уздірла свого Творця в безмежних висотах неба, що дихав зливою сонця, натхнений страшною силою чину. Вона ожила.

1932–1933

Ясіня–Прага.

Вадим ПЕПА

Піддослідні кролики

(Уривок)

12 вересня 1954 р. М. Хрущов благословив випробувати на Тоцькому полігоні атомну бомбу. Кодова назва – «Сніжок». «Військова підготовка для пробиття сильно укріплених оборонних рубежів військового супротивника з використанням ядерної зброї». Задіяно 45 тисяч військовослужбовців. 39 тисяч солдатів, сержантів і старшин. 6 тисяч офіцерів, генералів і маршалів.

Наметовий табір розтягнувся на 42 кілометри. Епіцентр позначено білим хрестом. Довкруг розставлена бойова техніка: танки, літаки, бронетранспортери, гармати. Тримали на прив'язі «цілий зоопарк тварин-смертників»: коней, свійську худобу, верблюдів, котів, собак і навіть мавп. Випробовувався вплив вибуху не лише на військову техніку, а й на флору й фауну. Мабуть, хтось підказав організаторам атомного пекла, що мавпи – витривалі, їхній рід – з незапам'ятних тисячоліть.

Смертоносне доправляв на висоті 8 тисяч метрів Ту-4 в супроводі двох винищувачів Міг-17. Команда бомбардувальника ІЛ-26 забезпечувала розвідку погоди й кінозйомку. Заряд – 40 кілотон. Удвічі потужніший, ніж скинуте на Хіросіму. Військам на відстані 5-7,5 кілометри від епіцентру наказано перебувати в укриттях. А віддаленим на сім з половиною кілометрів ховатися в траншеях: «лежати ниць, не піднімаючи голови». Солдати в теплу погоду – в зимовому обмундируванні. Така екіпіровка начебто захищала від радіації.

О дев'ятій годині 33 хвилини – вибух на висоті 350 метрів. «Гриб» піднявся на 15 кілометрів. Здійняті вгору шматки ґрунту й пил – найбільша загроза всьому живому. Безпечні ж вирячувалися на небачене чудо. Розплата за цікавість – опіки сітківки очей, шкіри, пошкодження слуху від потужної ударної хвилі.

Через п'ять хвилин після вибуху – артилерійська підготовка. Услід нанесено удар бомбардувальною авіацією та польовою артилерією. Спалахнули пожежі в прилеглих селах. Після артпідготовки в наступ піднято військо: 600 танків і самохідно-артилерійських установок, 600 бронетранспортерів, 320 літаків, тисячі автомобілів різного призначення.

17 вересня ТАРС розродилося заявою: «Під час випробування отримано цінні результати, які допоможуть радянським ученим та інженерам успішно вирішувати завдання щодо захисту від атомного нападу».

Від лісу в епіцентрі нічого не залишилося. Ще далі – обгорілі пеньки. Потім – рештки стовбурів. За ними – дерева зі згорілими верхівками. Молодим дівчатам, які працювали на кухнях, поступила команда вкриватися з головою ковдрами. Згодом народжували в гірких сльозах невиліковних калік. Мимовільними учасниками лиховісних навчань стали близько 10 тисяч мешканців у безпосередній близькості до полігону. Їх евакуюва-

ли. Але одразу після завершення навчань дозволили повернутися в про- низані радіацією оселі. Ті, що одержали надмірну дозу радіації, померли протягом року.

Масштаби людських утрат відкрилися 1993 року, коли з документів було знято гриф секретності. З 345 тисяч військових, які брали участь у згубних навчаннях, 2013-го року залишилося в живих трохи більше 2-х тисяч. Половина з них – інваліди першої і другої групи. Їм дошкуляє гіпертонія. Мучаться з органами травлення. Народжуваність у довколишніх краях у наступні 50 років знизилася майже в три рази. Онкологія в Оренбурзькій області – друга причина смертності після серцево-судинних хвороб.

Навчання очолював Г. Жуков. Під час Другої світової війни воїни позавчорашнього союзу називали новоспеченого маршала «катафалку». «З горією», як кажуть на моїй рідній Черкащині, виправдав прозвисько. Лише на полігоні в Тоцькому відправив на той світ тисячі жертв. Людство зітхнуло б з полегшенням, якби вічність поставила на «катафалку» та на подібних йому жирний хрест. Претенденти на довічне панування в кремлі – путін і медведев – погрожують Києву і країнам Заходу ядерним ударом «у разі загрози існуванню рф».

Добродійна Доля зобов'язує мене, як журналіста, письменника, попереджати про найбільшу загрозу людству, як і моїй справіку рідній, предковичній Матері-Землі. Безмежно вдячний доброзичливій Долі за те, що береже мене в крутовир'ї лихих обставин та благословляє нині на плідну творчу працю. Кому ж, як не мені, відверто ділитися споминами про пережите на відведеному Долею віку? На схилі літ з останніх сил стараюся просвіщати «братів незрящих гречкосіїв», як заповідає Тарас Шевченко.

Нічогісінько не відаючи ні про яку радіацію такі ж, як і я, піддослідні брали участь у нових після атомного потрясіння «ученіях» на все тому ж Тоцькому полігоні. Рятівна Доля й цього разу заступилася. Не бив лихом об землю, як мій однокурсник Іван Пашков, в убивчому епіцентрі. Привелося не з власної волі волочити ноги подалі від місця, позначеного для орієнтації пілотів білим хрестом. Було на що подивитися. Ліс перед зором – напівповалений, не пригадаю вже, в який бік. Военної техніки все ще навалом. Переважно «германської», трофейної. Від гуми на колесах гармат і всіляких автомобілів – ні найменшого сліду. Вигоріло дощенту. Легші гармати перевернуті. Розкидані. Танки й важку артилерію понівечено. Перетворено на могloch, не придатний для війни. Мовби демонстрація того, що не цьому брухту, як пророкувало ТАРС, «вирішувати завдання щодо захисту від атомного нападу».

Підрозділ, у якому я поневірявся, зупинився далі від епіцентру в не зовсім поваленому переліску. Деревя майже суціль нахилені – як у вимушеному поклоні якійсь нечистій силі. Хтось звернув увагу на те, що довкола безліч грибів. У моїй степовій Черкащині селяни до такої рясноти не призвичаєні. Якщо й траплялося натрапити на дармове, то зрідка. Мені ж закортіло попробувати, що то за овоч. Чи як його називають?

Тепер, збагачений життєвим досвідом, знаю, що якраз гриб вбирає все зляксісне. Можна лише здогадуватися, яку він накопичив радіацію. Його не те, що їсти, а боронь Боже брати голими руками. Похідною кухнею по-

рядкував прихильний до мене одеський єврей. Не збереглося в пам'яті його ім'я. На горе, і йому гриби – в дивину. Усупереч армійським нормам, додав у казан ще й грибів. Я ж попросив у нього всипати в солдатський казанок на пробу ще не зовсім зварене. Аби скуштувати, що ж то за смакота.

Одразу відчув слабкість. Один із смаглявих азіатів причепився до мене поборюкатися. Поклавши мене на лопатки, гордо похвастався:

– Я не думал, што ти такой слабак.

Мене знудило. Вибльовував – аж нутрощі вивертало.

На щастя для інших, хтось із санітарної комісії ризикнув відкласти обід. Розпорядився вилити з похідної кухні те, що «не положено».

Мені ж довелося звернутися в медчастину.

– Што? Косіть надумал? – поставив питання руба черговий «медбрат». – У меня ето не пройдыт.

«Косіть» означало всілякими правдами й не правдами розпрощатися з обтяжливою службою в «совецкій» армії. Повертаючись назад, так знесилився, що приліг, в чому йшов, на узбіччі.

Під осінь до мене чіплялися всілякі болячки. Запамяталось назавжди, як середнього віку лікарка добралася до гайморових камер. Проколола обидві з нестерпним болем для мене. Потім вводила антибіотики. Здається, пеніцилін. Приказувала: «пара-ход». На «ход» уприскувала лікувальне на її думку. Насамкінець рекомендувала відправити в госпіталь, що в Оренбурзі. Тамтешній ескулап намірився добратися до лобних пазух. Я з жахом противився. З усіх сил опирався. Боявся, що то – «гаплик», як мовилося в моєму рідному селі на Черкащині. Втрачу пам'ять. Або й укоротить віку настирливий. Пробував якось порозумітися з ним. Збагнув, що пройдисвіт – любитель хабарів. Натякав майже навпростець, що для дострокової демобілізації потрібні чималі кошти. Кому тільки не треба «подмазати». Коли ж з'ясувалося, що з бідноти нічого здерти, виписав з госпіталю придатним для подальшої служби. Повертався в остогидлий Бузулук з надією, що Доля не дасть мене в «обиду», збереже для гідних людини діянь.

Більш-менш приязний з рядових повчав мене:

– Ти відіш вот на той ветке птічку?

– Где? Што-то не віжу.

– І я не віжу. Здешніе врачі по зренію тупіе. Даві на глаза.

Наука, як написав в оповіданні для дітей Іван Франко, іде до бука. Зумисне стріляв по мішенях навмання. А щоб упевнитися, чи попадаю, прицілювався в стояк для мішені. Оглядаючи, перевіряв, чи прошите дерево кулями. Ну й що з того? В медсанбаті прописали окуляри. Не пам'ятаю, на скільки діоптрій. На показ хизувався в не потрібному.

Вразив поголос про «самостріл». Врізалось в пам'ять прізвище – Русин. Призваний із Західної України приставив автомат навпроти серця. Покінчив із життям як самогубець. Вразливе трагічне невдовзі перекрила інша жахлива подія. Через дорогу в Бузулуку розташовувався ще один гарнізон. Офіцерів і вищих чинів – навалом. У міському будинку культури по вихідних – танці. Незаміжні дівчата й розведені жінки поспішали на гульбище з надією знайти для себе достойну опору.

І раптом учинилося страхітливе. Ніякий не рядовий, а хтось із офіцерів з балкона подав команду:

– Прекратіте танці!

І тут же відкрив вогонь. Ширилися чутки, що нібито з автомата. Як він проніс його в зал, а тим паче, що спонукало до самогубства – таїна таїн. В «совецькій» армії виняткові події заведено всіляко приглушувати. Навіть не уявити, як спецслужби старалися «зам'яти» кричуще. Не подавати рапорти «нагору». Аби потім не накликати на себе біду в наказах по округу чи й вище. Генералітету свої клопоти. А рядовим – виживати в несприятливих, м'яко кажучи, умовах.

Спровокований вразливими подіями, зациквився на тому, щоб демобілізуватися достроково. Купався в крижаній воді. Ноги в «кирзаках» – мокрі. Аж хлюпало. Імовірно, молодість брала своє. А може, Доля оберігала й рятувала. Вірила в моє майбутнє. Це тепер покладаюся в усьому на Долю. А за украй скрутних обставин було не до неї.

Згадалося, що в моєму рідному селі говорили: «блекоти об'ївся». Натрапив на те зілля в якомусь не доглянутому закапелку. Дочекався вихідного дня. Запхав у рот, скільки подужав. Відчув, що не бере. Заковтнув по саму зав'язку. Не відаю, чим би скінчилося, якби випадково не навідався з гарнізону через дорогу Іван Пашков.

– Вадя! Що з тобою? Ти випив?

Я ж не міг двох слів зв'язати. Белькотав щось несосвітенне. Іван заставив закласти два пальці в рота й вирвати отруту. Блював з такою ж наугою, як після грибів. Ніби полегло. Вірний товариш відвів мене в казарму. У ній чого тільки не набачилися. Ніхто не виявив особливої уваги. Старшина, аби не відповідати перед начальством, чому допустив, не догледів, «зам'яв» не вигідне для його особи. Коли після сну прочунався, голова – як чавун. Переконаю себе, що не обійшлося без турботливої Долі. Дбала про мене, як мати про рідну дитину. Не допускала вкоротити віку.

Не інакше, як з дурної голови, спало на думку, що я – не жилаць на цьому світі. Перед черговим виїздом на Тоцький полігон пронозливим з найближчого оточення вдалося купити щось із літр самогону. Допався до того відворотного – як не в себе. Співчутливі пробували зупиняти, щоб не «перебрав». Ніхто ж не здогадувався про мій згубний намір. Я ж «глушив» самогоняру, поки голова не пішла обертом.

Командир танка за прикладом ще вищого начальства вирішив «зам'яти» ЧП. Без розголосу помістили на дно Т-34. Молодий організм протривався отруті. Очунався в блювотині майже до крові. Голова «розвалювалася». Заледве вимив гидотне. Дивилися на мене, як на воскреслого з того світу. Надалі відвернувся від подібних спроб укоротити собі віку. Довірився твердому наміру. Не пожалів у майбутньому.

Голеча на вигадки багата. Із середньоазіатських республік якимось умудрялися одержувати дуже надійний для дострокової демобілізації так званий «плам». Ніколи його не бачив, не тримав у руках, тому нічого конкретного не можу сказати. Повідомляли, звичайно ж, не в голос, а довірливо, пошепки, що появлялися на ногах невиліковні висипи. Від такого мене Доля відвертала. Не шукав можливості поспробувати. Не вживав. Достатньо було спроби з блекотою. Вирішив будь-що дотягти до трирічного строку. Упрягся в лямку, не говори, що не дуж. На щастя, не помилився.

Андрій КУРКОВ

Вийшло друком іспанське видання роману Андрія Куркова «Закон равлика». Як повідомляє detector.media, про це письменник повідомив на своїй фейсбук-сторінці та підтвердив у розмові з «Детектором медіа».

Книга продовжує розпочату автором у романі «Пікнік на льоду» розповідь про долю журналіста Віктора Золотарьова. Тікаючи від мафії на станцію Фарадей в Антарктиді, Віктор проводить деякий час на полярній дослідницькій станції, а згодом повертається до Києва під новим ім'ям. В Україні він починає працювати над виборчою кампанією боса мафії. Натомість йому дають інформацію про місцеперебування його домашнього пінгвіна Міші, який, як кажуть, знаходиться в зоопарку в Чечні.

«Після «Смерті з пінгвіном» (також відомий як «Пікнік на льоду») Курков веде нас абсурдною одисеєю серед сиріт, банкірів і вбивць, нагадуючи, що коли все виходить з-під контролю, найкраще – це дозволити долі крутити вас, як її заманеться», – йдеться в описі на сайті видавництва Blackie Books.

У коментарі «Детектору медіа» Андрій Курков розповів, що перше іспанське видання «Пікніка на льоду» з'явилося ще у 2000 році, з тих часів перший роман багато разів перевидавався під різними обкладинками. Натомість продовження вирішили видати лише зараз. Письменник припускає, що це може бути пов'язано зі зростанням його спільноти читачів в іспанськомовному світі за цей період.

Наразі роман Андрія Куркова іспанською можна придбати безпосередньо в Іспанії та в Латинській Америці, а також замовити через іспанський Amazon.

Загалом, як зауважив письменник, у книги «Закон равлика» – «своя доля в кожній країні». Перший роман «Пікнік на льоду» переклали на 45 мов, тоді його продовження можна прочитати вдвічі меншою кількістю мов.

«Причин дві – дуже гарна і яскрава (з точки зору видавців) кінцівка першого роману. Тобто історія здається закінченою, не дивлячись на те, що невідомо що буде з головними героями роману далі. Друга причина – інша, більш пришивидшена динаміка сюжету другого роману, вдвічі більший обсяг», – вважає автор.

Цікаво, що до написання продовження роману Андрія Куркова спонукали німецькі читачі «Пікніка на льоду», які писали листи як письменнику, так і видавництву, вимагаючи наступної частини.

Нагадаємо, нещодавно книга письменника Андрія Куркова «Наша щоденна війна» отримала французьку премію Transfuge у номінації за найкращий європейський роман. На сайті французького видавництва, яке надрукувало книжку, зазначили, що це «винятковий текст».

Раніше Андрій Курков також потрапив до довгого списку Міжнародної Букерівської премії 2024 року з романом «Самсон і Надія».

Ми пропонуємо вашій читачській увазі оповідання Андрія Куркова «Золоті ножиці і три пригорщі снігу».

Золоті ножиці і три пригорщі снігу

1

– Моя люба, ніжна-сніжна Марічко! – він дивився на свою рудоволосу дружину, дивився на сніг, що примостився на її волоссі, опустив погляд на живіт, такий великий, що можна було подумати, ніби вони сподіваються близнят.

Але вони чекали одного. Так сказав лікар. Її чи його, наразі було невідомо.

– Хочу лікеру, – попросила Марічка.

– Тобі не можна.

– А чай з ромом? Іване, будь ласка!

– Без рому, – рішуче, як лікар, заявив Іван.

Вона зітхнула і слухняно опустила голову.

– Добре, – видихнули її губи.

Таке коротке слово. Воно вилетіло маленьким клубочком пари з її рота і відразу ж було пронизане десятком важких сніжинок, які летіли до землі.

Вуличні ліхтарі ледь підсвічували засніжену бруківку. Повз проходили люди, захovanі у напівсутінках снігової завіси. А ці двоє стояли нерухомо. Стояли, поки Іван, невисокий чоловік у короткій дублянці і кролячій шапці з опущеними вухами, не махнув рукою.

Махнув і повів Марічку за собою. До кав'ярні – маленького затишного напівпідвальчика за рогом. Чотири сходинки донизу. А там тепло й тісно від дублянок і шуб, розвішаних відвідувачами на спинках своїх стільців.

Щоб їй не було нудно пити чай без рому, собі він замовив ром без чаю. Хоча б запах долетить до неї, розважить і відволіче від неспокойних думок.

– Ой, він знову бігає, – Марічка схопилася за живіт, а обличчя раптом виразило максимальну зосередженість, ніби вона прислухалась звідси, ззовні, до того, що відбувалося у неї всередині.

– Сьогодні рівно дев'ять місяців, – заговорила вона, гріючи долоні об горнятко. – Ти взяв з собою мобільний? Може, доведеться викликати швидку сюди?

– Узав. Узав, – сказав Іван. – І мобільний, і ще дещо...

Він витягнув з наплічника книжку. Показав їй.

Назва книги викликала у неї напад сміху, а сміх спровокував веселий рух у животі.

Книжка називалась «Самовчитель акушера» з серії «Для чайників».

– Ти що, серйозно? – запитала вона.

– Угу, – кивнув він. – Там усе просто. Малюнки, як у коміксі. Взяти це, зробити так...

– А навіщо тобі? Для цього існують лікарі!

– Про всяк випадок, ми ж не можемо вічно чекати, коли наш малюк проклюнеться і захоче на волю. А завтра Різдво! І в мене для тебе сюрприз! Ми просто будемо святкувати там, де не буде поблизу ні одного акушера!

2

Зелені руки ялинок були вбрані у снігові рукави, і тому самі ялинки видавалися білими багаторукими велетнями. Їх посадив дідусь, коли був ще молодим, лісником-початківцем. Тепер він уже старенький пенсіонер лісу, який вирішив доживати віку там, де провів майже все життя – у лісі під Житомиром, під захистом своїх зелених дітищ.

Ще кілька тижнів тому він не був упевнений, що доживе до Різдва. Точніше, був упевнений, що не доживе. Хвороба замучила його настільки, що часом було страшенно важко навіть піднятися з ліжка, щоб запалити піч.

Але несподівані гості примусили зібратися з силами. Засніженою дорогою кілька днів тому до нього приїхали син Микола, невістка і п'ятирічна онука Аліса. Привезли подарунки, їжу, напої. Щоб їх не засмучувати, він приховав свою хворобу.

Вони переночували, залишили йому на Різдво онуку Алісу і дві торби харчів, а самі вирушили в Єгипет, «відпочити як слід без дітей». Саме так Микола і сказав.

І тепер Аліса блукала по великому дерев'яному будинку, де піч нагрівала тільки дві кімнати і кухню. Блукала в джинсах і товстому плетеному светрі синього кольору. Знаходила якісь скриньки, банки, коробки. І все несла до діда.

- Що там? – питала, киваючи на картонну коробку, яку тримала в руках.

- Мабуть, листівки, – відповідав старий лісник. – Старі, новорічні і різдвяні. Коли питимемо чай, роздивимося їх за столом!

- А чому в тебе такий слабкий голос? – запитала Аліса.

- А я хворий, – зізнався дід.

- Навіщо?

- Хворіють, щоб померти, – пояснив дід. – Можна хворіти, щоб лікуватися. Але мені вже пізно лікуватися. Та й немає де.

- Як немає де? А що аптеки, лікарні?

- У лісі немає ні аптек, ні лікарень. Ліс, узагалі, сам аптека. Тільки чарівна. Треба багато знати, щоб лікуватися в лісі.

- А я знаю, – похвалилася Аліса. – Нам в садочку розповідали, що в лісі від кожної хвороби росте спеціальна трава...

- Саме так, – кивнув дідусь, сідаючи на ліжко. – Від моєї хвороби може врятувати тільки відвар з квітів підсніжників. А до підсніжників ще місяців чотири, а то й більше.

- Справді? – засмутилася Аліса. – То що, ти помреш?

- Помру, помру, – закивав дідусь. – Але ти не бійся, при тобі я помирати не буду. Незручно перед дітьми помирати. Я тихенько помру потім, коли тебе заберуть.

Аліса поправила русяву гривку, подивилася на діда ласкавим поглядом.

- Ти потерпи до підсніжників! – попросила.

3

- Куди, в лікарню? – обережно запитав таксист, відчиняючи багажник машини.

- Ні, – Іван мотнув головою. – Спочатку на Володимирську, заберемо ще одну людину. А потім до аеропорту Жуляни.

Три спортивні сумки, роздуті, неначе вони теж вагітні, зайняли майже весь

багажний простір старенької «Волги». Таксист сів за кермо. Іван допоміг Марічці сісти в автомобіль. Умовився поряд на заднє сидіння.

Петро вже чекав на них, переступаючи з ноги на ногу від холоду. У руках він тримав два кульки. З одного визирала пляшка шампанського.

– Що ж ви запізнюєтеся! – він озирнувся, щойно сів на переднє сидіння. – На вулиці мінус десять, на годиннику пів на десяту! Ще трохи, і прапорщики підуть у святковий запой, а тоді все полетить до дідька!

Далі дорогу таксистові показував Петро. Двірники змітали з лобового скла сніг. Ранок здавався сірим надвечір'ям. Але настрої у всіх, як і у сніга, був радісний. Світ насолоджувався передчуттям Різдва.

– Тут наліво і прямо вздовж зеленого паркана! – командував Петро.

Він дістав свій мобільний, набрав номер.

– Івановичу? Це я! Ми під'їжджаємо, скажи солдатам, щоб відчинили ворота!

Зелені ворота військової частини відчинилися просто перед таксі.

За воротами стояв червононосий, мабуть, щойно від святкового столу, прапорщик. Привітно махав рукою.

Петро відчинив дверцята і визирнув.

– Куди? – запитав він прапорщика.

– За мною!

Таксі повільно їхало за прапорщиком. Повернуло за ріг казарм, в'їхало у ще одні відчинені ворота.

Тут уже всі вийшли із машини. Іван розрахувався з таксистом, «Волга» розвернулася, потім повільно та обережно, ніби по мінному полю, рушила у зворотному напрямку.

– Давай! – сказав прапорщик Петрові.

Петро витягнув з кишені куртки пачку дрібних доларів. Відрахував три сотні і простягнув військовому.

Прапорщик знову заклично махнув рукою і повів гостей далі, в лабіринти загадкової військової території.

Вони вийшли в квадратний дворик. Зупинилися. Тут пахло горілим, і асфальт під ногами лежав голий і мокрий.

– Он, – прапорщик показав пальцем нагору.

Усі дружно задерли голови і побачили невисоко, приблизно за п'ять метрів від асфальту, великий зелений дирижабль з написом «СРСР» і червоною зіркою на боці.

– Перевіряли, – кивнув прапорщик Петрові, ніби попереджаючи своєю відповіддю його питання. – Цілий, надійний! Шістдесят років збереження за всіма правилами, хоч бери і вирушай у кругосвітню подорож! Системи працюють. Тільки висотомір барахлить. По ньому треба час від часу постукати рукою. Я зараз покличу солдат, вони його опустять.

Солдати прибігли веселим натовпом десь через п'ять хвилин. Потягнули два канати, якими дирижабль був «пришвартований» до вкопаних гаків цього, як виявилось, спеціального аеростатного майданчика. Дирижабль повільно опускався, поки дерев'яна кабіна, розміром приблизно у чверть трамвайного вагону, не стукнулася об асфальт.

Прапорщик похапцем відчинив дверцята кабіни і покликав Петра, Івана і Марічку досередини.

– Ось, – тицяв він пальцем. – Це регулятор подачі газу в пальник нагорі.

Тумблер наліво – знижуєтесь, направо – навпаки. А ось цей чортів висотомір! Дивись, показує нуль. Отже, зараз працює!

Це радіоприймач. Не знаю, що з ним. Його не перевіряли.

Марічка озирнулась, і їй знову стало неспокійно. Якби не вагітність, вона, звичайно ж, була б у захопленні від цієї літаючої веранди з дерев'яною підлогою із дошок і великими круглими ілюмінаторами вікон. Навіть дверцята з квадратним віконцем угорі здавались іграшковими і такими милими.

– Ну як? – запитав Іван і обійняв Марічку. – Кайф?

Вона нерішуче кивнула.

– Давайте! Сідаємо! – командував Петро. Солдати вже заучилися тримати!

– Може, по одній? – запропонував прапорщик, показуючи пласку пляшечку вірменського коньяку.

– Краще потім, за вдалу посадку! – діловито відповів Петро, закидаючи все-рєдину кабіни дирижабля тугі спортивні сумки.

4

З неба продовжував сипатися сніг, а йому назустріч неквапно піднімався зелений дирижабль. У кількох круглих ілюмінаторах і одному квадратному віконці дверцят світилося домашнє жовтувате світло.

– Щось мені холодно, – визираючи в ілюмінатор, Іван з силою тер свої долоні одну об одну.

– Старий! – іронічно відповів на це Петро. Якщо ми почнемо зігріватися зараз, то до вечора знову стане холодно. До речі, висотомір на нулі, а землі вже не видно!

Марічка важко зітхнула і присіла на одну з туго напханих спортивних сумок. У ній лежав скручений в рулон спальний мішок. Їй було важко стояти. У душі панував неспокій. Погляд постійно повертався до Івана, який, здавалося, зовсім забув про неї.

Іван обережно відчинив дверцята кабіни, ніби хотів визирнути назовні. І відразу ж досередини увірвався різкий потік холодного повітряно-снігового «коктейлю».

– Ти що! – крикнув Петро. – Збожеволів?

Але дверцята були вже зачинені.

– Я хотів подивитися донизу, – зізнався Іван. – Визначити висоту...

У Марічки в животі знову забігав малюк. Йому, здавалося, передається її неспокій. Він ніби впирався обома ногами у внутрішню стінку свого тісного, зате теплого сховку. І намагався їх випростати.

Марічка притримувала маленькі ступні долонею, відчуваючи кожен рух дитини.

Її рука потягнулася до відкритої сусідньої сумки, з якої виглядав «Самовчитель акушера». Блискача м'яка палітурка книги не викликала у неї довіри. На третій сторінці надрукований список усього, що потрібно підготувати для пологів. Кілька простирадел, білі вафельні і звичайні махрові рушники, п'ять літрів дистильованої теплої води, ножиці, медичний спирт, миску для плаценти, дитячий крем, ковдру, прищіпку.

– Прищіпку? – подумки здивувалась Марічка. – Навіщо прищіпку?

Вона гортала книгу далі, побачила пояснювальні малюнки, щось на зразок навчального коміксу. Намальована жінка народжувала весело. Ось голів-

ка малюка, яка з'являється з лона матері. Ось чоловічі руки, які допомагають малюку вибратися на світ Божий. Ось пуповина, яку перерізають ножищами ті самі чоловічі руки. А ось і прищіпка! Нею перетискають кінчик пуповини, який залишається у малюка. А другий кінчик? Тягнеться до плаценти, яка вже лежить у звичайній емальованій мисці.

Неспокій Марічки перетворився на майже дитячу цікавість. Вона відклала книжку і підняла погляд на лампочку, що світила з дерев'яної стелі кабіни.

Потім подивилася на свій годинник. Наближався полудень. За ілюмінатора-ми і квадратним віконцем дверцят почала завивати завірюха. А, може, то був вітер, якому загороджували рух мільйони товстих лапатих сніжинок, і тому він так дувся і вив, лякав їх, розчищав собі дорогу.

Петро з Іваном стояли перед панеллю приладів. Іван стукнув кілька разів по висотоміру, але це не допомогло. Датчик висоти все ще показував нуль.

– Ну його, – Петро махнув рукою. – Давай займемося гірляндами.

Марічка спостерігала за двома друзями. Ті дістали з сумки моток дротів з маленькими кольоровими лампочками. Розмотали. Протягнули кілька разів під стелею. І по діагоналі, і вздовж стінок кабіни. Після цього під'єднали оголені дроти до акумулятора, що заховався у тумбочці під панеллю приладів. І в дирижаблі відразу ж стало веселіше і святковіше. Лампочки замигтіли.

Малюк знову вперся ногами у внутрішню стінку живота, і Марічка напружилась, нахилилась трохи вперед, ніби намагалася вкрити свій живіт собою. Потім злякалась, що може задушити дитину, вирівняла плечі, відхилилась назад. І відчула, ніби здалеку, як у теплій глибині її тіла рухаються хвилі. Тіло посилало їй сигнал. Хвилі накочувались усередині на невидимий берег, кожна нова хвиля була відчутнішою та сильнішою за попередню. І довше затримувалася на невидимому березі.

Долоні просилися лягти на живіт. І під одною з них знову кудись пробіг малюк. Він, ніби земля, крутився в материному теплі довкола своєї осі, перекидався, перевертався, шукаючи вихід або намагаючись створити цей вихід своїми рухами.

– Здається, перейми! – злякано сказала Марічка, піднявши голову.

Переляк одразу ж перекинувся на обличчя Івана. Його очі зупинились на книжці-самовчителі, яка стирчала з відкритої сумки.

Він нахилився, взяв її. Пробіг поглядом одну зі сторінок.

– Ти ж сидиш на спальнику! – раптом сказав він. – Ану вставай!

Спальник розстелили під протилежною від вхідних дверцят стінкою кабіни. І Марічка акуратно лягла на нього. Дошки підлоги вперлися своєю твердюю і незатишною поверхнею в її спину. Спальник – не матрац.

– Я ножиці забув! – вирвалося в Івана, коли його погляд повернувся на відкриті сторінку самовчителя.

– Є ніж, – заспокоїв його Петро.

– Тут написано «ножиці!» – впирався Іван.

– То що, збігати? – зіронізував друг.

Марічка дивилася знизу догори на двох друзів і думала: «Яка ж дурепа! Що я тут роблю? Як я дала себе вмовити вплутатися в цю авантюру! Треба було народжувати внизу, в якомусьпологовому будинку, а не тут, у присутності двох підлітків-переростків, які захопилися дирижаблями!»

– У вас є лікер? – несподівано для самої себе запитала вона.

- Ти що! - обурився Іван. - Ти вип'єш, а його нудитиме! - він показав поглядом на її живіт.

- Вибач, - прошепотіла Марічка, раптом відчувши себе винною, а Івана - дбайливим батьком.

- У нас є все, крім ножиць! - заспокійливим тоном сказав Іван, схилившись над Марічкою. - Зате є швейцарський ніж. Ти не бійся.

Марічка кивнула. Подумки сказала сама собі: «Не бійся! Чуєш, не бійся». І відразу ж відчула, як у животі засовгався малюк. Його рухи стали різкішими. «Ти теж не бійся», подумки прошепотіла вона йому.

5

Перейми почастішали. Петро стояв обличчям до висотоміра, який показував вічний «нуль». В Івана тремтіли руки, а в руках тремтіла книжка, яка виявилася раптом абсолютно зайвою і нічим не могла допомогти. За ілюмінаторами і квадратним віконцем дверцят вила завірюха, вітер кидався пригорщами снігу в кругляки ілюмінаторів. І раптом чиясь рука відкинула снігову вуаль із зовнішнього віконця дверцят. Іван подумав, що збожеволів. До кабіни через квадратне віконце хтось зазирає. Рожеве обличчя притислося до скла з іншого боку, і незнайомі очі охопили поглядом те, що відбувалося.

Тут хтось постукав до дверцят кабіни, і всі трое, включно із Марічкою, яка лежала на спальнику, озирнулися.

Іван відчинив двері. Легко й беззвучно зайшли два янголи в білих костюмах і мештах з гострими носачами. З-за їхніх спин визирали коротенькі білосніжні крильця. Другий швидко зачинив за собою двері, і обидва втупилися у Марічку та її живіт.

- Устигли, - сказав перший янгол другому.

Їхні чисті обличчя і неймовірно білий одяг та взуття нагадали Іванові рекламу чи то «Версаці», чи то «Гуччі» з кольорового чоловічого журналу.

На Івана й Петра янголи не звертали жодної уваги. Вони присіли навпочіпки біля Марічки.

- Ну як? - ніжно запитав перший янгол і обережно погладив її густе руде волосся. - Не хвилюйся! Це головне! Набери в груди побільше повітря і потужся!

Марічці передався цей несподіваний янгольський спокій, і вона набрала повні легені свіжого повітря, яке щойно влетіло в кабіну разом із ангелами. Потужилась і почула, як у неї всередині щось тихенько тріснуло. Малюк знову пожавився.

- Чудово! - видихнув перший ангел.

Янголи самі дістали з сумок рушники, простирадла. Улаштували Марічці зручніше ложе, допомогли зняти непотрібний одяг.

- Відпочила? - тихенько запитав другий янгол. - Тепер знову потужся!

Прохододне, переповнене киснем повітря приємно лоскотало легені. Малюк рухався. Їй здавалося, що поряд немає нікого, крім цих двох янголів. Здавалось, що вона в раю. Тільки рай цей був особливим, зимовим, засніженим і ніжним.

- От-от-от! - зашепотів перший ангел. - Ще трохи!

Марічці було зовсім легко і безболісно тужитися, відчувати, як її рідненька дитинка прагне вирватися, щоб уперше побачити свою маму, поміняти її теплу фортецю на любов її рук і очей.

– Рудий! – видихнув раптом другий ангел.

Звичне відчуття тягари в животі раптом кудись пропало. Але разом з тим зникла і сила. А так хотілося піднятися на ліктях і зазирнути туди, за свій живіт. Марічка підняла голову, але побачила тільки зосереджені обличчя янголів.

– Іване! – покликав раптом перший.

Іван перевів погляд з Марічки на ангела.

– Де у вас вода?

– Забули, – зізнався Іван.

– Візьми звідти. Швидко! – ангел кивнув на дверцята кабіни. – Три пригорщі снігу.

Іван підійшов до дверцят. Ще раз озирнувся на янголів, усе ще не розуміючи, що з побаченого – маячня, а що – реальність.

Відчинив дверцята і висунув руку назовні. Провів долонею по зовнішньому боці скла і відчув, як вона обважніла, зачерпнувши налиплого на вікно снігу.

Він передав янголам одну за одною три пригорщі снігу.

І побачив новонародженого у руках першого. Хлопчика із рудим волоссям, яке злиплося на тім'ячку.

У руках другого промайнули золоті ножиці. Вони голосно вжикнули, і янгол почав обтирати малюка снігом. Новонароджений крутив головою, здивовано розглядаючи світ. І раптом закричав. Неголосно і не жалібно. Ніби кликав когось.

Другий янгол зібрав з дерев'яної підлоги сніг, який змив з малюка мамині води. Зробив з нього сніжку, відчинив двері і пустотливо кинув її донизу. Кілька десятків свіжих сніжинок увірвались до кабіни.

Перший янгол тим часом запеленав малюка у великий махровий рушник і передав Марічці.

Щойно її руки торкнулись до дитини, до неї повернулися сили, і вона обережно сіла.

– Хвильку, – попередив перший ангел. – Ми ще не закінчили!

Він підняв з підлоги на двох долонях плаценту, яка мінилася відтінками червоного і бордового кольору, на її кінці висів хвостик відрізаної пуповини. Плацента в руках ангела хиталась, ніби була живою істотою.

Іван і Петро дивилися на неї з підозрою і цікавістю. Намагалися зрозуміти, що ж це таке.

Янгол, який обережно тримав плаценту, піднявся на ноги і всміхнувся двом друзям.

– Це тісто життя, – сказав він, ніби прочитавши їхні невисловлені питання.

– Ви всі зліплені з нього! Відчиніть дверцята.

Іван підскочив до дверей першим. Відчинив. Янгол виніс плаценту за поріг і відпустив її.

В ілюмінаторах промайнуло рожеве світло. І відразу ж зникло.

Ще кілька секунд янгол дивився донизу, ніби проводжав поглядом цю живородну людську тканину. Потім зачерпнув із зовнішнього боку скла свіжоналиплого снігу і протер ним руки.

– Ну от, – на його обличчі засвітилась особлива, добра посмішка. – Христос народився!

6

Аліса сиділа біля вікна у теплій, напаленій кімнатці будинку і дивилася на темряву за вікном, від якої ставало чарівно і трохи лячно. Була п'ята вечора. Дідусь-лісник намагався відремонтувати старий радіоприймач.

- Дідусю, навіщо він тобі? - запитала Аліса.

- Якщо встигну відремонтувати, то почуємо, як нас вітає президент.

- А подарунки він дасть? - запитала дівчинка і озирнулася.

- Не дасть, то хоча б пообіцяє! - посміхнувся старий.

Аліса знизала плечима і повернулася назад до вікна. І раптом побачила, як небо стало рожевим, і велетенська яскраво-рожева куля опустилася на ліс зовсім поряд із будинком.

- Дідусю! Ти бачив? - її здивований погляд випромінював таке захоплення, що старий навіть піднявся з-за столу, залишивши розібраний приймач.

- Що там? - запитав він, удивляючись у віконце, за яким, здається, справді посвітлішало.

- Це нам дідусь Бог скинув з неба подарунки! Я зараз!

Аліса зірвалася з місця, вибігла у прохолодний, неопалований коридор. Одягнула свою лисячу шубку і вискочила надвір. У личко їй відразу ж ударив холодний вітер, але потім ослаб і подув у протилежний бік, можливо, помітивши, що перед ним дитина. А дівчинка побігла по снігу, що провалювався у неї під ногами. Побігла вперед, до рожевого світла, яке все ще було видно. Вона бігла легко. Раптом помітила, що і справа, і зліва від неї туди ж, до цього світла, біжать кілька зайців, молоденька косуля і два олені. Це не здивувало її. Може, тільки трохи відволікло.

Десять за три хвилини Аліса зупинилась перед зеленою галявиною, яка раптово виникла перед нею. Здивовано подивилася під ноги і не побачила там снігу. Довкола росла трава і цвіли підсніжники.

- Квіти підсніжників! - згадала вона дідові слова і стала на коліна.

Озирнулася. У неї за спиною олені й косуля щипали траву.

Дівчинка залишила рукавиці в будиночку, але рукам не було холодно навіть тоді, коли вона вже вийшла за межі галявини і весело закрокувала по снігу назад до дідової оселі, стискаючи в руках два букети підсніжників.

Перед будиночком зупинилася і замилувалась квадратним віконцем, у якому горіло домашнє світло, схоже на яєчний жовток. З цього віконечка вона й побачила дивну рожеву кулю, яка подарувала лісові шматочок весни.

- Ну от, - показала вона дідові свої два букети. - Зараз приготую тобі відвар.

7

У кабіні дирижабля раптом зазвучала різдвяна мелодія «Тиха ніч». Звуки були солодкі, немов долинали з музичної скриньки, наповненої цукерками.

Перший янгол витягнув з кишень маринарки білий мобільний телефон. Підніс до вуха.

- Добре. Зараз будемо!

Подивився на свого співягола.

- На нас чекають у літаку «Київ-Берлін», сказав йому, і очі обидвох янголів засвітилися радістю.

Янголи попрощалися з пасажирями зеленого дирижабля. Особливо теплий погляд подарували рудому малюкові. Вийшли, зачинили за собою дверцята і

наостанок ще раз зазирнули всередину, скинувши рукою сніг із зовнішнього боку скла.

- Коли я виросту, теж стану янголом! подумав новонароджений, дивлячись на два смішних янгольських обличчя, які притислися носами до віконечка дверцят.

- Не варто, - подумала малюкова мама. Для того, щоб стати янголом, потрібно померти маленьким.

- Ми ще не відкрили шампанське! - подумав Іван, ковзаючи поглядом по підлозі, по сумках і торбах.

- Дивіться! - вирвався у Петра здивований крик. - Висотомір працює!

Іван озирнувся, подивився на панель приладів.

Висотомір показував «2003», але трійка тремтіла і поступово сповзала донизу, а замість неї згори насувалася четвірка.

- Точно, - видихнув Іван, і з цим видихом його залишили останні сумніви.

- Уявляєш! У його свідоцтві про народження напишуть: «Місце народження - 2004 метри над Києвом!» Треба дати йому ім'я! Може, Віктор? Іван запитально подивився на друга.

- Михайлику, - шепотіла малюкові Марічка. - Михайлику мій золотий!

Її погляд раптом зупинився на золотих ножицях, які лежали поряд з нею на дерев'яній підлозі.

- Ой! сказала вона. - Вони забули ножиці!

- Якщо забули, то повернуться, - Іван стелював плечима. - А якщо не повернуться, буде різдвяний подарунок малому!

8

Чайник на печі пустив з носика пару. Аліса зняла з нього накривку і кинула всередину два букетики підсніжників.

На кухні відразу запахло ваніліном. Коли чайник покипів ще трохи, дівчинка наповнила гарячим відваром залізне горнятко і віднесла його старому.

Дід знову відволікся від приймача, посміхнувся. Щоб не ображати турботливу онуку, відпив гарячого відвару і хотів відставити горнятко набік. Але рука раптом не послухалась його, і горнятко знову опинилось перед губами. Дідусь допив відвар і сам собі не повірив. Його тіло наповнилось бадьорістю. Він устав з-за столу, змахнув руками, прислухаючись зсередини до своїх старечих суглобів. Не відчув ні слабкості, ні болю.

- Боже мій, - видихнув він, повернувшись до Аліси. Його очі горіли молодістю, вдячністю і подивом.

9

- Ну де ж він? - схвильовано питав перший янгол, задираючи голову догори і вишукуючи поглядом у бездонному небесному просторі вогники літака.

Другий янгол зітхнув і опустив погляд донизу. І побачив три миготливі вогники.

- Он він! - показав жестом своєму співянголу. - Полетіли!

І вони полетіли.

А різдвяна ніч залишилась і тривала до самого ранку, посипаючи землю снігом і щастям.

ПУБЛІЦИСТИКА

Пряшівські літературні шістдесятники

Цього року минає 60 років від того часу, коли вийшла поетична збірка Степана Гостиняка «Пропоную вам свою дорогу» (1965), яка знаменувала собою початок нового шляху розвитку української літератури Чехословаччини, щось подібне, як поема Івана Драча «Ніж у сонці» (1961) та збірка «Протуберанці серця» (1965) в українській літературі України.

В кінці 50-х і на початку 60-х років минулого століття в українську літературу України вступила група талановитих поетів, прозаїків, літературознавців, як Іван Драч, Микола Вінграновський, Ліна Костенко, Дмитро Павличко, Василь Симоненко, Борис Олійник, Світлана Йовенко, Ірина Жиленко, Ганна Чубач, Людмила Скирда, Петро Осадчук, Ігор Калинець, Петро Скунець, Григорій Тютюнник, Євген Гуцало, Володимир Дрозд, Валерій Шевчук, Юрій Мушкетик, Іван Чендей, Євген Сверстюк, Іван Дзюба, Віталій Дончик, із старших письменників їх підтримали Максим Рильський, Олесь Гончар, Анатолій Дімаров та інші, яких Станіслав Рассадин 1961 року назвав шістдесятниками і ця назва досі збереглася та утвердилася в українському літературознавстві. Шістдесятництво – це один з найважливіших етапів у розвитку української літератури ХХ ст., пишуть сучасні українські літературознавці. Лідером поетичного шістдесятництва в Україні був Іван Драч, хоч на кілька років раніше Д. Павличко написав збірку поезій «Правда кличе» (1956), яка була дана під ніж, бо не відповідала нормам соцреалізму. Аж коли І. Драч написав поему «Ніж у сонці» (1961), видав поетичні збірки «Соняшник» (1962) і «Протуберанці серця» (1965), можемо вважати, що в історії української літератури настав початок справді нового етапу розвитку української літератури і мистецтва взагалі.

Шістдесятництво в Україні не виникло у повітрі, воно власне продовжило в умовах т. зв. хрущовської відлиги, естетично-художнє та навіть політичне намагання письменників «розстріляного відродження», використало творчі здобутки раннього П. Тичини, М. Рильського, М. Хвильового, «Празької поетичної школи», «Нью-йорської групи», модерних течій світової літератури та ін. М. Наєнко вважає, що шістдесятництво було не тільки художньо-літературне, мистецьке, але «у певному розумінні і космічне» явище, бо воно заперечило існуючу диктатуру у владі і впроваджувало новий тип образного мислення в літературне мистецтво. Про потребу нового образного, художнього мислення говорили і писали вже раніше - О. Довженко на з'їзді радянських письменників у Москві (1954), М. Рильський у вірші «Краса» (1956) і в поетичній збірці «Троянди і виноград» (1960). Нове художнє мислення знайшло свій вияв уже в новелах О. Гончара «Модри Камень» (1948), яке радянське літературознавство засудило, потім аж в романах «Людина і зброя» (1960) і «Собор» (1968), у романах «Вир» Гр. Тютюнника (1960, 1962), «І будуть люди»

(1964) А. Дімарова та в прозових творах Є. Гуцала, В. Дрозда, І. Чендея та інших. На думку М. К. Наєнка, концептуально шістдесятництво розпочалося вже появою поеми «Ніж у сонці» (1961) І. Драча (М. Наєнко, «Шістдесятники і «Любов моя люба», Київ, 2023). Він писав, що українське шістдесятництво – це справді феноменальне, незвичайне художньо-мистецьке і політично-ідеологічне явище і законно викликало значний інтерес серед молодих літераторів і мистців та й вплив на мистецьку і політичну атмосферу не лише в Україні, але і за її межами, в першу чергу в літературах народів колишнього Союзу та й в літературах соціалістичного табору. Воно викликало інтерес й в деяких країнах Західної Європи, США, Австралії та інде. Радянська влада аж злякалась підтримкою та поширенням його естетично-художніх і політичних поглядів серед молоді генерациі і почала переслідувати представників шістдесятництва. Так на 10 років заборонила друкуватись Л. Костенко, під ніж забрала ряд поетичних творів Д. Павличка, В. Симоненка, Л. Костенко, І. Драча та інших, заборонила проводити літературні вечори, різні публічні зустрічі шістдесятників з читачами, помпезно знищила вітраж, інстальований у вступі до Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка, чим хотіла показати, що так вона вчинить з усіма подібними творами літературними та інших видів мистецтва. Твори шістдесятників потім поширювались в СРСР у машинописах підпільно. Посилився так в Україні рух дисидентства, деяких дисидентів влада ув'язнила, деякі навіть загинули за дивних обставин у таборах, але дух, який шістдесятники створили, засіяли, вже не можна було придушити. Даремно Москва робила все, щоб ідеї шістдесятництва не поширювались в республіках СРСР, подбала, щоб він не поширювався ані в країнах колишнього соціалістичного табору, в тому числі й в Чехословаччині. Наприклад, за перевезення художніх творів у Чехословаччину чи далі на Захід деякі не лише радянські, але й пражські люди «заплатили» виключенням із творчих спілок, звільненням зі школи чи роботи, забороною друкуватись, ба навіть ув'язненням тощо.

Твори українських шістдесятників і їх послідовників – модерністів і постмодерністів вважались в СРСР не лише зрадою догм марксизму-ленінізму, соцреалізму, але й політики та режиму СРСР. Відомо, книги можна дати під ніж, спалити, авторів ув'язнити, чи стратити, але дух, який вони засіяли, ні. Даремно радянська влада робила все можливе, щоб дух шістдесятництва знищила, але не вдалося, бо й представники старшого покоління письменників, як П. Тичина, М. Рильський, В. Сосюра та інші авторитетні мистці усвідомили, що настав час і потреба повернути мистецтву його необхідні творчі принципи, ідеї і завдання. Можна зрозуміти певну обережність старших авторів зразу підтримати шістдесятників, бо вони зазнали переслідування з боку режиму вже в 30-х роках і пізніше в 40-50-х роках у в'язницях чи в різних «психушках».

Радянська влада не задовольнялась лише тим, що дома, в СРСР, придушила намагання шістдесятників творити нове мистецтво, але подбала, щоб воно не набуло поширення в країнах соціалістичного табору. Наприклад, переклад роману О. Гончара «Собор» (1968) пролежав у шухляді видавництва «Slovenský spisovateľ» 20 років, поки нарешті вийшов друком 1989 року. Щоб вижити, українські шістдесятники знаходили такі теми, художні образи, метафори, порівняння та інші художні засоби і вживали їх завуальовано, між рядками, щоб не «дразнили» різні державні органи.

Ідеї, художні образи українського шістдесятництва та потім модернізму знайшли відгук і у творах пражівських українських письменників уже в 60-х роках минулого століття, тоді ще молодих Степана Гостиняка, Сергія Макари, Йосифа Збіглея, Михайла Дробняка, Мирослава Немета, Йосифа Шелепця, Василя Дацея, Андрія Червеняка, Юрія Бачі та пізніше Ганни Коцур, Мілана Бобака, Марусі Няхай, Івана Яцканина, Мілана Регули, Прокіпа Колісника та ін. Тому можемо говорити про шістдесятництво не лише в Україні, але й в пражівській українській художній літературі і публіцистиці. Дехто вважає, що воно знайшло відгук і в країнах Західної Європи, США чи в далекій Австралії, де жили та й живуть українці.

Пражівські шістдесятники внесли у нашу українську літературу колоритні лексичні скарби, особливі теми, своєрідний озон Карпат і людей, що живуть тут з давніх-давен і сформували особливу ментальність, чим збагатили навіть загальноукраїнську літературу. Вони перестали славословити політику КПЧ, комунізм тощо.

Першим, хто в Україні про пражівське шістдесятництво в художній літературі публічно заговорив, скоріше ніж ми, був проф. Михайло Наєнко, коли в «Літературній Україні» (2013, № 31) писав про творчість С. Макари, і тоді він, між іншим, написав, що в Україні «зовсім мало знаємо» про українське шістдесятництво в Словаччині і продовжив думку: «Тим часом шістдесятні роки були для словацьких українців у найширшому розумінні ренесансними. До них у кінці п'ятдесятих докотилася хвиля відомої в СРСР «хрущовської відлиги», тоді ж вони пройнялися повенним духом новомодерних шукань у європейському мистецтві і вони з пасинків (називаючись переважно русинами) поступово стали перетворюватися на рідних синів матері України». Велику роль у цьому процесі, на його думку, відіграла і художня література (твори Ф. Лазорика, І. Мацинського, В. Гайного, С. Макари, С. Гостиняка, Й. Збіглея, М. Дробняка та ін.).

Дух українського шістдесятництва відповідав і літературній атмосфері, яка панувала в кінці 50-х і в 60-х роках минулого століття в Чехословаччині, поки не прийшли у серпні 1968 року радянські війська (за деякими підрахунками понад 150 тисяч вояків, офіцерів і генералів) на танках і окупували нашу країну на довгих понад 30 років. Наприклад, перше, що радянське військове командування зробило у Пряшеві, коли «увійшло» у місто, поклікало до себе тодішнього головного редактора часопису «Дукля» Федора Іванчова і наказало йому дати «під ніж» черговий номер «Дуклі». (Тоді «Дукля» в Україну доходила в сотнях примірників і знайомила читачів з найновішими віяннями в національних літературах не лише Чехословаччини, але й Європи). Як знаємо, Празька весна 1968 року уповільнила рамки для розвитку літературного мистецтва в Чехословаччині на зразок західноєвропейської літератури чеським, словацьким, мадярським і українським авторам Чехословаччини.

Українські письменники Словаччини в 60-х роках, зокрема молоді автори, творили найсильнішу генерацію письменників, яку доти мала та й сьогодні має українська література Словаччини. Вони мали, на відміну від чеських чи словацьких письменників, ще й можливість прямо в оригіналі читати твори українських шістдесятників, які друкувались в різних українських газетах, журналах дома і за кордоном чи навіть у рукописах. Вони листувалися та обмінювалися думками, творами з українськими шістдесятниками

тощо. Так, С. Гостиняк вже під кінець 50-х і на початку 60-х років листувався із С. Крижанівським, І. Дзюбою, Д. Павличком, В. Лучуком, І. Калинцем та іншими, читав їх твори та твори І. Драча, Б. Нечерди, В. Симоненка, М. Вінграновського та інших і сам друкувався в львівській газеті «Ленінська молодь» (23 травня 1963) та в київському журналі «Дніпро» (1964, № 9). В такому плані можна говорити і про дальших пряшівських українських письменників старшого і молодшого покоління.

На мою думку, перший в пряшівській українській літературі заговорив зовсім новим поетичним голосом, суголосним з українським шістдесятництвом, поет Степан Гостиняк (1941) у збірці «Пропоную вам свою дорогу» (1965). В ній, крім іншого, писав:

Іду.
Мій шлях не лівий і не правий.
Не йду, куди повіє вітер.
Мені не гроші пахнуть, пахне правда.
Не вигодами маю шлях освітлений,
сонцями облич.
Іду, надіями торкаючись і Марса, й Оріону,
І гострю ніж на ікскольборних чінгісханів.
Іду, щоб вивести чортополох
на чисту воду, будьте пильні !
І закінчує:
Іду, бо в палацах завтрашнього дня
чекає визволення
проклята нерівністю дочка –
Там Людяність нас.
Кроком руш.
Ідем.

Таких віршів у збірці чимало. Така дорога, дорога правди, честі, соціальної, національної і навіть статевої рівноправності, яку запропонував поет С. Гостиняк у першій своїй збірці і потім у наступних більше ніж 20 збірках та ще по одній словацькою і чеською мовами відстоював, боровся за її реалізацію, була не до вподоби тодішній нашій владі, режиму, бо нову дорогу - ніби побудувати соціалізм - вже накреслила комуністична партія (КПЧ) і ніякий поет (тим більше 24-річний – М. Р.) не має такого права. Тому державні органи – «ШТБ» зразу взяли його під свою «опіку». Слідкували за ним, з ким зустрічається, листується (контролювали пошту), часто викликували його «на бесіду» в Кошиці, ба навіть мали намір звільнити його з роботи в Музеї української культури в Свиднику. Можу на свою честь заявити, що мені вдалося переконати партійні органи крайкому, щоб його не звільняли з роботи і не виключали із Спілки словацьких письменників, бо він не ворог соціалізму. Я був радий, що дальші доноси на нього вже вищі органи не брали до уваги. С. Гостиняк не зійшов з обраного шляху, змінив інколи трохи тон, вістря критики, сатиричного висміювання бюрократів, корупціонерів, міщанства, панібратства, які розмножились серед владних сил. Збірка «Пропоную вам свою дорогу» справді була новим поетичним голосом, виявом нового поетичного мислення, якого не мала тоді ані чеська, ані словацька

поезії. Він по-новому зобразив свій мікро- і макросвіт та людину в ньому. Він дав шану людям чесним, принциповим, працьовитим, критикував та засуджував малодушних кар'єристів, бюрократів, підлабузників партійних чи безпартійних тощо. Для їх зображення знаходив і нові художні образи, часто взяті з народного побуту і мови українського населення.

Поет С. Гостиняк народився на небі, але жити йому довелося на землі і будити думку про краще життя, змінити поганій світ і людину в ньому. Він і в наступних збірках зберіг критичний і викривальний тон і сатирично-іронічно викреслив світ людини малодушної, обмеженої, примітивної. Відстоював надалі правду, честь, справедливість соціальну, національну. Він ніколи не був пристосуванцем у вульгарному розумінні цього слова, хоч інколи щось написав до вподоби верхівці, щоб приспати пильність державних органів. Як мало-хто з наших поетів, художньо майстерно виразив свою любов до України.

Можемо твердити, що вся Гостинякова поетична творчість - це духовна розповідь чесної людини про людину і для людини. Гадаємо, що С. Гостиняк був од початку таким поетом, який прагнув змінити світ і людину в ньому, бо людина, як відомо – це і її помилки, страх, доброта, підлість, заздрість, зрада, агресія, навіть війна. Здається нам, що він весь час запитував себе, як навчити людину бути Людиною.

Таке гостре і критичне поетичне слово вже не мали інші наші поети – Й. Збіглей, С. Макара, М. Дробняк, І. Галайда, П. Гула, М. Немет, М. Бобак, але і їх поетичні твори принесли теж новий спосіб поетичного мислення, інспіроване як новою українською поезією шістдесятників та й сучасними їм модерними здобутками чеської, словацької й світової поезій, доступної у нас в 60-х роках ХХ ст. Тому їх твори відрізнялися від творів їх попередників, українських поетів Словаччини – І. Невицької, Зореслава чи деяких творів Ф. Лазорика. Із старших наших поетів їхнє намагання опанувати нове поетичне мислення найактивніше підтримував І. Мацинський (1922-1987), хоч сам мусив чимало чого позбутись. Але такі його збірки, як «Пристритники» (1968) та «Вінки сонетів» (1985), були для молодих інспірацією. Це справді було його нове поетичне мислення. У кожного з наведених авторів перехід до ідей шістдесятництва, модернізму був індивідуальний, один сприйняв їх зразу, інший поступово з певними рудиментами.

Із наведеної вище групи виділяються своїм особливим стилем, поетичним мисленням, як на мене, ще два-три поети – Йосиф Збіглей (1938-2019), Сергій Макара (1937-2022) та Ганна Коцур (1948-2021). Так, Й. Збіглей, вступаючи в літературу, заявив:

Мені хотілося б співати
про те, як у артеріях мені клекоче кров,
про камінь, що вже мохом обріс,
про молоко, розлите хлопцем, яке додому ніс,
про заповіти, про любов,
про те, як пахнуть в травні квіти....

І закінчує, що хоче співати
про літо й осінь, ніжність ваших рук,
про все, що нам життя приносить.

Цю свою заяву Й. Збіглей виконував у своїх майже 20 поетичних збірках (2 ще словацькою мовою). Він був скупий на слово в приватному житті, але не був скупий на вдалий, оригінальний художній образ у своїй поезії. Він любив писати вільним віршем. Вчені – віршознавці свого часу твердили, що писати вільним віршем не кожен поет зуміє на високому художньому рівні, що це під силу лише талановитим поетам. А таким талановитим поетом, як на нас, був Й. Збіглей. Він зумів кількома словами-образами, художніми деталями виразити, зобразити велику подію та цілу гаму почуттів.

Ось приклад:

Вся ти ув очах.
Голодні очі.
Напіввідкритий ротик.
Ротик нагодую поцілунками,
але як
твої голодні очі нагодувати?
Уся ти,
уся ти
ув очах,
в очах своїх
голодних.

Чи вчився Й. Збіглей поетичній майстерності у когось із поетів українських чи світових, він відповів перекладачу його творів на словацьку мову М. Гевеші так: «...зразків у мене не було і немає. Іспанські поети навчили мене чуттєвості. Американські розкрили для мене місто і сувору реальність світу. Романтики зробили з мене фанатиком. Словацькі поети та Б. І. Антонич повернули мене з мандрівок додому. Читання «всякої» літератури привело мене до техніцизму, філософствування. Антична література і старовинні поети підказали мені, що таке постійні вартості. Отже, зрештою, я став поганином, який знає багато про божественність і богів, але в глибині душі вшановую тільки власних богів». Чомусь нічого не сказав про українських поетів (крім Б. І. Антонича), його ровесників – шістдесятників, яких знав і читав.

Згадую такий випадок, щоб підтвердити свою думку, що він знав і сучасних йому поетів України. 1987 року ми разом подорожували під час свята «В сім'ї вольній, новій...» у Харків потягом із Києва в одному купе разом з українськими шістдесятниками (вони до нас присіли) – І. Драчем, Д. Павличком, Р. Лубківським та іншими і розмовляли ми, між іншим, і на різні літературні теми. Виявилось, що українські поети знали твори Й. Збіглей та Й. Збіглей твори українських поетів, зокрема І. Драча та Д. Павличка. Українські поети називали деякі його вірші чи художні образи і похвально висловлювались про його творчість. Я був гордий за нього. Така ж розмова продовжувалась, але в іншому складі і в редакції часопису «Прапор», який пізніше надрукував добірку Збіглеевих поезій та мою статтю про нашу прашівську літературу. Відомо, що шістдесятники захоплювались творами «розстріляного відродження», але й поезією лемка Б. І. Антонича і саме вони подбали, щоб його поезія чимскоріше була видана в Києві і доступна широкому колу читачів України. Тим не хочучи твердити, що Й. Збіглей писав під впливом Б. І. Антонича. (До

речі, Б. І. Антонич жив деякий час в м. Михалівці, де жив пізніше і Й. Збіглей). Як знаємо, ані Б. І. Антонич, ані ніхто з українських шістдесятників не писав так, як Й. Збіглей. У нього було своє «письмо», своєрідне, неповторне.

Співзвучною з поезією українських шістдесятників була збірка поезій С. Макари «Совість» (1970), в якій він реагував, поетично осмислював події в нашій країні після розстрілу Празької весни 1968 року радянськими військами у серпні 1968 року, які потім окупували нашу країну і сильно негативно впливали на суспільно-політичне життя наших громадян, зокрема, й на літературне життя. Можу це підтвердити власним досвідом, будучи, між іншим, після 1975 року головою Української секції Спілки словацьких письменників та членом комітетів Спілки словацьких письменників і Спілки чехословацьких письменників. Тоді ми на засіданнях комітетів деякі заходи, рішення приймали, запитуючи себе, або один одного, що скаже «старший брат». В одному із віршів збірки «Совість» Сергій Макара відгукнувся на події 60-х років так:

РОЗСТРІЛЯНИЙ гуманізм
Стогне в агонії

РОЗСТРІЛЯНА совість
Мовчить

ШУКАЮ СПОКІЙ
У НЕСПОКОЇ

Вчуса стріляти
Бо так треба

А ПОВІТРЯ таке СВІЖЕ
А МРІЇ такі ЧУДЕСНІ

М. Наенко вважає у згаданій статті (і ми з ним погоджуємось), що тут навіть графічне оформлення поетичної думки (з акцентом на великих літерах у словах) передано напругу й філософсько-естетичну зболеність поетового почуття і душі. Жаль, С. Макара не продовжив обраний шлях поетичного мислення, виражений і зображений у збірці «Совість», бо був на нього виконуваний спочатку політичний тиск (виключили його із КПЧ), потім було переконування, залякування, часті виклики в крайком партії чи на «бесіду» в органи ШТБ, нарешті, вони змусили керівництво факультету звільнити його з роботи педагога та заборонили захист кандидатської роботи і друкуватись та навіть працювати робітником. Він так, як і деякі шістдесятники в Україні в часи «розвинутого застою» в СРСР та й деякі прихильники «руху проти окупації» ЧСР, не витримав той тиск, збився, збочив з обраного шляху і вдався на ідеологічну риторику і «бездушну лірику», видавши збірку «Ленін з нами» (1980). Вона «уможливила» йому залишити фізичну роботу в лісах, на будовах (де й зазнав фізичне поранення) і працювати в літературній агентурі «ЛІТА» в Братиславі.

С. Макара в час незалежності Словаччини усвідомив, що треба поверну-

тись до справжнього правдивого поетичного слова, про що свідчать і такі рядки:

Фальшиве слово наче вітер люто
Лиш ніжні струни в серці
розтривожить...
Написане – віками не забуто
кожна фальш в душі отруту
множить.

Вершиною його поетичного слова стала поема «Memento» (2008). Вона позбавлена фальшивої риторики, наповнена філософськими роздумами, що чекає людство у ХХІ ст., якщо воно не опам'ятається. Він справедливо гадає і закликає:

ТВОРЕЦЬ
СВІТ СТВОРИВ
З ЛЮБОВІ ДЛЯ ЛЮБОВІ
Як чудовий еліксир
ЖИТТЯ
Для вічного продовження
БУТТЯ
А ми його руйнуем в полум'ях пожеж.

Природа нам дала
життя –
найкращий дар
тож бережіть його
а не руйнуйте люди.

Поет у поемі закликає всіх людей, щоб схаменулися, вслухалися «в тьокання солов'я, в грайливе щебетання малят», бо ж пізно чи рано, а такі настане для кожного з нас час «звідки нема вороття», коли будемо до землі, до космосу байдужі...

Хай буде як було
І С К О Н І
світлом світу і людських душ
в ім'я майбутніх поколінь
любові
краси
і
життя
СЛОВО

Ох, як ці рядки нагадують чимало поезій Й. Збіглей, коли одним словом-образом передав гаму своїх почуттів і роздумів.

Гадаємо, що в багатьох випадках поезія С Макари співзвучна з поезією українських шістдесятників. Знайдемо для такого твердження чимало ху-

дожних паралелей. Він зумів уловити в життєвих буднях подих гармонії і красу життя.

В 1968-1970 роках пражівські студенти-україністи, майбутні поети Мілан Бобак (1944) та Ганна Коцур (1948 – 2021) навчались на філологічному факультеті КДУ ім. Т. Г. Шевченка. Вони зразу встановили контакти і активно спілкувалися з українськими шістдесятниками, в першу чергу з тими, які навчались в університеті. Особливо активною була Ганна Коцур. Вона спілкувалася, як згадує вона в газеті «Нове життя», передусім з І. Драчем, І. Світличним, Г. Світличною. В. Стусем, Є. Сверстюком, Г. Кочуром, М. Лукашем, з редакторами університетської газети «За радянські кадри» та іншими. Бесіди з названими і неназваними шістдесятниками в університеті, в парку чи в інтернаті дали позитивні поетичні результати, що виявилось у її пізніших поетичних творах. Вона була настільки запаленою дисиденткою, що навіть не боялась перевозити заборонену в Україні літературу в ЧССР, як, наприклад, «Собор» в риштуванні, «Воз'єднання чи приєднання» та ін. І навпаки, літературу із Заходу в Україну. За підтримку політичних позицій і літературної творчості шістдесятників Г. Коцур було видворено із СРСР і в супроводі КДБ передано нашим державним органам ШТБ на кордоні Ужгород – Вишне Німецьке для покарання (1970). Наш суд її засудив на один рік ув'язнення і вона відсиділа три місяці, бо вагітність «переконала» відповідні органи, щоб її помилували, але як така вже не змогла закінчити навчання на Філософському факультеті УПІІШ. Працювала прибиральницею, помічницею на кухні ресторану та лише після десяти років закінчила заочно педагогічний факультет і стала вчителькою. (Докладніше про своє життя-буття в Києві і потім дома під час допитів та ув'язнення розповіла вона у книжці «Вікно на Схід» (2001).

Коли гортаємо її три поетичні збірки «Коли висихають криниці» (1990), «Від зорі до зорі» (1995) та «Молитва» (1998), то переконаємось, яке велике художнє багатство вони представляють собою. Вона майстерно використала колоритні лексичні скарби народної мови, тематичні особливості, буйну фантазію та інші атрибути художньої поезії. Вже сама назва першої збірки - це незвичайна та одночасно багатозначна метафора про життя та майбутнє існування нашого русько-українського населення. З кожного рядка, образу віє її гаряча любов до рідного слова, мами, річок і гір рідного краю, до степів України, українського народу. Це недекларативні заяви чи лозунги, а щирий потік почуттів ніжного жіночого серця. Крім народної пісні, відчуваємо в її поезії ніжний жіночий голос, серце чи навчання у Л. Костенко, І. Жиленко, Г. Чубач та інших шістдесятниць. Вона увібрала всю привабливість різних криниць-студенок, вийшла аж на хвилі Дніпрові, її поезія пройнята вболіванням за долю своїх краян та України (Д. Федака). В одному вірші написала: «Не дай мені/, мій Боже, відійти/, не ствердити / у слові / хоча мить / власного буття!». Жаль, смерть її чоловіка В. Конопельця та різні хвороби не дали можливість їй ще написати більше поетичних творів.

Мілан Бобак повернувся із Києва додому через рік. У нас тоді започаткувала т.зв. політична нормалізація і літературне життя зазнало теж свою «нормалізацію», кожне «вибочення» із норм соцреалізму, критичне, хоч і правдиве слово, не лише критикувалось, але й каралось. Кілька наших письменників було виключено із літературного життя (Ю. Бача, Є. Бісс,

В. Дацей, Г. Коцур, С. Макара, І. Мадинський, М. Мушинка, Й. Шелепець, М. Шмайда та інші), бо мали інший погляд на політику СРСР чи ЧССР, на окупацію нашої країни радянською армією і норми соцреалізму, ніж тоді вимагалось. Деякі з них були навіть ув'язнені, інші звільнені з роботи. Всі повернулись до літературного життя тільки після 1990 року.

Мілан Бобак закінчив філософський факультет УПІІШ у Пряшеві (1970) і став редактором спочатку газети «Нове життя», згодом часопису для дітей «Веселка» (1972-1990) та нарешті секретарем по культурі ЦК Союзу русинів-українців Словаччини. Написав і видав такі збірки поезій: «Живоцвіт» (1972), «Судний час» (1996), «Сповідь на самоті» (1999), «Під сьомим небом» (2004), «Бути птахом» (2014) та видав ряд бібліофільських видань наших авторів в едиції «Словолюб». Переклав на українську мову ряд поезій словацьких авторів, шукачів нових форм поетичного зображення, як Ю. Андрічик, Д. Гев'єр, Д. Мітана, К. Петерай, Р. Хмел, Р. Чижмарік, Я. Штрассер та ін. Окремими збірками у його перекладі вийшли вірші Д. Гев'єра «Посеред спокуси», К. Хмела «365 пір року». Тим він значно збагатив українську лірику. Деякі його збірки вийшли в Ужгороді та вірші в різних антологіях. До його поезії зверталися перекладачі словацькі, чеські, угорські, польські та інші і вийшли самостійні збірки їх мовами...

Збагачений поетичним новаторством Б. І. Антонича, українських шістдесятників, зокрема поезією І. Драча (у нього він навіть взяв інтерв'ю для журналу «Дружно вперед» ще під час стажування 1969 року в Києві), він «виробив» свій власний поетичний стиль. В багатьох випадках він суголосний з творами українських шістдесятників. Тому ми його теж вважаю прямишівським шістдесятником.

Кращі традиції київських і прямишівських шістдесятників розвивали далі творчим способом аж перейшли до модернізму, зокрема, І. Яцканин, Н. Вархол у прозі та в поезії М. Няхай, М. Регула та П. Колісник.

Гадаємо, що прямишівські поети і прозаїки зродилися на хвилях українського шістдесятництва та потім утвердилися на хвилях українського, словацького, чеського і світового модернізму, хоч не завжди усвідомлювали, що пишуть приблизно так, як в Україні шістдесятники.

Жаль, хоч українська література Словаччини, як на мене, не слабує на провінціалізм, як дехто в Україні та Словаччині гадає, не займає такої уваги, яку вона насправді заслуговує. Тому ми вдячні ужгородському видавництву «ТІМРАН» та іншим, які в останні роки видали твори І. Яцканина, С. Гостиняка, Й. Збіглія, І. Галайди, В. Дацея, М. Бобака та інших і читачі можуть переконатись, що й в Словаччині пишуть добротну і модерну літературу...

Ми назвали і дали лише стислу характеристику кількох наших письменників, але про кожного з наведених вище можна вести довгу і конкретнішу розмову, бо вони писали про свій час і про себе модерно, намагалися повернути літературі ліричне начало, без якого не існує справжньої літератури і зокрема поезії. Можна вести далі розмову, хто з них і наскільки інспірувався пошуками та художніми відкриттями українських шістдесятників, наскільки хто із них був у наших умовах новатором, творчим послідовником українського шістдесятництва та модернізму. Сподіваємось, що знайдеться людина, яка це питання дослідить і розв'яже.

Михайло РОМАН.

Стежками письменницької долі

(Розмова з Юліусом Паньком)

У листопаді 2024 року у приміщенні Регіональної ради Союзу русинів-українців у місті Кошиці відбулася творча зустріч із сучасним українським письменником Словаччини Юліусом Паньком. Розмову з митцем провела кандидат філологічних наук, доцент **Марина Віталіївна Бабенко-Жирнова** (на фото).

Юліус Панько є активним представником сучасного українського літературного процесу в Словаччині. Письменник народився 18 січня 1951 року у с. Довгуня Пряшівського краю. Він є членом Спілки українських письменників Словаччини (1993) та Національної спілки письменників України (2021), також є лауреатом Премії імені І. Франка Літературного фонду Словаччини (Братислава, 2014, 2016, 2020). Закінчив педагогічний факультет Університету імені П. Й. Шафарика у Пряшеві (1973). Протягом 1973-1975 рр. учителював у с. Містисько, а від 1975 р. – у Свиднику. Дебютував у журналі «Дукля» (1987 р.).

Юліус Панько увійшов в літературу як автор малої прози, але згодом розширив своє жанрове коло, доповнивши його повістями та романами. Його перу належать збірки оповідань:

- «На гори, на ліси, на скелі»: Оповідання. Свидник, 1990;
- Курортні тести. Свидник, 1999;
- «(Не)обмежені можливості». Свидник, 2003;
- «Вимріяна подорож». Пряшів, 2014;

Повісті:

- «Левашка»: Повість. Свидник, 2006;
- «Альбом». Пряшів, 2011;
- «Карби кам'янистого поля»: Повість літ, що минають. Пряшів, 2016;
- «Повний мішок правди»: Повість. Ужгород, 2018;
- «Я – Михась»: сатирична повість. Дрогобич, 2020; Пряшів, 2021.

Нещодавно вийшов новий роман Юліуса Панька «Кам'яний Потік». Твори автора також перекладені словацькою мовою.

• *Ви народилися у селі Довгуня Пряшівського краю, у мальовничому куточку Східної Словаччини. Розкажіть про Ваше дитинство, навчання. Які вчителі вплинули на формування Вас як особистості?*

– Село Довгуня, в якому я народився, належить до Свидницького округу. Якщо їхати у напрямку на Дуклю, біля двох знаменитих танків, які лишилися ще з часів Другої світової війни, потрібно звернути на Долину Смерті. Власне, там після сіл Капішова, Кружльова, Свидничка є і село Довгуня, яке сьогодні нараховує двадцять чотири хати. Село під час війни було дуже розтрощене, згоріла і наша хата. Деякі родини потрапили під оману оптації, подалися в Україну будувати нову Довгуню, мої предки жили в мадярському краї біля Чорної-над-Тисою, дехто повернувся після

1949 року додому. Школа у нас була звичайна, село без електрики, автобус не доїжджав до нас, вчителі були різні, не кожному хотілося іти працювати у такий край. З першого по четвертий клас нашої баракової школи навчання було повністю українською мовою, з п'ятого класу навчання вже почалося словацькою мовою. Згодом я навчався у сусідньому селі Кружльовій, потім вступив до Середньої загальноосвітньої школи у Свиднику – теперішньої гімназії. Це була українська школа, тут вивчали українську як рідну мову. Згодом я вступив до Пряшівського університету на педагогічний факультет, у Свидницькій школі мав доброго наставника-класного керівника, завдяки якому полюбив фізику. Це обумовило вибір моєї професії, таким чином я став учителем фізики та трудового виховання.

● *Яким був початок Вашого шляху в літературі, коли саме вперше відчувли потяг до художнього слова?*

– Потяг до художнього слова почався у мене в рідній бараковій школі з читання. Вже у першому класі я читав українські народні казки, згодом були детективи та історичні романи. Поступово життя сформувало поклик до пера, десь після тридцяти років я відчув потребу писати. Хотілося висловити свої почуття, а також були думки написати щось на викриття людського невігластва.

● *У післямові до Вашої повісті «Альбом» літературознавець Дмитро Федюк характеризує Ваш стиль як «некваліфіковану оповідь про буття краян у минулому, але в основному за життя Вашого покоління, переважно – сьогоднішнього». Дійсно, центральною темою, лейтмотивом Вашої творчості є життя русинів-українців Східної Словаччини, Ваших земляків, їхні повсякденні радощі та турботи, історії їхніх поколінь. Розкажіть про процес формування задуму до написання нової книги. Як саме формується у Вашій творчій уяві сюжет?*

– Тема мусить мене захопити. Іноді задум доводиться довго носити в голові, він мусить визріти, особливо ж це стосується повістей. Але в оповіданнях трохи інакше, там може захопити і щось легше. Наприклад, поштовхом до однойменного оповідання зі збірки «Курортні тести» була кумедна історія про чоловіка, яку я почув по радіо: на так званій «лінії довіри» чоловік зізнавався, що коли виходить на вулицю, не може стриматися, аби не торкнутися жінок, яких там бачить. Ця історія викликала в мене бажання написати оповідання на цю тему.

● *Для Ваших творів характерне виразне змалювання історичного контексту доби, про яку говорите, у своїй прозі Ви торкаєтесь важливих віх історії. Так, наприклад, головний герой повісті «Повний мішок правди», юнак Зенек із Моравії у пошуках артефактів часів Другої світової війни відвідує Долину Смерті, регіон, де розташоване село, звідки тягнуться коріння його роду. З-поміж тих пошуків він також довідується важливі факти про своїх предків. У творі піднімаються теми репатріації, ролі та функціонування УПА на території Східної Словаччини, згадується Глінкова словацька народна партія, яка підтримувала депортацію євреїв. Як Ви вводите історичну лінію у сюжет своїх творів (які матеріали чи спогади використовуєте)?*

– Повість «Повний мішок правди» я почав писати у 2014 році, коли почалася війна на Сході України. Була свого часу така мода, як захоплення пошуками артефактів Другої світової війни, власне, я відстежував ці віяння. Оцим юнаком Зенеком я хотів показати, що війни не закінчуються складанням зброї. Ще довгий час травми війни живуть у спогадах, багато років. При написанні повісті «Повний мішок правди» я здебільшого орієнтувався на спогади моїх земляків.

• У 2020 році Ваша повість «Я, Михась» увійшла до Величного списку V Міжнародного літературного конкурсу «Крилатий Лев», що проходить у Львові. Як і попередні Ваші твори, повість характерна актуалізацією історичного контексту. Головним героєм повісті є дивак Михась, який любить допомагати людям просто так, на фоні його особистої історії вимальовуються негаразди, які опосіли людину в посттоталітарному суспільстві. Твір насичений саркастичними алюзіями на безглуздість попередньої соціалістичної епохи. Наскільки реалістичними є події повісті? Чи є у Михася реальний прототип?

– Книга «Михась» після успіху та позитивної оцінки журі вийшла друком в Україні у місті Дрогобич, згодом повість вийшла також і у словацькому перекладі під назвою «Prosím rekne». Свого «Михася» я створив як щось подібне до бравого вояка Швейка. Це є збірний образ на основі трьох людей з нашого регіону. У повісті є також Владьо – типовий образ підприємця дев'яностих років на Свидниччині. Можу сказати, що якби ми вдумалися і були більш спостережливими, скільки таких Михасів ми би знайшли у парламенті.

• Ваші твори також перекладені словацькою мовою, наскільки відомо, Вашим перекладачем є дружина, пані Марія, яка також присутня сьогодні на нашій зустрічі. Як саме відбувався перекладацький процес, чи легко дався переклад?

– Моя дружина словачка, východniarka, вона добре розуміє і українську мову, і русинську говірку, знає азбуку, має потяг до художнього слова та мистецтва, свого часу співала в хорі. Поштою до перекладу була повість «Левашка», дружина переклала також оповідання «Необмежені можливості», уже згаданого «Михася», таким чином, у нас сформувалася творча співпраця.

• Нещодавно вийшла Ваша нова книга «Кам'яний Потік». Цей твір можна б було умовно означити як філософсько-споглядальний роман, адже його сторінки передусім наповнені спостереженнями та роздумами. Головний герой роману «Кам'яний Потік» – директор основної школи Томаш Шершень, який опиняється перед новим етапом життя, а саме – виходом на пенсію. Автор роману з майстерністю психолога аналізує всі стадії, які проходить Томаш у цей період: спочатку втрата звичного темпу життя і розгубленість, смуток, потім пошук себе у новій реальності, намагання віднайти своє нове місце. Перші частини роману присвячені історіям дуже зворушливої дружби директора школи та учениці молодших класів, яка рано втратила маму і була позбавлена жаданої для усіх материнської любові та опіки. Томаш постає в іпостасі «доброго батька чи дідуся», який фактично десь замінив дитині ту ласку і турботу, яка їй бракувала. Розкажіть, наскільки автобіографічними є ці моменти? Знаємо, що Ви також присвячували свою турботу, енергію та знання учням за часів Вашого учителювання.

– Історія з дівчинкою Євою є повністю автобіографічною. Перед роками у Свиднику сталася автомобільна аварія, в якій загинули три жінки, одна з яких була мамою цієї учениці. Батько дитини мав свої обов'язки і просив мене брати дитину до себе в ранні переднавчальні години, таким чином почалася наша дружба з цією відвертою, безпосередньою дівчинкою. Спочатку я написав про це оповідання, яке входить до збірки «Вимріяна подорож», а уже згодом увів цю історію також і до нового роману.

• Новий роман має назву «Кам'яний Потік», образ Кам'яного Потіка зустрічається також і у Ваших попередніх творах. Промовисті сторінки

роману вимальовуюють його як символ, у якому – коріння роду, домашнє вогнище, пам'ять поколінь, історія, а також – пошук свого місця. Розкажіть про образ Кам'яного Потіку у ваших творах.

– Кам'яний Потік – збірний образ. У своєму романі я не зображую дуже романтично мешканців Кам'яного Потока, я скоріше підставляю їм дзеркало, аби бачили себе справжніх. Я зображую сьгоднішній Кам'яний Потік з тими мешканцями, які населяють його сьгодні. Власне, цілєю було показати село з його реальними проблемами, злетами і падіннями, без прикрас.

• У новому романі звучить тема повномасштабної війни росії проти України. Подеколи Томаш зустрічається зі своїми приятелями порозмовляти за келихом пива в Корзо, власне, під час цих зустрічей неодноразово виникають політичні дебати, які дратують та розчаровують головного героя, адже його компаньйони потопують у сітях путінської пропаганди. Томаш порівнює початок Другої світової війни, передвоєнну атмосферу тих часів із сьгоденням, як ми це можемо бачити у наведеному нижче уривку з роману:

– «Читаючи роман Ремарка, через головного героя, німецького біженця, лікаря Равіка, який відмовився служити Гітлеру, переноситься на нього гнітюча, передвоєнна атмосфера Другої світової війни в Парижі. Тодішні ЗМІ приносили інформації про можливий спалах великої війни, але рівночасно інформували, приносили роздуми, що Гітлеру буде вистачати Австрії, Судет, потім, що йому, мабуть, вистачить Чехословаччини, може, заспокоїть його Польща, він навряд переступить лінію Мажино. У Томаша, який відірвав очі від сторінок роману, з телевізора чи з інтернету накопичується повільно таких самих інформацій, вістей. Американці попереджають про повномасштабну війну Путіна проти України. З Москви лунають відгуки: американці брешуть, як і під час війни в Іраку. Ми ніколи не розпочнемо війну на Україні, але від України вимагаємо визнати ДНР і ЛНР та Крим. Україну треба денацифікувати та демілітаризувати. Представники Кремля ще повторно, без моргнуття запевняють, що вони не розпочнуть війну.

І тут у його голові відтворюються паралелі, розбіжність яких він не знаходить ні в плутанині інформацій, ні протягом безсонних ночей. Припускає, що росіяни військами затвердять ними проголошені ДНР і ЛНР, але чи то буде на кордонах мінського договору, або це будуть природні границі цих регіонів. Тяжко сказати. Такими свинцевими думками наповнена його голова.....

Треба якимсь способом, хоч на мить розвіяти цю душевну тривогу, звільнити напруження. Після обіду заходить в Корзо. Упевнений, що Джорджія та Серджія о пів на четверту знайде на своєму місці. Уже здалеку шкірять зуби, буде один раунд заощаджений. Томаш їх провокативно здоровкає:

– Вітаю вас, путінівці!

Джорджія смикнуло, відкинувся на спинку стільця. Томаш бачить, що зачепив за живе, і не звільнює:

– Що ви тут так спокійно сидите, адже на границі скриплять зубами танки Путіна...

– Це нічого, – пробурмотів Джорджі. – Це тільки американська пропаганда.

Серджі доповнює його:

– Так, як було в Іраку. Де, яку там знайшли ядерну зброю?

Джоржі:

– Росія ніколи не вела агресивну війну. Сам Путін запевняє, що він не впустить війська до України.

Томаш їм хоче пригадати:

– А Крим, ДНР та ЛНР – це що?

– Крим ніколи не був український, це Хрущов, – відсік Джоржі.

– Це правда, – підтвердив йому Серджі. – А на Донбасі у 2014 році були якісь зелені чоловічки, а не росіяни.

– І референдум під дулами калашнікова, – доповнив іронічно Томаш».

● *По прочитанні уривку хочеться поставити Вам запитання про те, як, на Вашу думку, сприймає повномасштабну війну росії проти України місцеве населення тут, у Словаччині?*

– За цілу Словаччину мені тяжко висловитися, здебільшого погляди діаметрально протилежні. Суспільство досить поляризоване, і люди не хочуть чути один одного. Я дуже мало з ким говорю про війну, можу порухувати на пальцях тих людей, з якими це реально зробити, але з іншими немає сенсу на цю тему розмовляти, на жаль.

● *Лейтмотивом нового роману є постійний пошук гармонії і усвідомлення, що цей омріяний момент щоразу вислизає. Томаш плекає надію віднайти гармонію на лоні природи рідного села, але натомість щодня стикається з масою невирішених проблем, якими живуть староста, постійні мешканці села, а також тимчасові, сезонні «дачники» та усі інші. Таким чином Ваша нова книга є картиною життя сучасного села Східної Словаччини. Які, на Вашу думку, нагальні проблеми вирішує сьогодні типове село, схоже на Кам'яний Потік?*

– Корінне населення сьогодні здебільшого замінене тими сезонними дачниками, які шукають осередок спокою, куточок природи, де можна відпочити від роботи та метушні. Багато хат у таких селах залишаються порожніми, зараз переважно у таких селах живуть роми, наприклад село Кружльова уже майже повністю ромське. Відбуваються ось такі зміни у складі населення, спорожнілі хати здебільшого належали багатодітним родинам, а обставини склалися так, що там уже ніхто не лишився жити з тих дітей.

● *Чи плануєте Ви розширити своє тематичне коло, чи пишите зараз, які творчі плани маєте на найближче майбутнє?*

– Хотілося би почати відповідь відомою фразою «Якщо хочеш насмішити Бога, розкажи йому про свої плани». Героями моїх творів часто виступають так звані аутсайтери, люди, які перебувають на окраї активного життя. Таким є і Михась. Мені хочеться звернути увагу читачів на таких людей. Важче пишеться у старшому віці, і я постійно кажу своїм учням, що не треба відкладати писання на той період, коли будуть на пенсії і коли буде більше часу. З віком змінюється шкала цінностей та емоцій, і вже усі речі бачиш іншими очима. Саме тому потрібно писати тоді, коли муза кличе вас, реалізовувати свої внутрішні поштовхи.

Наша розмова добігає кінця, і наостанок хотілося би побажати шановному автору натхнення на подальшу творчу працю! Нехай складаються нові сюжети і Муза веде Вас за собою і надалі!

Марина БАБЕНКО-ЖИРНОВА,
кандидат філологічних наук, доцент.

Як Улас Самчук відкрив Гуцульську республіку

(90 років тому вийшов перший український роман
про Закарпаття)

Торік виповнилося століття з часу виходу перших книжок літературною українською мовою на Закарпатті. Ними стали дві поетичні збірки «Квіти з терньом» та «Золоті ключі», що побачили світ в Ужгороді у 1923 році. Їхнього автора Василя Ґренджу-Донського по праву вважають першим українським письменником краю.

Адже на відміну від попередників, що писали російською, язичієм чи діалектами, він творив сучасною українською у різних жанрах – поезії, прозі, драматургії, публіцистиці і став чільною фігурою літературного процесу міжвоєнного часу. (Його зібрання творів, укладене донькою у США, містить 12 томів).

Уродженець Міжгір'я став першим, чиї твори надрукували у Великій Україні: у Харкові під час українізації 1920-х років вийшла його поетична і прозова книжки. Але до більшої прози Ґренджа-Донський доріс аж у середині 1930-х, адже постійно був заклопотаний на роботі у банку, де працював бухгалтером, а ще й виконував чимало громадських доручень в українських організаціях.

Тому перший український роман про Закарпаття написав Улас Самчук, який емігрував до Чехословаччини наприкінці 1920-х роках і шукав цікаву місцеву тему.

Молодого письменника тягнуло на Закарпаття, де компактно проживали українці, що творили більшість у Підкарпатській Русі. Сюди він щорічно найжджав із Праги, знайомився з інтелігенцією та особливими обставинами цього самобутнього регіону. Так і народився роман «Гори говорять!», який побачив світ у 1934 році, над яким письменник працював попередні два роки.

І хоча його твір про Гуцульську республіку на сьогодні вже нараховує не менше семи видань, він не є достатньо прочитаний і оцінений як на Закарпатті, так і на загальнонаціональному рівні.

Події 1918-1919 років на Закарпатській Гуцульщині стали провісником майбутньої Карпатської України. Уперше соборна українська ідея тут була реалізована в окремому регіональному утворенні і протрималася доволі тривалий час. Півроку закарпатські українці самі господарювали, доки краєм не оволоділа влада новоствореної Чехословацької республіки.

Але той самостійницький досвід був таким пам'ятним, що привернув увагу всього Закарпаття. І першим про події на Гуцульщині в 1919 році написав саме Василь Ґренджа-Донський, який змалював той героїчний досвід у збірці оповідань «Назустріч волі», що побачила світ в Ужгороді у 1930 році.

Чому заговорили гори?

Вже його стопами пішов Улас Самчук, створивши цілісне художнє полотно під метафоричною назвою «Гори говорять!», адже епіграфом узяв відомі слова Шевченка: «Настане суд. Заговорить і Дніпро, і гори...». Мовби нагадуючи читачам, що окрім буремних національно-визвольних змагань в Україні у 1917-1921 роках, були такі ж і на Закарпатті в той час.

Певна річ, що рівень письма Уласа Самчука перевершував усе, що тоді писалося місцевими авторами. Письменник великого літературного обдарування та спостережливості, зумів у невеликому романі показати не тільки особисті долі героїв, але й непросте історичне тло подій. Певна річ, що Улас Самчук проводив власну пошукову роботу, спілкувався з очевидцями, досліджував події та місцевості, де розгортається його роман. Із багатьох деталей можна вислідкувати, що прототипами головних героїв – братів Цоканів є родина Климпушів, які стали очільниками українського руху на Рахівщині в міжвоєнний час.

Водночас Улас Самчук створив перший художній твір про Закарпатську Гуцульщину. До того в українській літературі вже існували чудові твори Юрія Федьковича, повість Михайла Коцюбинського «Тіні забутих предків», ціле гроно романів, п'єс, оповідок Гната Хоткевича. А от що робилося за карпатським перевалом – залишалося маловідомим.

Хоча, якщо вірити героям роману Уласа Самчука, від закарпатського Ясіня до прикарпатської Ворохти усього дві години пішки напрямки. Нездарма гуцули нарікають: *«Ми русини, а там за горою такі самі живуть. Такі ж дурні й такі ж обдерті»*.

Про мотиви антимадярського повстання мовлено так: *«На нас дивилися як на худобу, яка потрібна лише на те, щоб добре тягнути ярма. До нас налізло безліч чужаків – хижих, ненаситних. Наш народ відтиснуто назад, на високі ґрунті, на скелі, туди, де лише мох та камінь. Нас не стало видно ніде внизу. Ми сходили в долину хіба до праці, до корчми і до церкви, а відбувши своє, мов дичина, верталися назад у свої нори»*.

«Наші діти роками ходили до того великого будинку, що стоїть он у Кевелеві, тільки для того, щоб навчитися кілька непотрібних мадярських слів. Мова, якої силою нас навчали, не приносила нам ніякої користі, бо ніде в світі тією мовою не говорять. Нею говорять лише жменька мадярів, а більше ніхто. Навіть зайдіть до Ворохти, й там уже ніхто не розуміє ту мову».

У романі письменник реалістично зображує й угорську сторону, яку творили по гірських селах місцеве начальство та нечисленна інтелігенція. Їхня думка концентровано викладена устами угорського патріота: *«Ця земля тисячу літ належала Мадярищині, й хто б на ній не мешкав, належить виключно мадярському народові. Весь той карнавал уважаю за бунт»*.

Закарпатська гуцуліада

Однак наслідком боротьби українців з угорцями стало оволодіння Закарпатською Гуцульщиною Чехословащиною, яка переконала переможців Першої світової війни приєднати Підкарпатську Русь до своєї території.

Тож завершує роман Улас Самчук цікавим спостереженням, де колишні противники змушені знову жити разом, але вже під новим господарем: *«Гуцул забився знов у щілину. Мадяри, як панували, так і панують, тільки під зміненою вивіскою москвофілів... Йонаш після поразки Мадярищини... уявив себе «русским» і одно, що його тримає при житті, це те, що край цей не став український, а тому, рано чи пізно, може знов стати мадярським. Бо «ці» (чехи – авт.), на його думку, не вдержуться».*

Передбачення Уласа Самчука підтвердилося вже за п'ять років, коли ті, що називалися «русскими», не тільки вітали угорську окупацію в 1939 році, але й брали у ній активну участь.

Роман «Гори говорять!» на відміну від багатьох українських історичних творів не перевантажений нудним історизмом, а тому читається цікаво й легко. На першому плані в ньому людські долі, а кохання гуцульського ватажка й угорської паночки, доньки місцевого мадярського провідника, вносить у сюжетну лінію додаткового драматизму. Твір вартий якнайширшої популяризації, за його мотивами можна створити чудову виставу та екранізацію.

Повстання закарпатських гуцулів у 1919 році надихнула на створення роману і чеського письменника Зденека-Матея Кудея, який видав свою «Гуцульську республіку» у 1932 році.

На жаль, його книжка українською мовою побачила світ лише один раз у 1937 році у Львові і давно слід її перевидати для сучасного читача. Згодом докладні документальні свідчення під назвою «До волі» залишив і керівник гуцульського повстання Степан Ключурак, якому довелося відбути сталінські концтабори. У 2012 році надруковано роман Іван Долгоша «Гуцульська республіка», який є першою частиною його дилогії «Заплакала Тиса кров'ю».

Про минувшину Закарпаття написали вагомі прозові твори і місцеві класики – Федір Потушняк («Повінь»), Михайло Томчаній («Жменяки», «Тихе містечко»), Юрій Станинець («Юра Чорний», «Сусіди»), Іван Чендей («Цвіте терен»), однак Улас Самчук вніс до свого тексту бойовий настрій молодого покоління українських патріотів, які не тільки снили відродженням Української держави, але й самі боролися за неї.

На жаль, на далекій еміграції у Канаді видатний письменник не дожив лише чотири роки до постання незалежної держави у 1991 році, про яку весь час мріяв. Однак винагородою за жертвне життя, сповнене злигод і браку читацької уваги на чужині, стала нинішня популярність його творів в Україні.

Олександр ГАВРОШ.

Олександр ШОКАЛО, культурософ

Михайло Іванович Туган-Барановський: «Політика ніколи не може бути вищою від рівня культури»

(160-ліття від народження)

Михайло Іванович Туган-Барановський (1865–1919) – великий Український економіст-мислитель, вчений-новатор, педагог, автор першого підручника з політекономії, доктор політичної економії, професор Петербурзького (з 1912) і Київського (з 1918) університетів, академік УАН, державний і громадський діяч. Один з фундаторів Української державності й Української науки: генеральний секретар (міністр) фінансів у Генеральному секретаріаті Української Центральної Ради (1917), академік-керівник соціально-економічного відділення Української Академії наук (з 1918). М. І. Туган-Барановський став першим економістом зі Східної Європи, наукові здобутки якого справили могутній вплив на розвиток економічної науки у цілому Світі, й їх визнали зарубіжні вчені різних шкіл і напрямків. Усесвітнє визнання М. І. Туган-Барановський здобув як один з кращих знавців історії й загальних основ господарського розвитку, історії й теорії кооперації, як ідеолог вільної господарської діяльності та справедливого розподілу суспільного доходу. Також неоціненний його внесок у теорію кон'юнктурних коливань, монетарну теорію, у критичний аналіз політично-економічної доктрини марксизму. Цінні його праці з історії економічних учень, історії й теорії соціалізму, економічної соціології, філософії й ін. Вчений-новатор подолав обмеженість механістично-спрощеного трактування суспільних чинників, які задають економічну циклічність, забезпечують макроекономічну рівновагу та справедливий розподіл доходів і народний добробут.

Родовід. Родинне виховання й освіта

Народився Михайло Туган-Барановський 8 (20 – за новим стилем) січня 1865 року в селі Соляниківка Куп'янського повіту Харківської губернії (тепер – село Солоне Куп'янського району Харківської області) у заможній дворянській родині.

Батьків рід походив з Литовських Татар (повне родове чоловіче прізвище – Туган-мірза-Барановський, де *мірза* є княжим титулом). Згідно з родовими переказами, засновник роду Туган-бек у складі загону Кримських Татар брав участь у Грюнвальдській битві 1410 року на боці союзницьких військ Великого князівства Литовського й Королівства Польського проти Тевтонського ордену німецьких хрестоносців, що християнізували Східну Європу. Після битви Туган-бек закохався в польську княжну Розалію Барановську, одружився з нею, й їхній рід став називатися подвійним прізвищем – Тугани-Барановські, з додаванням до чоловічого прізвища титулу *мірза*. Рід Туганів-Барановських мав землі на Волині, біля озера Світязь (звідси псевдонім *Світязький* у Михайлового сина-письменника). Михайлів батько Іван Якович (від народження – Ібрагім Якубович) Туган-Барановський (1840–1911) був артилерійським генералом.

Материн рід мав Українське походження з прізвищем – Шабельські та Литовсько-Польське походження з подвійним родовим прізвищем – Монвіжі-Монтвіді. За родинною легендою, корені старовинного Литовського роду Монтвідів беруть початок від великого князя Гедиміна (1275–1341) – родоначальника династії Гедиміновичів. (Родовід Михайла Тугана-Барановського своїм Татарсько-Литовсько-Польським корінням дуже подібний до родоводу Агатангела Кримського, і обидва стали великими Українськими патріотами).

Батько мало приділяв уваги вихованню своїх дітей, яких у родині було четверо: Михайло (1865–1919), Микола (1870–1935), Олена (1873–1946), Людмила (1877–1960). Вихованням дітей займалася мама – Ганна Станіславівна Монвіж-Монтвід (1842–1908). Значний вплив на виховання Михайла в Українському дусі мали також бабуся по мамі – Марфа Опанасівна Монвіж-Монтвід (у дівочтві – Шабельська, дочка козацького полковника Опанаса Шабельського) й мамина сестра Олександра Станіславівна Монвіж-Монтвід, талановита письменниця, яка підписувалась літературним псевдонімом – Олександра Шабельська (1845–1921).

Діти зростали в чудовій Українській природі й серед доброзичливих Українських селян. Згодом Михайло згадував: *«Народився я в Харківській губернії. За походженням наполовину Українець і наполовину Татарин. У ранній молодості й на університетській лаві я почував себе Українським патріотом...»*.

Михайло отримав щиросерде родинне виховання. А гімназійну освіту почав у П'ятій Московській гімназії, продовжив у Першій Київській, та базову класичну освіту завершив у Другій Харківській гімназії. У гімназії в хлопця проявився глибокий інтерес до природознавства й філософії. Він захопився філософією-мудрістю Пруського вченого-енциклопедиста Імануїла Канта (1724–1804), фундаментальні природно-моральні засади якої стали світоглядною основою його мислення й діяння. Імануїл Кант, як і Григорій Сковорода, під *істинною філософією* розумів *філософію мудрість, філософію серця, філософію моральної волі*. Сковородину філософію тоді ще не викладали в навчальних закладах, та *дух мудрості, дух волі* Григорія Сковороди жив в Українському середовищі Харкова.

Після закінчення Другої Харківської гімназії Михайло Туган-Барановський у 1884 вступив на фізико-математичний факультет Харківського університету, а паралельно вивчав суспільні науки й студював Кантівську філософію. У 1887

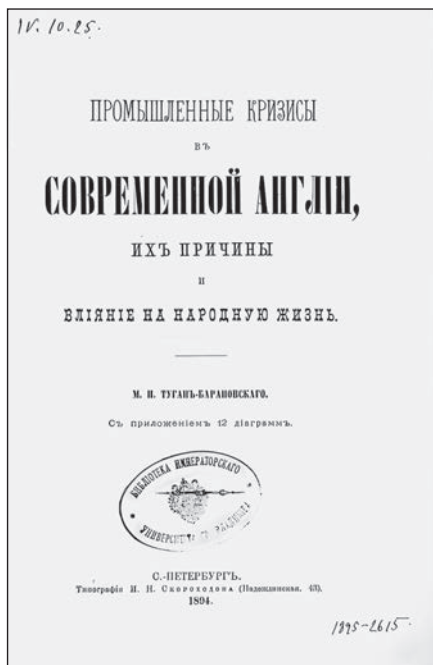
р. за участь у студентських заворушеннях у Харківському університеті М. Туган-Барановського розпорядженням Міністерства Народної освіти виключили з університету з таким формулюванням: «Студент імператорського університету Харківського фізико-математичного відділу Михайло Туган-Барановський внаслідок політичної неблагонадійності звільнений з числа студентів названого університету з заборonoю прийняття до будь-якого навчального закладу Міністерства Народної освіти». Та здібний і наполегливий студент у 1888 р. закінчив екстерном фізико-математичний факультет з кваліфікацією кандидата природничих наук, а в 1890 склав іспити за юридичний факультет з кваліфікацією кандидата права.

Наукове новаторство

У 1890 молодий вчений опублікував у журналі «Юридичний Вісник» першу наукову працю «Вчення про граничну корисність господарських гараздів як причину їхньої цінності», у якій піддав критичному аналізу штучну марксистську *теорію вартості*, де за основу обмінної вартості товару береться лише кількість затраченої праці, та розвинув концепцію *граничної корисності*, яка містить сукупність різних господарських і психо-соціальних чинників і сьогодні є основною *концепцією вартості*. Суть у тому, що «марксизм» занесли в Росію з Німеччини, й там його прийняли ортодоксально, а М. Туган-Барановський уперше піддав його критичному аналізу з позиції народногосподарчих, а не партійних інтересів. Уже тоді на ґрунті економічної теорії в молодого економіста-мислителя зародилася розбіжність з «марксизмом». З поглибленням критичного ставлення до марксизму й марксистської моделі *централізованого державного соціалізму* М. Туган-Барановський дедалі чіткіше означає контури нового світогляду – *громадівського соціалізму*, який набуде згодом довершення в праці «Сучасний соціалізм у своєму історичному розвитку» (1906). Вчений пов'язав з проблемою соціалізму й суспільного ідеалу кооперативний рух і виробив чітку концепцію *кооперації як громадівської взаємодопомоги*.

Основоположником концепції *громадівського* або *Українського соціалізму* став Український філософ, економіст Михайло Петрович Драгоманов (1841–1895), який запропонував свій шлях побудови *Українського соціалізму* через *Українське громадівство* на загальнолюдських моральних засадах.

У 1892 М. Туган-Барановський стажувався в Англії – провів економічні дослідження для магістерської роботи: вивчав фабричне законодавство, статистичні матеріали. Результатом його досліджень стала праця «Промислові кризи в сучасній Англії, їхні причини та вплив на народне життя», за яку в 1894 здобув ступінь магістра з політичної економії.

З 1895 вчений працював на посаді приват-доцента Петербурзького університету. У 1896 Михайло Іванович Туган-Барановський одружився з Лідією Карлівною Давидовою (1869–1900) – письменницею, перекладачкою, освітньою діячкою. Та подружнє життя тривало недовго – наприкінці 1900 Лідія померла.

У 1898 М. І. Туган-Барановський захистив у Московському університеті докторську дисертацію «Руська фабрика у минулому й нині. Історико-економічне дослідження» на тему розвитку капіталізму в Російській імперії від кріпацької мануфактури XVII ст. до машинної індустрії кінця XIX ст. У 1900 вийшло друге, значно доповнене видання цієї праці.

У 1901 М. Тугана-Барановського звільнили з викладацької роботи в Петербурзі за підтримку студентської непокори та за «марксистські погляди» (хоч він розглядав марксизм критично) й відправили в «українське заслання» – в село Пізняки Лохвицького повіту на Полтавщині (тепер – село Пізники Лубенського району).

З XVII ст. Пізняки були родовим осідком Милорадовичів – Українського козацько-старшинського, а згодом дворянського роду. Одним із засновників роду став Михайло Ількович Милорадович (1650–1726) – Гадацький полковник Війська Запорозького.

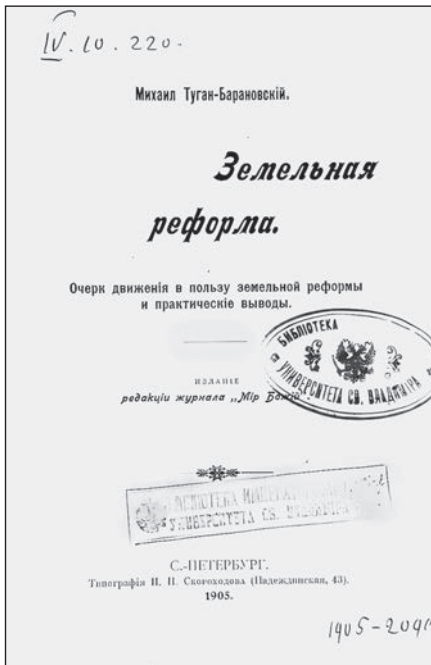
У Пізняках Михайло Іванович Туган-Барановський оселився у свого колеги Василя Федоровича Русінова – кандидата права, предводителя Лохвицького дворянства. Наприкінці 1901 Михайло Іванович одружився з сестрою Василя Федоровича – Ольгою Федорівною Русіновою (1865–?), своєю давньою знайомою, дівою учасницею Українського культурного руху. У Пізняках в Ольги й Михайла народилося двоє дітей: син Михайло (1902–1986) і донька Ольга (1906–?).

На Лохвиччині вчений активно займався науковою роботою та через повітове й губернське земства брав дієву участь в Українському суспільному житті: у роботі Товариства взаємної допомоги вчителів, у діяльності Товариства сільських господарів Лохвицького повіту. У 1904

М. І. Тугана-Барановського обирають гласним Лохвицького повітового земства Полтавської губернії та повноважним представником у Губернському земстві. З 1915 був почесним попечителем Комерційної школи у Лохвиці.

Саме тут вчений глибоко зацікавився кооперативним рухом і розпочав серйозні наукові розробки у сфері кооперації та земельної реформи. У 1905 в Петербурзі вийшла його праця «Земельна реформа. Нарис руху на користь земельної реформи та практичні висновки».

З 1905, повернувшись на посаду приват-доцента в Петербурзький університет, Михайло Іванович викладав історію економічних вчень та політичну економію. В ту пору він докладав багато зусиль для вивчення й популяризації економічної теорії та кооперації. З 1908 брав дієву участь у роботі Комітету сільських та

позичково-ощадних товариств. У 1909 організував і очолив періодичне видання цього Комітету – науково-популярний журнал «Вісник кооперації», який привертав увагу до ідеї кооператизму й сприяв виробленню концепції розвитку кооперації. За оцінками фахівців, тоді той журнал про кооперацію був найкращим у Світі.

На матеріалах Української господарської діяльності й власної політико-економічної концепції М. І. Туган-Барановський написав перший в імперії класичний підручник «Основи політичної економії» (1909), який відзначили великою премією Петербурзької Академії наук і перевидували кілька разів.

За кошти тієї премії Михайло Іванович улітку 1910 року купив ділянку землі на Лохвиччині біля села Лука, в урочищі Криниця. До 1914 будував власний будинок, і до 1918 щоліта приїздив туди з родиною. У 1918 будинок Туганів-Барановських розграбували большевики...

Після 1909 М. І. Туган-Барановський припинив співпрацю з представниками популярного тоді в Росії «легального марксизму». Економіст-мислитель утвердився на світоглядних засадах неокантіанства й опублікував чимало історичних і теоретичних праць, у яких складні явища суспільно-економічного життя розглядав з позиції *соціальної справедливості*, обґрунтовуючи тим самим *ідею кооператизму*. Ще в праці «Теоретичні основи марксизму» (1905) вчений довів неспроможність *трудової теорії вартості* й *теорії додаткової вартості*, *теорії зниження середньої норми прибутку* й побудованої на них усїєї марксистської доктрини краху капіталізму, а також обмеженості філософсько-соціологічних засад марксистського *державного соціалізму*, протиставляючи йому *громадівський, кооперативний соціалізм* та принцип *змішаної економіки*. Вчений-мислитель замінює Марксове поняття *продуктивних сил* поняттям *матеріальних чинників* господарства і наголошує на *психо-соціальних чинниках суспільного життя*, зокрема, на *вільній господарській діяльності людини*. Ця праця сприяла подоланню впливу ненаукових догм марксизму на теоретичну економічну думку в Росії й Україні. Економіст-мислитель у своєму новаторському вченні про *економічну циклічність* обстоював еволюційний шлях соціально-економічних перетворень та свідому, дієву участь у них вільних господарів. М. Туган-Барановський як основоположник світового вчення про *циклічність економічної динаміки* проаналізував соціально-економічні закони з урахуванням моральних, психічних, фізичних чинників, чого не сприймали сповідники марксистської доктрини. Глибоке вчення Тугана-Барановського стало базисом для нових економічних ідей у Європі.

У 1912 професор М. І. Туган-Барановський очолив кафедру політичної економії Петербурзького університету. Та в 1913 через урядовий тиск змушений був

залишити Університет і до 1915 працював професором відділу економіки Імператорського політехнічного інституту в Петербурзі.

Перед Першою світовою війною Михайло Туган-Барановський співпрацював у Петербурзі з Михайлом Грушевським та іншими Українськими вченими над підготовкою енциклопедичного видання «Український народ у його минулому й нинішньому». Перший том вийшов у 1914, другий – у 1916, а третій том, присвячений народному господарству України й редагований М. Туган-Барановським, на жаль, не вийшов.

У 1914, відповідаючи на анкету московського щомісячника «Українське життя», М. Туган-Барановський наголошував: *«Вважаю безперечно бажаним, щоб Український народ розвивав свою національну культуру... Денаціоналізація Українського народу видається мені негідною, бо це знижує його культурний рівень... Не думаю, щоб державні заборони змогли знищити Український рух»*. А першочерговою справою вчений вважав створення центру Українського відродження в самій Україні.

Улітку 1917 М. І. Туган-Барановський приїхав з Петербургу на Лохвиччину, а звідти, на запрошення Українського уряду, прибув у Київ і обійняв пост генерального секретаря (міністра) фінансів у Генеральному секретаріаті Української Центральної Ради. Вчений і державний діяч Сергій Олександрович Єфремов (1876–1939), який тоді був заступником голови Української Центральної Ради, так описує залучення М. І. Тугана-Барановського до першого Українського уряду: *«В серпні 1917 року, коли частково обновлявся Генеральний секретаріат, ухвалено було запросити Тугана-Барановського на посаду генерального секретаря фінансових справ. На телеграму з Києва він зараз прибув з Полтавщини, де літував, і без великого вагання згодився прийняти доручену йому роботу. Запрошуючи його, малося на увазі просто використати визначного економіста й до того ж людину тільки прихильну до українства. Але у першій*

же розмові Туган-Барановський заявив, що тепер, коли можна стало практично працювати на українському ґрунті, він не може не перейти цілком на українську платформу, не може працювати інакше, як Українець».

Одразу після Лютневої революції М. І. Тугана-Барановського декілька разів запрошували на пост міністра фінансів Тимчасового уряду Росії, та він відмовлявся, бо вже тоді мав намір працювати в Україні.

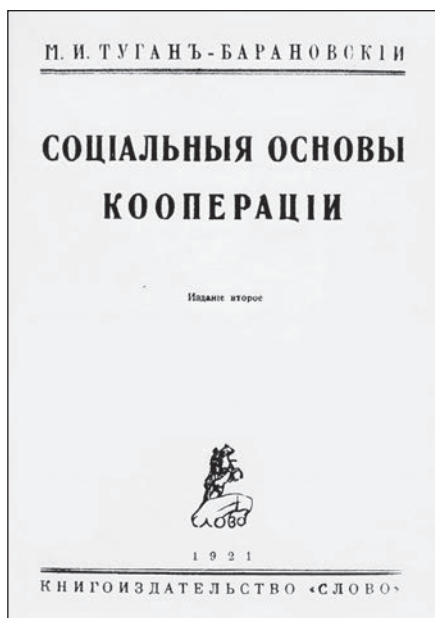
Від серпня до кінця 1917 М. І. Туган-Барановський працював генеральним секретарем фінансів Генерального секретаріату Української Центральної Ради. За той час написав Декларацію УНР «Економічна політика», відстоював запровадження власної Української валюти, відмінної од руської, організував і очолив Українське товариство економістів.

Та найбільше уваги М. Туган-Баранов-

ський приділяв кооперативним справам. На початку 1918 Михайла Івановича обрали головою ради Українського центрального кооперативного комітету, й від цієї організації він головував на Третньому Всеукраїнському загальнокооперативному з'їзді в Києві. Учений організував і очолив роботу наукового журналу «Українська кооперація», де публікував програмні статті про усамостійнення Українського кооперативного руху.

На основі своєї попередньої праці «Соціальні основи кооперації» (М., 1916), яку перевидавали кілька разів у Росії, М. Туган-Барановський написав нову працю «Кооперація, соціально-економічна природа її та мета» (1919), яку перевидали в 1936 у Львові за назвою «Кооперація, її природа та мета».

Вчений зініціював створення й очолив Інститут для вивчення економічної кон'юнктури та народного господарства України (1918; діяв до 1922), став ініціатором і фундатором Українського кооперативного (1919) й Українського демографічного інститутів (останній очолював статистик і демограф М. В. Птуха з 1919 до ліквідації в 1937). М. Туган-Барановський як організатор освіти брав дієву участь у заснуванні Української вищої школи, зокрема, Українського державного університету в Києві, де читав лекції з економіки державною Українською мовою.

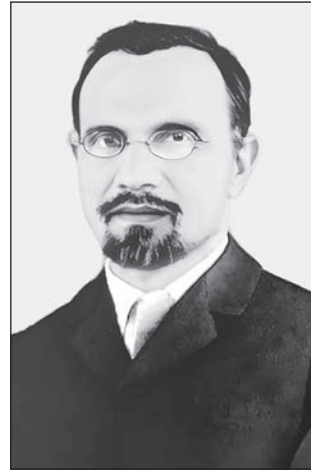
У 1918 М. І. Туган-Барановський став одним з ініціаторів і фундаторів Української Академії наук, і його обрали до складу Академії як першого Українського академіка з економічної теорії. 15 листопада 1918 року наказом гетьмана Павла Скоропадського Михайла Тугана-Барановського затверджено на посаді голови відділу соціальних наук УАН. Над організацією й розвитком Української Академії наук Михайло Туган-Барановський дієво співпрацював з Володимиром Вернадським і Агатангелом Кримським.

**Михайло
Туган-Барановський**

**Володимир
Вернадський**

**Агатангел
Кримський**

У січні 1919 М. І. Тугана-Барановського призначили економічним радником дипломатичної місії УНР у Франції. Михайло Іванович виїхав з родиною поїздом з Києва до Одеси, а звідти кораблем мав дістатися до Франції. Однак 21 січня 1919 він раптово помер у поїзді на станції Затишся поблизу Одеси, нібито від серцевого нападу. Поховали великого вченого й державного діяча в Одесі на Старому християнському кладовищі, яке в 30-х роках знищили большевики.

Родина Михайла Івановича Тугана-Барановського емігрувала спочатку в Югославію, потім у Чехословаччину. Син – Михайло Михайлович повернувся наприкінці 20-х років на Харківщину, хотів бути економістом, та став письменником і підписувався псевдонімом *Світязький*. У Михайла Михайловича народилося два сини: Дзедєдін Михайлович (1927–?) та Джучі Михайлович (1948–2015) – історик, доктор історичних наук, автор біографічних праць про свого знаменитого діда. Донька – Ольга Михайлівна стала в Чехословаччині кіноакторкою. Дружина – Ольга Федорівна похована в Празі.

Колеги М. І. Тугана-Барановського з Української Академії наук та учні з глибокою тугою й шаную попросилися з великим вченим і державним діячем.

«В особі Михайла Івановича зійшов у могилу видатний учений, блискучий письменник, самобутня й гуманна людина, яскравий представник найвищих досягнень сучасної духовної культури, людина, яка своїм життям і працею провела значущу борозну в суспільній думці. Як мислитель суб'єктивно-інтуїтивного характеру, значною мірою вільний од раз прийнятої системи вихованих шляхів і шаблонів, він був здатний яскраво віддаватися питанням і справам, які зацікавили його, черпаючи їхній зміст з навколишнього суспільного середовища. Звідси його схильність реагувати на запити навколишнього життя. Цю властивість він виявляє однаково як у галузі науково-ідеологічної творчості, так і суспільно-практичної діяльності», – так проникливо написав у 1923 про свого вчителя Микола Дмитрович Кондратьєв (1892–1938), відомий економіст, основоположник теорії економічних циклів (*«Цикли Кондратьєва»*), теоретик НЕПу, який став жертвою большевицького терору. Однак за всієї прогресивності економічного мислення, М. Кондратьєв з імперської позиції характеризує діяльність М. І. Тугана-Барановського в Україні: *«...Коли розпочався період*

корінного соціального перелому в центрі та вибух національно-сепаратистських устремлінь у края, він захоплюється потоком українофільського руху. В Україні, хоч і зайнятий громадською діяльністю у вузькому значенні слова, він не припиняє своєї науково-ідеологічної роботи. Найбільшими його працями, написаними по-руськи, та надрукованими спочатку в перекладі українською мовою, стали популярні курси політичної економії «Політична економія» (ця праця з'явилася нині й російською мовою, 1919) та «Кооперація, соціально-економічна природа її та мета», а також ряд статей з українських питань та питань української кооперації. Однак частково захоплений хвилею націоналістичних місцевих уподобань, М. І., мабуть, пережив новий частковий перелом у своїх політичних поглядах. Залишившись соціалістом і демократом, він децю змінив свої погляди, зокрема на національне питання».

М. І. Туган-Барановський, будучи свідомим Українцем і почувуючи «себе Українським патріотом», не змінював своїх політичних поглядів під впливом «націоналістичних місцевих уподобань» – він цілком усвідомлено повернувся в рідну Україну для будівництва Української науки й Української держави. М. І. Туган-Барановський, маючи емоційно-вольовий Український характер і глибоку Українську самосвідомість, розвинув у собі стійку моральну волю й чуття справедливості. Маючи вроджений інтуїтивний розум і загострене почуття совісті, вчений-мислитель уловлював суть подій і явищ миттєво, охоплював їх цілісно й без зайвих роздумів брався до справедливої діяльності. Саме в глибокому Українському культурно-національному самоусвідомленні закорінена суть Українського феномену вченого-мислителя світового рівня.

Михайло Іванович мав характерну Українську вдачу: щиросердий і дитинно довірливий, глибоко душевний і доброзичливий, люблячий, ніжний чоловік і батько, життєлюбний і самозаглиблений, вільний од честолюбства, стриманий до похвальби й самовідданий у праці. Син Михайло ще малим спитав у батька: «Тату, чому ти не називаєш себе титулом мірзи, як це робить дядьо Коля?». Михайло Іванович спокійно відповів: «Тому, що маю за більшу честь називати себе доктором політичної економії, бо цей титул я здобув сам своєю працею».

Наукова спадщина М. І. Тугана-Барановського налічує понад 200 праць, які цілісно охоплюють усі сфери суспільного життя: господарська діяльність, культура, освіта, наука, політекономія, політика. Спадщина вченого-мислителя вражає масивом доробку, глибиною дослідження, високою науково-практичною цінністю. Велике значення має теорія періодичних криз, вивченню яких економіст-мислитель присвятив низку праць, і вони в перекладах німецькою й французькою мовами здобули авторіві світове визнання. Великий Український економіст-мислитель М. І. Туган-Барановський перший у Світі розробив учення про фундаментальну закономірність *циклічності економічної динаміки* та показав закономірність не тільки виникнення криз, а й їх подолання завдяки активізації інвестиційної й соціальної політик через знання економічної кон'юнктури. *Кон'юнктура* (від лат. *o njungere – пов'язувати, з'єднувати*) – сукупність умов, ознак, які характеризують становище в економіці. Особливого значення в механізмі періодичних коливань економічної кон'юнктури М. Туган-Барановський надавав процесу накопичення основного капіталу та його освоєння через реальні інвестиції. На переконання вченого, вивчення економічної кон'юнктури повинне давати матеріал для з'ясування економічних закономірностей і передбачення майбутнього розвитку економіки. У Франції на основі концепції кон'юнктурних циклів М. І. Тугана-Барановського організовано постійний комітет для передбачення промислових криз.

В Україні ім'ям М. І. Тугана-Барановського у 2000 році названо Донецький національний університет економіки і торгівлі – спадкоємець Київського кооперативного інституту імені М. І. Тугана-Барановського, який створено в 1921 на основі Українського кооперативного інституту, зніційованого Михайлом Івановичем і відкритого в 1920. У 2002 біля університету встановлено пам'ятник вченому. У вересні 2014, через руську окупацію Донецька, університет евакуювали в Кривий Ріг, а в 2024 реорганізували й приєднали до Криворізького національного університету.

Національна академія наук України в 1992 році заснувала Премію НАН України імені М. І. Тугана-Барановського. А головна відзнака Академії економічних наук України – Золота медаль імені М. І. Тугана-Барановського. Премія й медаль присуджуються за значні досягнення в галузі

економічної науки, за винаходи і відкриття, що мають важливе значення для розвитку науки й економіки в Україні.

Науково-суспільне подвижництво

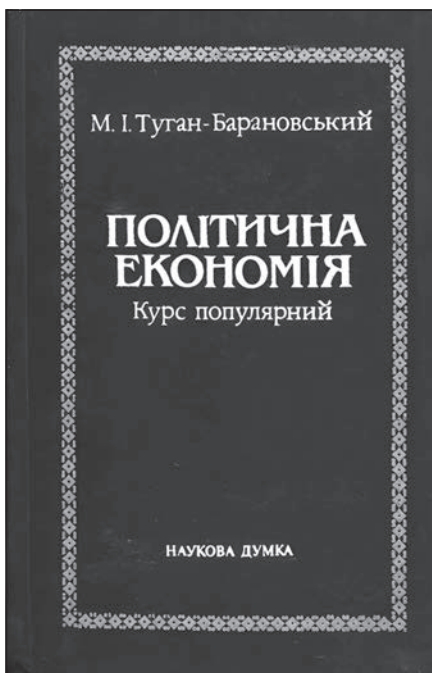
Вчений зі світовим ім'ям повернувся в Україну, аби зупинити *«переливання крові з нашого національного організму до чужих»* (С. Єфремов). М. Туган-Барановський зайняв дієву позицію оборони Українського народу від денационалізації та забезпечення будівництва Української освіти, науки й державності. Економіст-мислитель науково обґрунтовує необхідність *«мати Українську школу од початкової до вищої»* та домагається *«якнайбільшого поширення Української мови на всіх ділянках життя»*.

Весь цей освітньо-науковий базис разом з народним господарством становлять основу *національної культури – системи культурно-соціального розвитку народу*. М. І. Туган-Барановський як економіст-мислитель надає *національній культурі* основоположного значення в будівництві *національної держави* та в її управлінні. В аналітично-критичній праці *«Теоретичні основи марксизму»* (1905) вчений наголошує на значущості розвитку народом *власної культури*: *«Не можна відкидати культурної місії держави, матеріально зацікавленої у піднесенні духовної культури народу, оскільки економічна й політична могутність країни нерозривно пов'язані з успіхами культури. ...Політика ніколи не може бути вищою від рівня культури»*. Тобто *національна політика* як уміння управляти державою й суспільством повинна базуватися на *національній культурі* й керуватися її морально-світоглядними засадами в інтересах справедливого, гідного життя народу.

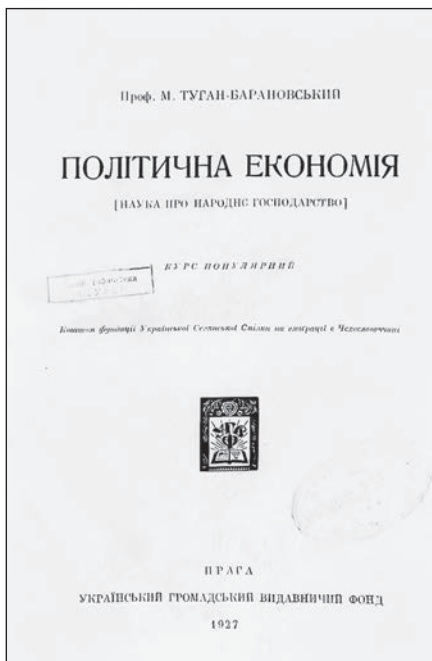
М. І. Туган-Барановський виробив власну модель справедливого суспільного ладу в Україні й людському суспільстві загалом. На переконання економіста-мислителя, *самостійність держави* базується на *кооперації*, на *вільному сільському господарюванні* й на *муниципальному самоврядуванні*, які своєю чер-

Перевідав цю працю Український Громадський Видавничий Фонд у Празі 1927 року за назвою «Політична економія (Наука про народне господарство)».

гою обмежують державний централізм. Свою концепцію культурно-соціально-економічного розвитку держави вчений виклав у підручнику «Політична економія. Курс популярний», який вийшов 1919 року в Києві.

За первинною назвою цю працю перевідали в Києві 1994 року. Цей глибокий і доступний за викладом посібник з політичної економії надзвичайно своєчасний нині. Автор аналізує ступені розвитку народного господарства, викладає своє розуміння суспільного виробництва, справедливого розподілу й споживання господарських статків та культурно-соціального розвитку народу.

У Вступі до «Політичної економії» М. І. Туган-Барановський наголошує на суспільній суті своєї праці, яка вивчає причини «вбогості» й «багацтва»: «*Питання про причини різниць в багатстві та вбогості народів; неоднакового поділу багатства серед кожного народу і розповсюдження скрізь постійної вбогості серед зросту багатства – розглядає наука, що зветься політичною економією*».

Особливу увагу в подоланні причин «вбогості» й «багацтва» та в забезпеченні розвитку народного господарства й держави вчений зосереджує на питаннях грошей і кредитів та забезпеченні виробників од фінансового капіталу, який породжує лихварство й соціальне паразитство.

Термін паразитство походить від грецького *παράσιτο* – нахлібник. Паразит – організм, що існує за рахунок іншого організму, який називається господарем, виробником енергії, продукту. Соціальне паразитство взаємопов'язане з лихварством. Лихварство зруйнувало природну систему господарювання й весь суспільний лад античного аграрного світу і повсюди розвело соціальне паразитство.

М. І. Туган-Барановський глибоко проаналізував потребу господарів у грошах і проникливо охарактеризував руйнівну суть лихварства й паразитства у праці «Політична економія. Курс популярний» у розділі «Кредит та банки»: *«На певне господарське діло треба витратити певні грошові кошти. Коли хтось хоче вести якесь діло, а власних грошей для того не має, то мусить звертатися до чужого капіталу. В такому випадку капітал позичають на певний строк і зобов'язуються, по скінченні строку, його повернути з додатком певних відсотків (процентів)... Спочатку капітал дають у позику окремі особи, які з тої чи іншої причини мають вільні гроші, і то дають за досить великий відсоток. Це – так звані лихварі, яких добре знали ще в стародавньому світі і яких усі дуже ненавиділи. «Лихвар – гірший за вбивцю» – казали стародавні римляни. Боротьба з грошовим капіталом, в особі лихварів, поруч боротьби проти великого землевласництва, складає головний зміст внутрішньої історії Греції й Риму. Через те, що позичкові відсотки в стародавньому світі були надзвичайно великі, то позичальник дуже часто не мав змоги виплатити свого боргу разом з відсотками, що на йому виростали, і не тільки все майно його переходило до лихваря, але й сам він позбавлявся волі й ставав рабом свого кредитора. Таким, власне, способом, велика сила грецького селянства позбувалася своєї землі. Це доводило до постійних повстань у стародавній Греції. Повстання ці часто кінчалися перемогою народу, при чому лихварів вигонили з держави або навіть карали на смерть, майно їх конфісковували, а борги оповіщали недійсними. Але все це мало впливало на хід економічного розвитку Грецького світу, – по скінченні революції лихварство знову відживало, і ті самі економічні стосунки поновлювалися в попередньому вигляді».*

Така історія нескінченної боротьби Греко-Римського агрокультурного світу з юдейським лихварством. Так грошовий капітал через грабіжницьке лихварство проникав у господарську й політичну сфери, породжуючи паразитарну еліту й руйнуючи державу зсередини. Відтоді протягом 2000-річної історії провідна ідея всіх визвольних селянських рухів – *земля і воля*, й на тій життєвій ідеї весь час спекулювала й досі спекулює паразитарна еліта. Надто агресивною, ненажерливою лихварська еліта стала нині – в пору глобальної фінансової цивілізації.

М. І. Туган-Барановський бачив забезпечення господарів од лихварства в кооперації. В дієвій силі кооперації вчений пересвідчився під час своєї праці на Полтавщині на початку ХХ ст. А в 1914 за безпосередньої участі Михайла Івановича засновано сільськогосподарське споживче й кредитне товариство в Пізняках. Саме тоді вчений поглиблено розробляє теорію й практику кооперації.

Перше в Україні й усій Російській імперії Сокиринське ощадно-позичкове товариство імені Павла Галагана, по суті народний кооперативний банк, організував ще в 1871 році з колишніх кріпаків у своєму рідному селі Сокиринці на

Полтавщині Григорій Павлович Ґалаґан (1819–1888) – заможний і культурний господар-землевласник, прогресивний державний і культурно-освітній діяч, основоположник кооперативного руху в Україні. Український кооперативний рух на засаді взаємодопомоги забезпечував спільне виробництво й реалізацію продукції та справедливий розподіл доходів, що й становить основу національної економіки і соціальної справедливості. Кооперація забезпечує цілий виробничий цикл і доходи від лихварів, посередників-спекулянтів – усяких соціальних паразитів. А кооперативне самоврядування є основою муніципального й загалом суспільного самоврядування.

М. І. Туган-Барановський став одним з найвидатніших теоретиків кооперативного руху в Східній Європі. Український учений у праці «Соціальні основи кооперації» (1916) явив докладну історію й розробив теорію кооперації як основного ґаранта досягнення соціальної справедливості.

М. І. Туган-Барановський повернувся в Україну в роки боротьби Українського народу за власну державність, права на яку за Українцями не визнавала майже вся руська «демократія». Разом з численними Українськими кооператорами вчений-подвижник протидівав поширюваній руськими большевиками неоімперській ідеології централізованого державного соціалізму. Працюючи керівником соціально-економічного відділу Української Академії наук, яку організували Українські вчені в 1918 за розпорядженням і фінансовою підтримкою гетьмана П. П. Скоропадського, М. Туган-Барановський розробляє програму діяльності відділу та звертає увагу на особливе значення прикладних кафедр з проблем сільського господарства й кооперації. Вчений наголошував, що кооперативний рух охопив в Україні *«близько половини всієї людності краю, причому загальний бюджет кооперативів визначається сотнями мільйонів і мільярдами карбованців. Весь цей могутній національний рух, повинен набрати для Українського народу цілком виключного значення, бо ж Український народ у своїй масі – хлібороби, а кооперація знаменує собою для селянського господарства істотну умову – перехід до раціональної агрономії та високої сільськогосподарської техніки...»*.

У праці «Кооперація, соціально-економічна природа її та мета» (1919) економіст-мислитель відкрито протестує проти того, що *«багато з сучасних соціалістів, особливо ж представники тієї соціалістичної партії, яка в Росії захопила політичну владу в свої руки – большевики ... ставляться до кооперації з великим нехтуванням»* та застерігає від *«тягаря примусу»*, притаманного державному соціалізму, й пропонує протидіяти йому розвитком кооперації у вільній праці господарів. Посилаючись на І. Канта, М. Туган-Барановський наголошує, що *воля людської особи – «це найвище суспільне добро. Якби прийшлося вибирати між економічним добробутом і волею, то, розуміється, прийшлося б вибрати волю. Бо і в злиднях людина може зберегти свою людську гідність; а позбавлення волі нищить у корені гідність людини. Без волі неможлива культура й цивілізація; людність позбавлена волі, втрачає усі свої вартості. Терпіння не принижує людини, а позбавлення волі обертає людину з особи, яка сама себе визначає, у просте знаряддя чужої сваволі, цебто нищить найцінніше, що є в людині»*.

За М. Туганом-Барановським, кооператизм базується на продуктивній співпраці вільних людей і забезпечує їхню волю як *«найвище суспільне добро»*. Передові здобутки економіста-новатора в дослідженні кооперації як самобутньої форми господарювання стали проривом у нову галузь економічної науки – те-

орію кооперації, яка глибоко пов'язана з практикою розвитку агрокультурного господарства в Україні.

Передові кооперативні й загалом економічні, культурно-соціальні ідеї М. І. Тугана-Барановського відіграли важливу роль у відродженні нормального економічного життя в роки відродження Української державності. Однак наприкінці 20-х років Український кооперативний рух і весь цей напрямок розвитку економічної науки розгромив большевицький режим, що колективізацією знищив кооперацію й насильно насадив марксистську модель *централізованого державного соціалізму*, яку Іван Франко назвав «*тюрмою народів*».

Сталось те, від чого застерігав і Михайло Туган-Барановський: *«Державний соціалізм зовсім не здійснює ідеалу волі», його облудна ідеологія тягне за собою «поважну небезпеку для майбутнього людства... Яка ж буде доля людства, коли люди, що стоять вище середнього рівня, опиняться під владою людей пересічних? І чи не згасне творча душа людства, якщо натопв керуватиме працею генія, якщо творча ініціатива окремої особи завмре через неможливість свого виявлення?»*. Особливого значення вчений-подвижник надавав розвитку Українського кооперативного руху, вбачаючи в ньому шлях до розвитку економіки України й культурно-національного відродження Українського народу.

Тому новаторські праці вченого-мислителя з кооперації, аграрних і податкових реформ, соціології й політичної економії большевики надовго піддали забуттю, як і його ім'я.

Наукові напрацювання великого Українського економіста-мислителя М. І. Тугана-Барановського стали зате широковідомі й визнані в економічно передових країнах, а його ідеї розвивали найвидатніші зарубіжні вчені: шведський економіст Карл Густав Кассель, англійський економіст і філософ Джон Мейнард Кейнс, німецький економіст Артур Шпітгоф, французький економіст Жан Лескюр. За кордоном особистості М. Тугана-Барановського і його науковому доробку присвячено понад 100 спеціальних праць.

Відомий австрійський і американський економіст, соціолог та історик економічної думки Йозеф Алоїз Шумпетер (1883–1950) назвав М. І. Тугана-Барановського *«найкращим Слов'янським економістом»*.

Значний внесок у вивчення й популяризацію наукової спадщини М. І. Тугана-Барановського та Української кооперативної справи зробили вчені з Української діаспори: економіст Любомир-Мар'ян Коваль, економіст, кооператор Борис Миколайович Мартос, економіст Сергій Васильович Бородаєвський. Особливе значення має ґрунтовна праця економіста, історика Української кооперації, соціолога Іллі Витановича «Історія Українського кооперативного руху» (Нью-Йорк, 1964).

Нині кооперативний рух став одним з наймасовіших у Світі. Міжнародний кооперативний альянс об'єднує понад 250 національних кооперативних спілок у понад 90 країнах і налічує понад 1 млрд осіб.

А в Україні упродовж попередніх і останніх років, унаслідок вилучення курсів історії економічних вчень та історії й практики кооперації як окремих складових підготовки фахівців економічного профілю, скорочення навчальних годин, відведених на історико-економічний блок, відбулося загальне зниження кількості та якості наукових досліджень у галузі історії Української економічної думки й Українського кооператизму. І як наслідок – масова економічно-правова неосвіченість і знекультурення Українського суспільства, що полегшило неоліберальним приватизаторам, які прийшли на зміну большевикам-колективізаторам,

ошукати, обібрати, заневолити народ. 100 років тому большевики-колективізатори за підмогою *п'ятої й шостої колон* заражених «епідемією комунізму» «збільшевичених мас» пограбували Українських господарів, непокірних знищили голодом і репресіями та загнали заневолений, озлиднілий люд у «*лагерний соціалізм*». І все те етноцидне злочинство большевики коїли за потуранням прагматичного Заходу, керованого *фінансовим інтернаціоналом*. 30 років тому неоліберали-приватизатори за підмогою тих же *п'ятої й шостої колон* «осовєчених мас» – «совків» у керованому хаосі узурпували владу над Українським народом, привласнили всенародне багатство, роззброїли Українську державу і під облудною ширмою «державної незалежності» насадили неоколоніальну паразитарну «*державу в державі*», очолювану кагалом колоніально-окупаційної адміністрації під глобальним управлінням *фінансового інтернаціоналу*. Нині для протистояння внутрішньому колоніально-окупаційному режимові й ним керованим *колонізаторській п'ятій колоні русні й колаборантській шостій колоні малорусні* та зовнішній руській агресії ошукане, пограбоване, роз'єднане Українське суспільство не має необхідного запасу внутрішньої сили, ясного розуміння й дієвої волі, тож сподівається на сторонню допомогу. Та ті сподівання марні. Бо *фінансовий інтернаціонал* уже розподілив між своїми фінансовими кагалами природні багатства України, а Українців використовує як донорів інтелектуально-фізичних ресурсів. Тільки збірна воля Українського національного духу, сконцентрована в Українській збройній силі, здатна звільнити народ від чужинського паразитарного визиску і спонукати все Українське суспільство до кооперативної взаємодії для відродження триєдиної системи культурно-соціального саморозвитку, самоврядування, самозахисту й до самостійного справедливого життя власною волею в Самостійній Українській Державі.

Тому надзвичайно своєчасним є вивчення безцінної світоглядно-наукової спадщини М. І. Тугана-Барановського, що допоможе знайти вихід з нинішнього передкатастрофічного стану, в якому опинився Український народ.

Вагомою спонуккою в цьому плані є підсумкова праця доктора економічних наук, академіка Академії економічних наук України Лариси Павлівни Горкіної (1941–2013) «На перехресті парадигм: М. І. Туган-Барановський в історії економічної думки» (2021), де висвітлюється життя, наукова й громадсько-політична діяльність знаного у Світі великого Українського вченого, його багатий внесок в історію економічних учень, у розв'язання філософсько-методологічних проблем, у політекономію, у мікро– й макроекономіку, в історію й теорію кооперації в контексті нинішніх проблем, передусім несправедливого розподілу результатів праці й соціально-правової нерівності. Своєчасним лишається практичне значення економічної теорії М. І. Тугана-Барановського у розв'язанні завдань господарського розвитку, народного добробуту й безпеки.

На своєчасності новаторського доробку великого Українського економіста-мислителя М. І. Тугана-Барановського наголошує доктор економічних наук Т. В. Гайдай у праці «Теоретичний спадок вітчизняного економіста у загальносвітовому контексті» (додаток до монографії Л. П. Горкіної): «*Звернення сьогодні до спадщини М. Тугана-Барановського може допомогти вітчизняній економічній науці знайти власний вектор теоретичного розвитку, спрямований на синхронізацію з визначальними науковими тенденціями та парадигмальними зрушеннями світової науки і водночас скоригований національною своєрідністю і специфікою*».

Камо грядеши?

Роздуми про сучасну мовно-літературну освіту

Задум написати цю статтю з'явився тоді, коли натрапив на такі міркування Євгена Маланюка: «Громадянство все менше читає, так і знову просплять Україну...»; «Нечитання вижене українців зі світу»; «Нас можна, як народ, знищити тільки шляхом самознищення.. Коли б наші люди читали нашу літературу – були б кращими українцями...»

Маланюк – один з найвидатніших інтелектуалів ХХ ст., який настільки глибоко проникав у сутність національних проблем, що чимало його думок з погляду сьогодення вже підтвердили свою пророчість. Тому й не міг не звернути увагу на ці висловлення видатного поета та есеїста, тим паче, що тема літературної освіти мені близька, бо ж сам уже пройшов чималий шлях як учитель-словесник, а потім і як професор, «учитель учителів-словесників», викладаючи на філологічному факультеті.

Шкільна літературна освіта покликана забезпечувати інтерес молодих поколінь до книги та читання. Але ж враховуючи, що вона є складовою загальноукраїнської освітньої системи, її функціонування та результативність прямо залежить від стану справ в нашій вітчизняній освіті. Тому спочатку стисло розглянемо стан справ в нашій шкільній освіті, а вже потім на цьому тлі проаналізуємо сучасний стан функціонування її мовно-літературної складової.

-1-

Прорвало! Довго накопичувалося і нарешті – прорвало... Маю на увазі той раптовий сплеск різко критичних оцінок стосовно нашої середньої (та й вищої!) освіти, якими останнім часом почали наповнюватися електронні ЗМІ та соціальні мережі. Ці оцінки часто бувають такими різними, що навіюють враження катастрофічності.

Почастішали згадування провальних для нашої освіти результати PISA-2022. І тут же з'явилися запитання: чому МОН не реагує на них, чому не розробляється та активно не «впроваджується в життя» система заходів, спрямованих на покращення тих результатів.

Думки щодо провальності реформи НУШ вже стають практично одностайними. Достатньо нагадати: чинний міністр освіти і науки оголосив, що «НУШ у 5-7 класах «провисла» через неготовність вчителів». А як же, запитаємо, вона могла не «провиснути», якщо экс-міністерка Лілія Гриневич, яка була чи не головним ініціатором НУШ, зараз змушена визнати, що 45 % вчителів не усвідомлюють суть реформи, а самі вчителі 5 класів, працюючи з учнями, які вже пройшли навчання в початковій школі, де навчалися за методикою НУШ, нарікають на їх недостатню підготовку? Але не варто дорікати вчителям у «тугодумності», бо справа, думається, в іншому – у самій концепції НУШ, яка була задумана з орієнтацією на фінську освіту і яка вельми неохоче приживається на українському ґрунті. У Фінляндії, країні, яка за «індексом щастя» ось уже багато років перебуває в числі лідерів, можуть собі дозволити розважливо-заохочувальні елементи в своїй освітній системі – вона у них форму-

валася десятиліттями у синергетичній єдності з формуванням національного менталітету, з його культом патріотизму, працьовитості та з негативним сприйняттям таких явищ як корупція та «несплата податків».

Ну а що буде далі, коли розмова про «провал реформи НУШ» та її «провисання» стали настільки переконливими, що в правдивості подібних тверджень вже немає сумніву? За моїми спостереженнями, спроби реформувати нашу освіту в напрямі НУШ будуть продовжуватися, набуваючи більшої інтенсивності та, сказати б, впертості. І невідомо, чи відчують провідники цієї реформи, що вона вже зайшла в глухий кут...

Посилилися нарікання на постійні – до бесконечності! – процеси реформування в нашій освіті. Для розуміння негативного впливу такого постійного реформування освітніх процесів треба враховувати бодай три чинники. По-перше, освіта є успішною лише в тому випадку, якщо вона функціонує як високоорганізована стабільна система, кожна складова якої є оптимально виваженою або ж наближеною до оптимальності. Стабільне функціонування такої системи не означає застій через те, що відбувається постійне накопичення перевірених часом практичних традицій у сфері дидактики, методики виховання, педагогічного менеджменту. Такі методичні набутки проходять перевірку практикою і в цьому процесі найбільш ефективні з них увиразнюються, стають надбанням широкої учительської громадськості. Наголошую: така ситуація можлива лише в тому випадку, якщо освітня галузь функціонує як добре відлагоджена система. Ця система саморегулюється, зберігає найбільш цінне, позбавляється всього недостатньо ефективного – віджилого.

Постійне реформування тримає освітню галузь в ентропійному (хаотичному, недоорганізованому) стані. Зрозуміло, що кінцева результативність такої галузі є низькою. До всього сказаного треба додати, що вчитель, перебуваючи в процесі постійного і дуже часто позбавленого здорового глузду реформування своєї галузі, приречений на професійне самовигорання.

Дуже гострою постала проблема соціального статусу вчителя, яка визначається перш за все низькою (до непристойності!) заробітною платою. А втім, соціальний статус учителя визначає не тільки якість освіти, а й успішність держави як в культурному, так і в соціально-економічному планах.

Зараз, коли стрімко актуалізується проблема повернення на Батьківщину мільйонів українців, які були змушені покинути її з початком війни, варто прислухатися до відомого висловлювання Гольди Меір: «Якщо ви захочете побудувати країну, в яку будуть повертатися сини і доньки(...), то зробіть всього лише два кроки: 1) прирівняйте корупцію до зради Батьківщини, а корупціонерів до зрадників аж до сьомого коліна; 2) зробіть три професії найбільш високооплачуваними та престижними. Це військові, лікарі та вчителі».

Ситуація, що склалася зі статусом учителя, є загрозливою. Якщо врахувати, що цього року різко зменшилася кількість випускників середніх шкіл, які бажають здобувати педагогічну освіту, до того ж у вступників на педагогічні спеціальності середній бал національного мультипредметного тесту (НМТ) становить 140 балів і є чи не найнижчим у порівнянні з іншими спеціальностями (для прикладу: у вступників на журналістику, право, фінанси він складає близько 180 балів), то можна передбачити, якою складною виявиться в майбутньому проблема фаховості вчителів.

На цьому перелік негативу про стан нашої освіти, яким останнім часом переповнилися соціальні мережі, не вичерпується. Доводиться вислуховувати нарікання про «паперовий терор», який забирає багато часу і сил у вчителя, відволікаючи його від основного – навчання та виховання дітей. Причому цей паперовий вал, який накриває школу, не зменшується, а навпаки, збільшується. Було б добре, щоб хтось спробував озвучити внутрішні монологи вчителів та вчительок, коли їм доводиться заповнювати нові, щойно введені багатосторінкові «свідоцтва досягнень» учнів.

Чимало сказано про недолугості НМТ, який випускники вже встигли поіменувати словом «угадайка».

Виявляється, що так зване «підвищення кваліфікації вчителів» часто зводиться до купівлі «сертифікатів» – їх за певну суму продають за можливість переглянути так звані «вебінари», якість яких буває аж надто низькою через недотримання елементарних правил риторики.

На жаль, у цих розмовах про стан сучасної освіти майже не звертають увагу на поступове зникнення з обігу якісної методичної літератури для вчителів. Вже перестала існувати низка фахових методичних часописів, які живили методичні пошуки вчителів. І взагалі треба визнати, що спектр допоміжної друкованої літератури в останні роки звузився – замість різножанрових книжок методичного, довідкового-пізнавального характеру, книжок, які цікаво б розкривали окремі теми та стали б настільними книгами вчителів, видавництва пропонують у кращому випадку так звані «Конспекти уроків», а для учнів – «Робочі зошити».

Така ось, панове, ситуація... Але вона загальна, сказати б, оглядова. Тому й виникає потреба розглянути її більш конкретно, в одному аспекті, а саме – в мовно-літературному, який є базовим для кожної шкільної освітньої системи.

-2-

Відвідуючи меморіальний музей Василя Сухомлинського, завжди затримуюся в його робочому кабінеті. І кожного разу думається і уявляється, що саме в цій кімнаті він, директор Павлівської школи, розпочинав свій робочий день о 4 год. ранку. З одного боку вхід до цієї кімнати був із директорської квартири, що була розміщена у будинку школи. Другі ж двері виходили в шкільний коридор. Тут він працював над черговою статтею чи книжкою до 8 год. ранку, а потім виходив у коридор – мав звичку щодня зустрічати учнів на ґанку школи.

У ті щоденні ранкові чотири години народжувалося те, що називається «науково-педагогічною спадщиною Сухомлинського». У неї непроста доля. З одного боку – вона зробила директора сільської школи всесвітньо відомим педагогом, одним з найвидатніших педагогів ХХ століття. Достатньо сказати, що його праця «Серце віддаю дітям» перекладена на 30 мов і витримала 55 видань. «Я схиляюся перед його педагогічним генієм» – записав у книзі відгуків для відвідувачів музею відомий педагог Шалва Амоношвілі. Визначення «геніальний» стосовно Сухомлинського не є перебільшенням. Просто до розуміння глибини його педагогічних ідей нам ще треба підніматися.

На жаль, його спадщина, що міститься в п'ятитомнику «Вибраних праць», що був виданий ще в далеких 70-х роках минулого століття, перебуває немовби в законсервованому стані. У той час, як наша педагогічна наука, піджив-

лювана грантами, звертається за пошуками нових ідей до іноземного освітньо-педагогічного досвіду, спадщина Сухомлинського нагадує недоторкане сховище, в яким міститься не одна «золота пектораль». Найбільш показовий приклад стосується розробленого Сухомлинським вчення про емоційну складову навчально-виховного процесу – воно на кілька десятиліть випередило популярне зараз вчення про емоційний інтелект, розроблене американським вченим Даніелем Гоутманом та його послідовниками.

Але будьмо конкретнішими – прислухаємося до відомого висловлювання Сухомлинського про те, що «школа стає справжнім осередком культури лише тоді, коли в ній панують чотири культури: культ Батьківщини, культ людини, культ книги та культ рідного слова». Як бачимо, два із чотирьох названих культів – культ книги і культ рідного слова – прямо стосуються мовно-літературної освіти. Та й два інших – «культ Батьківщини і культ людини» – можуть бути реалізовані в школі, у якій учні виростають в атмосфері, коли читання книжки стає щоденною потребою.

Тема книжки, її величезного і незамінного навчально-виховного потенціалу, є наскрізною в працях Сухомлинського. Кожне висловлювання про книжку і читання набуває пафосного звучання. Ось кілька з них: «Атмосфера любові до книжки, повага до книжки, благоговіння перед книжкою – в цьому полягає суть школи»; «Школа як колиска народу, колиска духу і культури народної, живе насамперед у книзі»; «Школа має бути царством книжки»; «Поетичне слово – еліксир для дитячого мозку, повітря для крил думки». І такі висловлювання Сухомлинського про значення книжки і читання для розвитку інтелектуальної сфери є наскрізними у його працях.

Інтерес до книги і читання формується переважно на уроках літератури. Навчальні дисципліни рідної мови і рідної літератури завжди були провідними в шкільній освіті. Особливо це стосується так званого «золотого віку» літературної освіти, який припадає на відрізок часу з кінця XIX ст. до 60-70-х років ХХст, коли культ книги був цілком природним для школи. Не втомлюся наводити приклад з історії Єлисаветградського реального училища, педагогічна рада якого з метою стимулювати читання учнями книжок, на одному із своїх засідань у 1910 році ухвалила рішення звільнити викладачів, які відповідали за позакласне читання учнів, від шести тижневих уроків і збільшити їм майже на третину заробітню платню. Не дарма випускниками цього училища, окрім низки відомих вчених та інженерів, були такі видатні особистості в гуманітарній сфері як Євген Маланюк, Євген Чикаленко, Ольгерт Іполіт Бочковський, Микола Садовський, Панас Саксаганський, Гнат Юра, Юрій Яновський...

Ну а що ж саме зараз із культом книги в сучасній українській школі?

Наша мовно-літературна освіта перебуває в кризовому стані. І цей стан близький до критичного. Одна із причин такого стану полягає у тій фетишизації «принципу історизму», який має совкове походження і який десятиліттями непорушно дотримувався укладачами програм з літератури. На їх думку, такі програми мали бути такими собі міні-історіями української літератури, орієнтиром для яких слугували багатотомні академічні видання. Це змушувало укладачів програм втискувати у їх рамки якомога більше авторів та їх творів. З приходом на «материкову» Україну значної кількості діаспорних письменницьких імен та їх творів виникла необхідність представити їх моло-

дим поколінням українців. Та й в сучасному літературному процесі увиразнювалися та набирали популярності все нові і нові постаті, які потребували свого, хай навіть і невеликого, місця в шкільних програмах з літератури. Все це обумовило їх «перенаселення». До того ж навчальний час для їх вивчення обмежений двома тижневими годинами. Наприклад, в кожному із старших класах за 70 уроків треба ознайомитися (дуже-дуже оглядово) з біографіями і творчістю близько 40 письменників і досягнути не менше 60 творів, серед яких чимало широкоформатних повістей та романів. Тому вивчення літератури відбувається в калейдоскопічному режимі – навчального часу на заглиблення в художньо-літературні тексти просто немає. Такий спосіб навчання можна назвати конвеєрним, а характер роботи вчителя потогінним. Вивчення твору зводиться до потреби запам'ятати традиційний перелік фактів, а саме: прізвище автора, рік написання, тему та ідею, імена образів персонажів та мати загальне уявлення про те, що прийнято називати «змістом твору». Читати сам твір через брак навчального часу не обов'язково – тут свої безкоштовні послуги пропонує інтернет, в якому без найменших зусиль можна зауглити кілька варіантів скороченого переказу змісту будь-якого програмового твору, один з яких короткий, а другий – максимально короткий, що складається з кількох розповідних речень.

А тим часом маємо зрозуміти, що вивчення літератури, яке навчило б розуміти текст, відкривати для себе красу художнього слова, потребує принципово інших підходів. Це дуже складні підходи, які потребують зосередженого, глибокого, уміло скерованого вчителем прочитання тексту. Такого прочитання, яке супроводжувалося б радістю відкриття художніх смислів, краси художнього слова – йдеться про переживання заряджених красою інтелектуальних емоцій. Лише в цьому випадку художнє слово розвиває уяву та емоційний інтелект учня. Такий підхід, окрім високої майстерності учителя-словесника, потребує багато навчального часу, а це означає, що він категорично несумісний з калейдоскопічно-конвеєрним способом вивчення літератури. Окрім того, що цей спосіб робить неможливим формування такої провідної для літературної освіченості компетентності як розуміння тексту, воно ще й звузило можливість розвивати уміння творити текст – письмовий твір як могутній засіб розвитку мислення та самовираження виявився приреченим на поступове зникнення з навчальної практики.

Відомо, що характер ЗНО/НМТ фактично орієнтує напрями навчальної роботи вчителів і досить чисельної армії репетиторів – всі вони прагнуть якомога краще підготувати своїх вихованців до цих випробувань. Вимоги ЗНО/НМТ роками змушували та й зараз змушують вчителів-словесників «напихати» учнів фактажем, який майже не стосується таких компетентностей як розуміння тексту, уміння його аналізувати та уміння письмово висловлювати свої думки. Такий спосіб вимірювання набутих випускниками знань кардинально відрізняється від підсумкового поцінювання мовно-літературних умінь та навичок, у яких дотримуються, наприклад, в польській та фінській освітніх системах, у яких підсумкове випробування виявляє як глибину і точність аналізу художніх та публіцистичних текстів, так і рівень граматичної та стилістичної грамотності.

Калейдоскопічно-конвеєрний спосіб викладання української літератури, що десятиліттями перебував у синергетичній (з мінусово-негативним

«ефектом»!) взаємодії зі ЗНО/НМТ, що будувалися за принципом «угадайка» та були орієнтовані на вимірювання «напханості» учнів літературно-мовним фактажем, поступово, з року в рік, непомітно для загалу, який думав «може, так і треба», зменшував функціональність мовно-літературної галузі в школі. І ніхто не бив у дзвони, не нагадував, що власне художня література наділена не тільки здатністю бути «еліксиром для дитячого мозку», а й могутнім, незамінимим засобом виховання національної свідомості.

Культ книги, без якого неможливий інтелектуальний розвиток молодих поколінь, поволі почав зникати із реалій сучасної школи. Певною мірою це можна пояснити тим, що епоха друкованої книги, яку ще називають «епохою Гуттенберга», поступово, починаючи з кінця минулого століття, почала витіснятися у минуле епохою гаджетів – «епохою Цукерберга». Йдеться про всепланетарне явище. Але статистика засвідчує, що на наших теренах цей процес відтіснення «епохи Гуттенберга» відбувався чи не найактивніше. В одному із своїх дописів Юрій Винничук наводить таку статистику: «у 2018 році в Україні було 42 млн. населення, а кількість книгарень – 222. Отже, одна книгарня припадає на 189 тисяч населення. У Німеччині одна книгарня припадає на 15 тисяч населення, у Польщі і Данії – на 12 тисяч, у Нідерландах – на 10 тисяч, у Фінляндії – 7 тисяч». З інтернету можна дізнатися і про інші статистичні показники, які засвідчують слабкий інтерес українців до книги та читання. Щоправда, було б несправедливо в цьому звинувачувати лише поступове згасання культу книги в школі. Стосовно кількості книгарень в тій чи іншій країні, то вона залежить ще й від купівельної спроможності населення – друкована книга, як відомо, є товаром недешевим.

-3-

Та все ж маємо глибше розуміти не тільки причини, а й наслідки тих «освітніх втрат» (є такий поширений в освітньому середовищі вислів), які мають надто серйозне значення не тільки освітянської, а й – думаймо ширше та глибше! – для суспільно-політичної, всенаціональної сфери.

Щоб зрозуміти сутність цих втрат, необхідно звернутися до концепту Євгена Маланюка про малоросійство. «Проблема українського малоросійства – пише він, – є однією з найважливіших, якщо не центральних проблем, безпосередньо зв'язаних з нашою основною проблемою – проблемою Державности. Що більше: це є та проблема, що першою стане перед державними мужами державної України. І ще довго, в часі тривання та стабілізації державности, та проблема стоятиме першопляновим завданням, а для самої державности – грізним моментом.

Малоросійство бо – наша історична хвороба (В. Липинський називав її хворобою бездержавности), хвороба многовікова, отже хронічна. Ні часові застижки, ні навіть хірургія – тут не допоможуть. Її треба буде довгі-довгі десятиліття – ізживати».

Не думаю, що можна знайти висловлювання важливіші для розуміння основної проблеми нашої державности, ніж ці Маланюкові слова. На жаль, виникає враження, що «державні мужі» вже «державної України», якій вже пішов четвертий десяток, не керувалися ними. Наша суспільно-політична наука навіть і не пробувала проаналізувати в різних аспектах особливості цієї хвороби з метою вказати «державницьким мужам» на потребу її лікувати. А

педагогічна наука навіть не пробувала звернути увагу освітянських чиновників на потребу, скажу для прикладу, замінити колишню «радянську піонерію» на скаутський рух – це намагаються робити кустарницьким способом окремі нечисленні диваки-ентузіасти. В нашому телебаченні як чорт ладану бояться навіть згадувати слово «малоросійство» як означення національної хвороби, яку треба було б ізживати. Через таку «просвітницьку» роботу демократичні вибори давали відповідні результати: зал Верховної Ради більш як на половину заповнювався малоросами або ж навіть відвертими українофобами, та й серед обраних президентів зустрічалися типові малороси.

А втім, якщо думати про способи ізживання хвороби малоросійства, то треба визнати, що власне добре налагоджена, спрямована на інтелектуально-патріотичне виховання майбутнього громадянина освітня мовно-літературна система є одним із найбільш ефективних способів ізживання хвороби малоросійства. І ця здатність ґрунтується на багатьох чинниках. Художнє слово стає «еліксиром для розвитку дитячого мозку» саме тому, що по-справжньому художнє слово збуджує яскраву уяву, яка заряджена естетичною емоцією – емоцією, яка чутлива до краси-добра-правди і, водночас, викликає несприйняття зла й неправди в усіх їх видимих та прихованих формах. Водночас читання високохудожньої літератури – це могутній і, фактично, нічим не замінимий спосіб становлення молодого людини як риторичної особистості, тобто людини, яка володіє словом як засобом вираження та впливу. На цьому неодноразово наголошував у своїх «Повчаннях оратору» знаменитий античний ритор Квінтіліан. Та й Вольтер у цьому плані висловився просто і зрозуміло: «Читаючи авторів, які добре пишуть, звикаєш добре говорити».

А ще високохудожня література наділена здатністю виховувати в молодих поколіннях не просто «підручникові» «знання історії» свого народу, а образні, живі візії віддалених епох. Уміле, сказати б, імпліцитне прочитання, наприклад, «Захара Беркута» Івана Франка, «Народних оповідань» Марка Вовчка, «Хіба ревуть воли як ясла повні» Панаса Мирного чи «Марусі Чурай» Ліни Костенко здатне назавжди залишити в свідомості майбутнього громадянина ілюзію присутності у давно проминутих часах.

Не так і важко передбачити, що у багатьох, хто читає ці рядки, може виникнути питання: «А чи достатньо в українській класичній літературі привабливості для того, щоб знайомство з нею набуло культовості, тобто дарувало, за Сухомлинським, «радість відкриття», а з ним – і читацьке захоплення рідною літературою. На це питання уже дав відповідь Сергій Єфремов – глибокий знавець української літератури і тонкий поціновувач художнього слова. «Що найбільше мені до серця промовляє й зворушує мене в новому українському письменстві, – писав він, – так це величезна його внутрішня краса, що безмірно переважає ті зверхні цінності, які вже дало воно світові. Збудити великий народ, не останню частку людськості, до свідомого життя, духа живого вдмунути у приспаного історією велетня, перетворити справу етнографічну масу в свідоми і своєю свідомістю дужу націю – я не знаю більшого заміру на світі, ширшого розмаху для праці, кращої мети серед людей».

Можна було б вдатися до розлогих роздумів про чинники, які сформували в багатьох українців ставлення до рідної літератури як недостатньо привабливі. Зрозуміло, що воно породжене інфікованістю малоросійством, – хворобою, за Маланюком, за давненою, хронічною, а тому й важко виліковною. Важли-

во зрозуміти ще один симптом цієї хвороби, який визначається Маланюком як «брак найелементарнішого національного інстинкту». Одним із наслідків цього симптому є зниження інтелектуальних спроможностей. «В нормальній, незмалоросійщеній психіці кожного сина свого народу, – пише автор трактату «Малоросійство», – існують своєрідні «умовні рефлекси» національного інстинкту: чорне-біле, добре-зле, вірне-невірне, чисте-нечисте, Боже – диявольське.

В малоросійстві ці рефлекси пригасають і слабнуть, часом аж до повного зникну. В такому стані сама-но праця інтелекту не помагає, бо буде завжди спізнена».

І якщо задумуєшся про способи лікування цієї хвороби, то приходиш до розуміння, що тут не обійтись без кардинального оновлення шкільної мовно-літературної освіти, – такого оновлення, щоб вона функціонувала на розкриття внутрішньої краси, якою наділена література, що має таких велетнів духа як Тарас Шевченко, Іван Франко, Леся Українка і ще багатьох їх послідовників, творчість яких наділена величезним націоформуєчим потенціалом. Виховання національної свідомості прямо пов'язане з формуванням державницького світогляду, який є базовим у побудові успішної держави. За своєю суттю такий світогляд є моральним, точніше – морально-інтелектуальним.

-4-

Створення такої навчально-виховної системи є справою надзвичайно складною, яка потребує високого професіоналізму та значних зусиль. Про складові цієї системи зараз писати не буду – вже не раз її описував (див. напр.: Літературна освіта в новій українській школі: стратегія і тактика реформування. Дивослово. 2017. № 1; Когнітивні дисонанси сучасної літературної освіти. Дивослово. 2020. № 6). Зараз, коли ширяться чутки, що у реформованій 12-річній школі планується не включати в навчальну програму випускного класу предмет «українська література», мені буквально ввижається мрія, що є альтернативою до цього диявольського задуму. Мріється, що в останній рік свого навчання учні будуть засвоювати спеціальний літературний курс, на якому вивчатиметься творчість 6–8 письменників-класиків. Кількість творів теж обмежена – це мають бути твори знакові, тобто твори вищої художньої проби, а також твори публіцистичні, які набули високої суспільно-політичної значущості. Знайомство з ними передбачає занурення в «безодню змісту», тобто таке занурення, яке супроводжується «радістю відкриття». Як на приклад таких творів, пошлемося хоча б на «І мертвим, і живим, і ненародженим...» Тараса Шевченка, «Мойсея» Івана Франка, «Марусю Чурай» Ліни Костенко, на оповідання Василя Стефаника, Григора Тютюнника, на «Малоросійство» Євгена Маланюка, «Інтернеціоналізм чи русифікація?» Івана Дзюби. І на вивчення кожного твору виділятиметься стільки навчального часу, скільки потрібно для якомога глибшого осягнення його змісту та форми. (Зуважимо, для прикладу, що в англійських школах старшокласники вивчають «Ромео і Джульєтта» Шекспіра приблизно три місяці, а у французьких ліцеях на вивчення прозового класичного твору відводиться в середньому не менше чотирьох тижнів).

Такий спосіб уповільнено-поглибленого вивчення художньої літератури потребує відповідного методичного забезпечення. Оплачувані вчителями

вебінари тут не підходять. Мріється про такий жанр посібника з вивчення творчості окремого письменника, в якому була б детальна, насичена цікавими фактами біографічна розповідь про нього, глибокий, позбавлений позірної науковості аналіз творів, роздуми, що стосуються оптимальних рішень в розробці стратегії і тактики вивчення твору. А ще – пропозиції стосовно тематики письмових творів, рекомендації щодо їх написання і т.д. і т.п.

Мріється також, щоб кінцеве випробування знань та умінь, здобутих при засвоєнні цього навчального курсу, відбувалося у формі написання есею-рефлексії на одну із заданих тем. Такий спосіб підсумкового оцінювання мовно-літературної підготовки точно визначав би не тільки рівень розуміння тексту та рівень володіння словом як засобом мислення та висловлювання, а й рівень національно-державницького мислення – усі ці показники, перебуваючи в синергетичній взаємозалежності, не лише точно характеризують інтелектуальні спроможності випускника, а й рівень його громадянської зрілості.

Результат такого випробування мав би бути його своєрідною візиткою випускника, яка багато в чому визначатиме його подальший шлях.

-5-

Але полишимо мрію і спустимося на грішну землю. А тут, виявляється, продовжується реформування в освітній системі, в тому числі і в її мовно-літературній, філологічній, скажемо так, галузі.

Торжествує ліберальний підхід. Він виявляється в тому, що вчителям-словесникам, які працюють у 5–9-х класах, надана можливість вибирати одну з трьох програм з української літератури, одну з двох програм – української мови. Існують модельні програми із зарубіжної літератури, а це означає, що Україна продовжує бути єдиною в світі державою, де в школах вивчається зарубіжна література.

Пам'ятаються гострі дискусії щодо інтегрування української та зарубіжної літератури. Тепер же вчителі-словесники ошасливлені можливістю вибирати одну з трьох програм інтегрованого мовно-літературного курсу (українська мова, українська та зарубіжна літератури), або одну з двох програм інтегрованих курсів літератур (українська та зарубіжна) окремо для 5–6-х та 7–9-х класів.

У створення цих програм вкладено багато творчих зусиль, винахідливості та натхнення.

До останніх чи не найбільш помітних та вражаючих інформаційних новацій треба віднести скорочення кількості тижневих годин, що відводяться на вивчення української літератури (у 5–7-х класах – 1,5 год., у 8–9-х – 1 год.), та відсутність української літератури серед обов'язкових навчальних предметів НМТ.

Спробуємо тезово, в трьох пунктах, прогнозувати кінцеві результати такої реформації.

1. Збільшення кількості модельних програм з літератури та інших навчальних предметів дає можливість учителю відповідно до своїх смаків, професійних переконань та можливостей вибирати ту чи іншу програму. Але водночас варіативність модельних програм створює ситуацію, коли в освітній системі посилюється ентропійність, тобто хаотичність – в такому випад-

ку вона, як про це вже йшлося вище, перебуває в недорформованому стані і через це не здатна працювати на успішний кінцевий результат. Не так і важко зрозуміти, наприклад, що варіативність програм серйозно ускладнює фахову підготовку і перепідготовку вчителів, створює серйозні проблеми у виданні друкованої методичної літератури.

2. Пропоновані модельні програми з літератури не позбавлені «кліповості», «калейдоскопічності», тобто вони залишилися перевантаженими як письмемницькими іменами, так і творами. Особливо це стосується інтегрованих навчальних предметів (українська та зарубіжна література), які через цю свою особливість взагалі виглядають непридатними для практичного застосування. (Зараз не буду торкатися самої «філософії» створення програм інтегрованих предметів – це складне мистецтво, головні принципи якого в нас ще недостатньо обговорені та осмислені).

Якщо ж врахувати, що через згадуване скорочення кількості тижневих годин, на яких вивчатиметься література, відчутно пришвидшиться «конвеєрно-потогінний» спосіб вивчення літератури, то кінцевий результат такого навчального процесу не так і важко передбачити...

3. Відсутність української літератури як обов'язкового навчального предмету в НМТ у поєднанні зі скороченням тижневих годин, на яких вивчається художня література, – це «ягідка на торті». Беручи до уваги інші вже зазначені реформаційні чинники, можна впевнено засвідчити факт: процес видалення із сучасної української школи культу книги завершився. Але ж цей культ перебував у тісній взаємодії з іншими культурами, на яких тримається успішна школа – з культом Батьківщини, культом людини, культом рідної мови.

Чи ж можна вже говорити про наслідки, зумовлені багаторічним кризовим станом літературної освіти в школі? Так, вони відчутні сьогодні. Якщо вам зустрінеться гурт дітей молодшого чи навіть середнього шкільного віку, то зупиніться, прислухайтеся до того, як вони спілкуються. І ви будете здивовані від того, що в їхньому спілкуванні так мало простих та зрозумілих висловлювань, проте багато голосних вигуків. А це означає, що в них не вироблені вміння логічно висловлюватися – саме тому вони компенсують цю неспроможність таким крикливо-голосним способом. Вочевидь, того «еліксиру» для розвитку дитячого мозку, про який писав Сухомлинський, їм явно недостатньо. Проте наведений приклад є всього-на-всього одним із багатьох. Подібних спостережень, зумовлених втратою культу книги, культу читання, можна навести аж надто багато з різних сфер нашого життя. Загрози, про які йшлося в Маланюкових висловлюваннях, з яких починалася ця стаття, є цілком реальними.

У своїй статті «Королева мистецтв на задвірках освіти», надрукованій в тижневику «Дзеркало тижня» в далекому 2007 році, я послався на слова відомого французького вченого Клода Леві-Строса, який стверджував, що «XXI століття має бути століттям філологічної науки або ж його взагалі не буде». Тоді це твердження здавалося аж надто епатажним, і тому в нього не дуже й вірилось...

Тепер же думається: а може, ці слова і справді пророчі? І тому задаєшся питанням: Quo vadis? Камо грядеши? Куди йдеш, Україно?

(«Українська літературна газета»,
ч.12, грудень 2024 р.)

Рашизм: звір з безодні

(Уривок)

«Думаю, нині вже всім зрозуміло, що єдиний шлях забезпечення миру і спокою в світі – детоталітаризація, демілітаризація, деімперіалізація та десталінізація РФ та Білорусі. Без цього сталий і безпечний світ – не лише мир для України, просто не можливі. Проте, аби цього досягнути, слід розібратися: чим є рашизм? Як і чому він народився? В чому його суть і характерні ознаки? Зрештою – як цього звіра з безодні, якщо не знищити повністю, то, принаймні, загнати знов у його нору?»

Про це нова праця Лариси Якубової – доктора історичних наук, завідувачки відділу Інституту історії України НАН України. Пропонуємо уривок з книжки «Рашизм: Звір з безодні», яка нещодавно вийшла друком у видавничому домі «Академперіодика».

Рашизм – вища стадія «рускаго міра». Рашизм – історично новий феномен – відкладений/мутантний фашистський/нацистський синдром на російському етнополітичному ґрунті. Саме мутантна сутність пострадянського організму РФ робить неможливими прямі аналогії з нацизмом чи фашизмом, як на загал ідеться в масовому дискурсі. Сучасні російські реалії занадто складні для банального тлумачення. Пересічному європейцю, ба – навіть українцю незрозумілі нюанси, які відрізняють рускій/російський націоналізм, рускій народ, рускую націю, «російську націю-цивілізацію», російську імперію, а тим більше – рускій нацизм, рускій фашизм, негативну мобілізацію і т. і. Не доводиться взагалі вести мову про «вписування» російського контексту в раніше вивчені версії право-тоталітарних прогресистських феноменів (не всі вони описані і достатньо вивчені саме внаслідок цього). Понад те – доцільніше давати їм власні назви відповідно до «родової приналежності».

Певне буксування інтерпретації феномену рашизму вочевидь пояснюється смисловим ступором і стигмою, травмою ХХ століття. Не секрет, що переважна більшість його дослідників описували, як їм тоді здавалося, феномени-девіації, які вже ніколи не повторяться. Це виявилось ілюзією. Лише здавалося, що гасло «Ніколи знов!» працюватиме тільки тому, що на дворі ХХІ століття, а людство сплатило всі борги за ілюзії попереднього ХХ сторіччя. Ні, так це не працює. Є і залишатимуться геополітичні зони, що намагатимуться підвищити свої геополітичні ставки, взявши на озброєння право/ліво-тоталітарні практики і дещо апгрейдувавши (покрацивши/підсиливши) їх, переграючи наново результати попередніх світових воєн. Саме те робить путінська Росія.

Отже, увесь 2022 рік пішов у світу спочатку на прийняття самого слова, а потім – на з'ясування питання: чим є рашизм? Це фашизм чи нацизм? Згадаємо лише верхівку суспільної дискусії, яка розгорнулася навколо цієї проблеми, лише окремі – найбільш фокусні чи кваліфіковані думки.

Рашизм – це націонал-більшовизм (Владімір Пастухов).

Рашизм – він же «русскій мір» (Сергій Громенко).

Шизофашизм (Г. Снайдер, Е. Епплбом та Міхаїл Епштейн, який є автором визначення).

Посилаючись на шість аспектів, фашистською державою назвав путінську Росію політолог Тарас Кузьо.

Фашизмом його вважають Олександр Мотиль ще від 2016 р. (перед тим він називав його квазіфашизмом) і політолог, колишній викладач РАНГіДС Деніс Греков.

Як парадоксальний фашизм, специфічний культурний феномен, постмодернізм по-російському визначає рашизм проф. Колумбійського університету Нью-Йорку Марк Ліповецкий).

Рашизм – це фашизм/нацизм (Яна Примаченко)

Це – нацизм, оскільки його визначальною характеристикою є «свідома масова згода російського суспільства на максимально варварські вбивства і руйнування» наголошує Михайло Подоляк.

Аналогічної думки дотримується Сергій Медведев, порівнюючи з нацизмом, і додає уточнення – каргофашизм, ретро-фашизм.

Рашизм перебуває в перехідній від фашизму до нацизму стадії (Борис Пастухов).

«Певний постфашизм, який відрізняється від класичного фашизму тим, що в ньому відсутній масовий ентузіазм» (Кіріл Мартинов).

Рашизм – це «російський озброєний націоналізм», «російський озброєний територіальний націоналізм» (Ніколай Мітрохін).

Не є фашизмом оскільки не є революційним (А. Шеховцов).

Не бачить ознак фашизму, оскільки визначає останній як рід політичної ідеології, міфічним ядром якої в різних проявах є палігенетична форма ультра націоналізму, Роджер Гріффін.

Тривалий час не вважав путінський режим фашистським, оскільки той не є революційним, Андреас Умланд. Наразі позиція дослідника змінилася.

Ні, не фашизм, категорично заперечував Ярослав Шимов, апелюючи до зловживання історичною термінологією і прагненням перетворити його на generic term. Власне, в цьому пасажі виявлялась замовна критика Тімоті Стайдера, який замість довести фашистську суть рашизму ніби дав «публіцистично точний портрет авторитарного мілітаристського режиму, що спирається на вкрай викривлені уявлення про історію власної країни і сусідів».

Марлен Ларюель тривалий час зазначала, що в РФ складався все більш авторитарний, персоналістський, патрімоніальний та імперіалістичний режим, але такий, що не звертається до міфу мобілізації/генерації нації і віддає перевагу, навпаки, щоби його громадяни лишалися демобілізованими і пасивно підтримували його». До 2022 р. вона наполягала, що «не слід застосовувати визначення «фашизм» до чинної російської влади, оскільки це ніби перешкоджає об'єктивному розбору суті режиму і його практик, переводячи поведінку Кремля в категорію «зла, яке не обговорюється»».

«Поняття рашизму доцільно було б розглядати не через призму етнічної складової (є все ж таки роздвоєність між «рускімі» і «росіянами»), а як корпоративно-кластерне виявлення імперської державності, як ментальний нарратив ситуативного поняття «політичний рускій», зауважували Валерій Король та Григорій Любовець.

Мусимо визнати, що ця, мало зрозуміла невтаємниченому в нюанси методології різних наукових дисциплін і шкіль читачеві поліфонія смислів, лише заплутує. Намагаючись кваліфікувати рашизм, викласти його в категоріях чинних методологічних шкіл, дослідники, а ще більше – практикуючі політтехно-

логи, публіцисти, журналісти – всі ті, хто безпосередньо працюють з масовою свідомістю, потрапляють у справжні методологічні лабіринти. І це попри те, що теорія і історіографія тоталітаризму, фашизму, нацизму, комуністичного режиму складає колосальний блок інтелектуальної спадщини ХХ сторіччя. Насправді жодної проблеми не існує (якщо відкинути аспект політичної вмотивованості і фінансових зобов'язань авторів). Існує лише завдання обрання відповідного інструментарію і чіткого окреслення предмету аналізу.

Спробуємо розібратися по суті.

Першими на феномен тоталітаризму звернули увагу письменники. Романи Євгенія Замятіна «Мы» та Андрія Платонова «Котлован» побачили світ задовго до Дж. Оруелла та О. Хакслі і сигналізували про появу якісно нової форми політики. Політики, страшною не лише за наслідками застосовуваного нею терору, а й за тими пертурбаціями, які вона спричиняла у суті людини. Вже після них з'явилися всесвітньовідомі твори Олдоса Хакслі «О дивний новий світ» та Дж. Орвелл «Скотний двір», «1984», в яких нова система віднайшла нові грані. Чи не синхронно розпочалося осмислення проблеми філософами (йдеться, зрозуміло, про антитоталітарний дискурс, а не про його апологетів). Перша потужна заявка на осмислення онтології фашизму належала Х. Ортега-і-Гасету, а лаври засновниці тоталітарної школи і класика, який запропонував новий інструментарій його описання і концептуалізації, дісталися Ханні Арендт – авторці культової праці «Витоки тоталітаризму», багатократно перевиданої багатьма мовами світу. Карл Фрідріх, автор дослідження «Розвиток теорії і практики тоталітарних режимів», осмислював і порівнював тоталітарні системи з дальшої історичної перспективи. Разом із Збігневим Бжезинським у 1956 р. після багатократних спроб дати коротке визначення тоталітаризму, вони запропонували поняття «тоталітарний консенсус», розглянули його як сукупність системотвірних принципів. Наразі воно залишається ключовим у справі діагностики тоталітарної системи.

Доводиться визнати, що аналітичну рамку при атрибутиці рашизму «збиває» передусім не когнітивний, а психологічний ступор. Що й не дивує. Світове інтелектуальне середовище, на жаль, проіснувало останнє сторіччя, мало вправляючись в історії України. По правді – дивлячись на неї очима Росії. А, крім того, в епіцентрі тоталітарної школи, спродукованої світовим інтелектуальним середовищем, традиційно перебувало в широкому сенсі єврейське питання, у вужчому – трагедія Шоа. На осмислення причин фатальної дегуманізації низки європейських націй і причин їхньої участі у масовому знищенні євреїв Європи були спрямовані основні зусилля інтелектуалів. Створена ними рамка виходила з того, що нацизм і фашизм в Європі подолані – «Ніколи знов!». Голокост виступав десятиріччями системотвірною матрицею аналітичної праці, що появлялося масштабом включеності в цей загальносвітовий дискурс.

Україна і українці в ньому натомість знаходилися на далекому маргінесі. Коли аналогічні процеси почали розгортатися в українських реаліях, науковці виявилися банально не готовими до їхнього осмислення. Все, що вони могли зауважити через незнання історії України – це банально повторювати, що ситуація є (не)аналогічною. Та хіба хтось всерйоз може сподіватися, що в семи десятиріччях якийсь історичний феномен може оприявнитися буквально? Закриваючи очі навіть на те, що Голокост відбувався в умовах другої промислової революції, а сучасні події – в постінформаційному глобальному світі?

Отже, з далекого маргінесу гуманітарної дискусії і теоретичних узагальнень

Україна і українці «вигулькнули» цілком неочікувано. Виявилось, що попередні вісім років російсько-української війни більшість «експертів» (не кажучи про проплачених Кремлем імітаторів) не використали для того, аби увійти в суть предмету. Гасло – Russia is a first! – жодним чином не підважилося. Визнаним науковцям було просто «ніколи» поцікавитися етногенезом українців, історією їхнього націє- і державотворення. В іншому б випадку вони знали, що єврейська та українська нація все ХХ сторіччя слугували тригерами розмірковувань з теорії націй і націоналізмів, виявляючи чимало спільного і своєму поступі. Значною мірою саме історія цих двох народів є ключем до розуміння історії ХХ сторіччя. Ключем, значною мірою проігнорованим.

Світові інтелектуали наразі катастрофічно мало знають реальну історію України і реальну Росії (не плутати з загально поширеними і вкоріненими на рівні стереотипів європейської славістики історикоподібними сурогатами). Саме відсутність реального історичного знання не дозволяє їм вийти за рамки баналізації проблеми. Какофонія смислів та висновків, передусім у ЗМІ, є лише віддзеркаленням цього стану. А, крім того, і фактором інформаційної війни – складової походу рашизму проти сучасного світу. Систематизація феноменів, а в них систем, підсистем і явищ лише розпочалася. Дослідження феномену на піку його оприявлення саме по собі є неабияким інтелектуальним викликом. Під час щосекундної загрози життю – поготів.

І все ж його слід намагатися вирішувати.

Для початку звернемо увагу на «слова».

В суворо науковому сенсі не варто називати рашизм фашизмом/нацизмом. Бо кажучи, що путінська Росія є нацистською, ми б дали підстави вважати, що ідеологічно Кремль і рашисти наслідують настанови Адольфа Гітлера і надишаються його «Майн камф». Рашизм не належать і до феномену «російського фашизму», який існував синхронно з фашизмом і нацизмом в ХХ столітті. Рашизм питома продовжує і розвиває певні сегменти профашистських ідеологій/рухів/організацій, які з'явилися вже в пострадянській Росії. Про це зокрема ідеться в низці досліджень, які з'явилися в ті часи, коли їхнє вивчення ще було можливим поза пропагандистською рамкою. Властиво, в Росії є нацисти, питома неонацисти, які є послідовниками А. Гітлера і є складовою частиною світового неонацизму, що сповідують його символічні, ідеологічні та організаційні засади. Понад те, не приховуючи своєї належності до (нео)нацизму, вони від 2014 р. воюють на стороні РФ та інспірованих нею квазіструктур ЛНР/ДНР. Мета їхньої участі озвучена гранично відверто – «Ми хочемо вбивати».

І все ж російські нацисти і рашисти – поняття далеко не синонімічні, хоча й належать до однієї родової групи.

Дослідники найчастіше кваліфікували фашизм/нацизм як виразку на тілі західноєвропейського лібералізму, що зрештою почала сприйматися як тимчасова девіація, спрямована передусім проти лівого радикалізму. Втім, на наш погляд, її антиліберальна спрямованість є не менш системотвірною. Власне сьогодні очевидно, що тоталітарні режими були ні чим іншим, як відповіддю переважно постімперських консервативних середовищ на загальноєвропейську хвилю демократизації та лібералізації, яка розпочалася наприкінці XVIII століття і триває досі. Безпосередні ідеологи фашизму/нацизму дивилися на феномен під іншим кутом зору. Хайдеггер зокрема вважав, що «консервативна революція» це і є фашизм/нацизм. Натомість Ортега-і-Гассет вважав, що тоталітаризм народжується демократією, позбавленою ліберального змісту. Боркенау бачив

причини фашизації у кризі культури, спричиненій світовою економічною кризою.

Додамо, що при цьому предметний розгляд феномену не менш часто відсилає дослідників, а тим паче публіцистів, до іншого не менш яскравого історичного феномену ХХ сторіччя – сталінізму/комунобільшовизму.

І це не випадково, бо розмисли про онтологічні корені рашизму слід починати з встановлення онтологічних зв'язків між фашизмом/нацизмом/комунобільшовизмом. Все стане на свої місця, якщо типологічно розділити тоталітарні системи на правий і лівий спектр, розуміючи, що їхньою спільною ознакою і завданням було знищення/гальмування загальноєвропейського тренду на суб'єктивізацію держав, етносів, особистості.

Отже, все це – фашизм, нацизм, комунобільшовизм, рашизм – явища одної родової групи, ім'я якому – тоталітаризм. Фашизм, нацизм, комунобільшовизм, рашизм є лише його історичними різновидами, сформованими на основі певних етнокультурних феноменів. Фашизм постав як націоналістичний проєкт, підпорядкований меті виходу з кризи. Націонал-соціалізм – як глобальний проєкт саме внаслідок його расистської складової, що мав завданням знищення «унтерменшів» і світовий експансіонізм. Комунобільшовизм – тоталітаризм лівого політичного спектру, зіпертий на ідеологію ленінізму. Рашизм – чорно-сотенно-білогвардійсько-чекістська тоталітарна ідеологія і практика з низкою специфічних ознак, обумовлених гібридним характером російського політичного проєкту і обставинами постмодерну.

В широкому сенсі тоталітаризм – це атавістична перверсія демократії – тобто рецидив здичавіння на тлі формування демократії в сучасному її розумінні. Саме це відрізняє його від низки політичних форм врядування (диктатури, авторитарні режими), з якими тоталітаризм часто плутають. В основі тоталітаризму перебуває тоталітарний консенсус, що перетворює країну і суспільство, які його досягають, на якісно нову форму суспільно-політичного організму.

Особливо важливо розуміти, що головним ворогом тоталітарних режимів і систем є лібералізм. Не демократія – бо вони самі є хоч і перверсивними але демократіями, а саме лібералізм. Підсумково/глобально – ідея вільної (суб'єктної) Людини і всієї політично-культурної інфраструктури, що дозволяє політичну суб'єктність людини реалізовувати. Саме послідовне і системне винищення ідеї лібералізму на всіх поверхах існування держави і соціуму зрештою руйнує і те і те. Замість сукупності індивідуумів, які перебувають у складних соціокультурних і політичних взаєминах, через тотальний терор постає погромний натовп (за Х. Арендт – «людська множина наче зникає в Одній Людині велетенських розмірів»), а сама людина переводиться в режим «голоного життя». При цьому, як засвідчує досвід, за умови тривалого існування, тоталітарна система примудряється винищити в людині не лише прагнення до свободи, а і саме її розуміння. Інвалідація особистості, атрофія навичок самостійної соціальної взаємодії і спільного со-творення, є основним наслідком панування тоталітарних практик. А крім того – постання домінантної популяції носіїв тоталітарної ментальної матриці, що гальмує, а часто призводить і до поразки (як у випадку Росії) пост-тоталітарного транзиту.

Так само важливо пам'ятати, що держава сучасного типу і тоталітарна система є онтологічними протилежностями, як за структурою, так і за сенсом. Демократія і лібералізм – це про інститути, інституції і правила взаємодії між ними,

тобто – процедури. Це база, на якій вибудовується в низці національно-культурних інтерпретацій держави в гобсівському розумінні (варто нагадати, що вони принципово і за внутрішнім укладом, і за соціальною структурою, і за ментальною та культурною основою відрізняються від попередніх історичних версій навіть у середовищі тих спільнот, які спромоглися існувати у майже незмінних етнічних ареалах. Лише для читача, не заглибленого в історичні контексти, позірна Франція Людовика XIV та Франція Еммануеля Макрона – це те саме в різних побутових декораціях. Насправді це не так, ідеться про неспівставні історичні феномени). Тоталітарна система – це про невпинне знищення/розщеплення/розчинення/деформацію державних і соціальних інститутів та інституцій. Це про зростання державної машини (влади) і населення в новій формі садо-мазохічних відносин, ефективність яких підвищується не культурними і правовими практиками, а терором.

Повертаючись до проблеми інсталяції тоталітаризму, варто зауважити, що універсальною причиною його народження є бажання спростити політичну ситуацію, що спонукає певні владні кола зневажити процедури, зазвичай під гаслами «спільного блага» з огляду на неготовність народу відповідати викликам моменту. Як приводом для приходу до влади Гітлера став зговір умоглядних ворогів рейху з комуністами, так прелюдією операції «Наступник» 1999 р. стало завдання упередження комуністичного реваншу. Власне, під тим же мотивом відбулися встановлення президентської республіки 1993 р., вражаючи політтехнологічні маніпуляції виборами 1996 р. Іронія історії полягала в тому, що в усіх випадках намагання упередити поширення червоної пошесті призвело до ще більш фатальних наслідків.

Підсумовуючи досвід ХХ сторіччя, можна сказати, що провідними трендами історичного поступу Європи і Північної Америки, які зрештою стали глобальними, були:

1) Лібералізація і демократизація – перехід від монархії і абсолютизму, як перед тим основного типу політичного життя, до республік і парламентського ладу;

2) Криза і розпад колоніальних систем. «Побічною» цього тренду, в одному випадку, стало народження націоналізмів (і, відповідно, молодих національних держав), а в іншому, – тоталітарних систем (як правило, в країнах з імперським минулим).

Отже, феномен тоталітаризму в усіх його національно-культурних різновидах є нічим іншим як відповіддю певної етнокультурної спільності на основоположні питання модернізації. Простою мовою – що обирають певна країна і населення: рухатися в майбутнє, ускладнюючи соціальну структуру, суспільні взаємодії, рівень розвитку людського капіталу, архітектуру гілок влади і політичну культуру громадян, чи, навпаки, намагатися зупинити зміни через спрощення соціальних відносин і їхнє протезування технологіями масового терору, насильства над масовою свідомістю зокрема.

В цьому сенсі новонародження тоталітаризму–рашизму в Росії є наслідком і симптомом її перехідного стану. Як побачимо далі – результатом нездатності Росії, як політичного проєкту, і росіян, як етносу, до повноцінної природної модернізації.

Лариса ЯКУБОВА,
докторка історичних наук, завідувачка відділу
Інституту історії України НАНУ

Прощай, друже!

Як грім з ясного неба. Такою несподіваною була звістка, що 12 січня 2025 року помер науковець, педагог, письменник, журналіст **Сергій Дмитрович Федака**.

Сергій Федака народився 22 серпня 1964 р. у місті Маріуполь Донецької області, де тоді працювали його батьки. У мирні часи він не забував про своє рідне місто, їздив туди відпочивати.

Після закінчення навчання в Ужгородському державному університеті, у 1989 р. вступив до аспірантури. Кандидатську дисертацію захищав достроково у 1992 році на тему «Відкриттю і першовидання Слова о полку Ігоревім: історико-культурні аспекти». Докторську дисертацію на тему «Політична історія України-Русі доби Рюриковичів (XII століття)» захистив у 2003 р. у Харківському національному університеті. З 2003 року С. Федака професор кафедри історії України Ужгородського національного університету.

Як історик він звертався і до політичної історії Закарпаття. Зобразив її у таких виданнях: «Хроніка Карпатської України» (2004), «Августин Волошин: коротка біографія» (2005), «Літопис Карпатської України» (2013). Історії Ужгорода від найдавніших часів до сьогодення у книгах: «Ужгород крізь віки» (2010) та «Ужгород: роки і люди» (2013). Історії християнства – «З історії християнства на Закарпатті» (2013), історії та географії сіл і міст краю – «Населені пункти і райони Закарпаття! Історично-географічний довідник» (2014).

Ми знаємо його і як поета й прозаїка, літературного критика й історика літератури. Він автор чотирьох збірок поезії: «Дороги кохання» (2004), «Окрушини дзеркал» (2004), «Небесні суходоли» (2006), «Калейдоскоп календаря» (2014). З художньої прози слід згадати збірку новел «Яблуко від Єви» (2005), повість «Карпатський кросворд» (2009), роман «Валет Валентина Другета» (2010).

Не можна не згадати його феноменальну «Історію України» у 16-тих томах. І так Сергій Федака є першим закарпатським дослідником – автором багатотомної історії України.

Автор цих рядків зустрічався із Сергієм Федакою у Пряшеві, Ужгороді та навіть у славному Києві. Завжди було про що поговорити. Він цікавився нашим національно-культурним і літературним життям. Свідченням цього є і його статті на сторінках «Дуклі».

Сергій Федака відійшов у вічність. Нам буде бракувати його мудре слово.

Вічна і світла пам'ять!

(ія)

ГЕЙ, ХТО В СВІТІ, ОЗОВИСЯ!

Михайло ЧУКАН

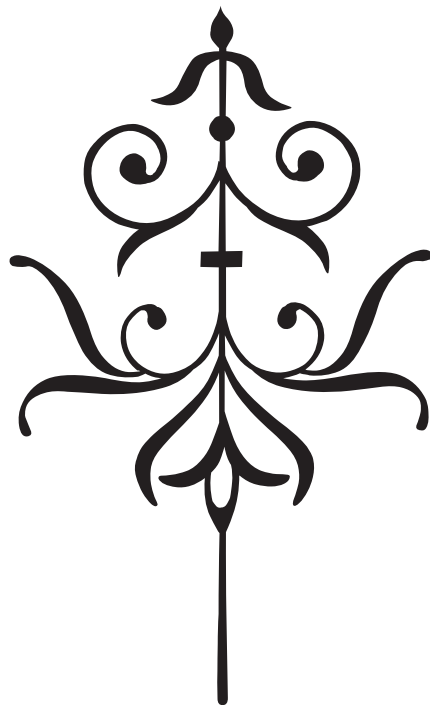

Відстань...
Аж поки вона сама догляне
Безгірний небокрай неозірний
неминуче в твоїх очах дзеркалиться
Чи ти не будеш сумувати за нею
коли кроки тобі підлеглих ніг
донесуть тебе нарешті
до кінця самотнього цієї подорожі?
Пристань...
Роззуті чоботи біля ліжка
як якір шкіряний
до дна болотом на підосшві
втомлено застромлені
Тут човен твого тіла
гойдається в гавані на водах
ковдряних хвиль
тих до забуття засуджених
неповторних мрій...

Потяг приходить сюди
лише у вихідні,
тільки протягом літа
Саме під час канікул
всього двоє вагонів
раз на чотири години
чекає наступних очевидців
звивистої греблі бобрів,
десь там на ставку за селом Кухиня,
котру ще вітер вдруге не встиг вкусити

Крокуєш впевнено від задалекої зупинки
до початку села спекотою втомленого
потім по мості з дощок виготовленим
за дитячим малюнком окатої жаби,
та тілом так яскраво зеленим,
прямуєш напружено посеред очеретів
Но щезлий колір крейди на дереві
вже нічого твоїм чоботам не показує
Отоді ти покинеш нарешті безшумно передгір'я
Щоб побачити з вершка на лисині
гніздо перших двох соколів
які нещодавно з Гамерики пізно прилетіли
Та повернутися пішки крадькома додому
На протилежний малокарпатський схил
після двадцятьох кілометрів
Вже цілком без сил

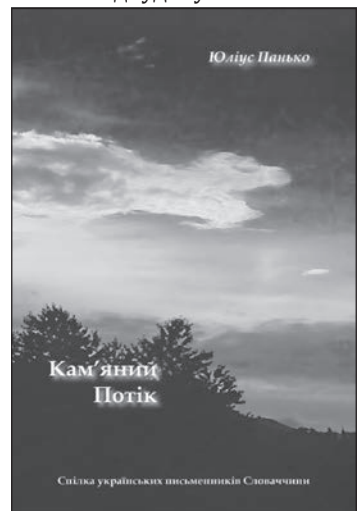

РЕЦЕНЗІЇ

Нова книжка Юліуса Панька

Юліус Панько в останні роки належить до найбільш активних українських письменників Словаччини. На той раз нас порадував новою повістю «Кам'яний Потік» (Пряшів, 2024, 184 с.). В ній автор розповідає, як живе, що турбує і бачить його центральний персонаж, пенсіонер, за професією колишній учитель і директор школи, в районному місті Містечко, Томаш Шершень, його дружина Таня та ряд колоритних жителів села та Містечка. Село Кам'яний Потік знаходиться під Дуклею, яке лише протягом першої половини ХХ ст. зазнало дві світові війни, п'ять раз мінялися державні режими, в яких його людям доводилось жити (Австро-Угорщина, Чехословацька Республіка, Словацький штат, знов Чехословацька Республіка, сучасна Словацька Республіка), що натурально позначилося на характері і менталітеті, моралі і мові його жителів. Останню війну нагадує їм ще й сьогодні бомбова яма на садибі Т. Шершеня. Живуть в цьому краю русини-українці, росіяни, поляки, роми, православні, греко-католики, римо-католики та, може, й інші віруючі. Т. Шершень сам родом із Кам'яного Потока, закінчив педагогічний факультет, став учителем і в останні роки працював директором школи в Містечку.

Ю. Панько знайомить читача з проблемами Т. Шершеня на посаді директора школи, які йому доводилось щодня вирішувати з учнями, учителями, батьками і функціонерами минулого режиму чи після його повалення з новими політиками та й ще самому учить дітей. Тому тішився на пенсію. Відремонтував батьківську дерев'яну післявоєнну хату і влітку щороку їхав туди в Кам'яний Потік разом з дружиною Танею відпочивати. Вирішив, що не буде втручатися в сільські справи, що буде лише спостерігати, але життя змінило його плани. Бомбова яма на його садибі нагадувала йому та селянам, що війна найбільше зло людства, що воно – це зло – весь час присутнє, свідками якого ми є сьогодні в Україні і біженці, які звідти приїхали аж до Містечка. Він згадує, як люди після війни відбудовували спалені хати, завели електрику, відремонтували церкву, школу, корчму, асфальтову дорогу, завели автобус в село, як молоді люди виїжджали за роботою в Чехію, навіть в Америку, але додому мало-хто з них повернувся і село почало вимирати. Був свідком, як у село приїхали жити перші цигани-роми, як їх люди по-різному сприймали, як мінявся характер міжлюдських відносин, мораль села. Т. Шершень активно втрутився у сільські справи аж коли знайшлися в селі «хитрі» люди, які хотіли приватизувати урбарські ліси і поля, які за «ламаний гріш» купували маєток сільськогосподарських артілей та машинно-тракторних станцій, пусті хати, коли «на око» створювали земельні ради» урбаріату, але власне самі хотіли розпоряджатися сільським маєтком, чи як обирали старосту та інших членів комітету сільської ради тощо.

До найсильніших сторінок повісті належить, на нашу думку, розділ «Путін? Ох!», в якому автор розповідає про полеміку Т. Шершеня зі своїми давніми друзями Джоржі і Серджи в кав'ярні Корзо, де часто разом пили пиво. Ідучи до кав'ярні, Томаш зустрів подружжя своїх колег (україніст і русист) і запитав «Як там Путін?». Колегиня дотепно відповіла «Путін? Ох!». Полеміка між друзями розгорілася навколо питання, хто і чому розпочав війну в Україні. Серджи заявив: «Те, що зробив Путін, це злочин, шаленство». Джоржі йому опонував: «Путін розпочав, бо був змушений Америкою». Україна мала б здатися... і не було б війни». Томаш все це слухав, не погоджувався з поглядом останнього і закінчив тим, що Путін ще 2016 року заявив, що «кордони Росії ніде не закінчуються». І я від себе ще додаю, що Путін з іншого приводу заявив, що там, «где звучит русское слово, там русская земля» і створив теорію «русского мира».

Ця розмова характеризує сучасний погляд наших людей на війну між Росією та Україною, ніби вона, ця війна їх не торкається. Але вона торкається, і ми її відчуваємо щодня. Жаль, наші деякі політики і люди не повчилися попередніми війнами, які прокотилися нашим краєм і залишили спалені села, вбитих людей, калік, вдів і сиріт...

Не лише цю полеміку, але й останні події і факти твору Юліус Панько зобразив з тактом, часто аж дипломатично, щоб нікого не образити. Деякі події, сцени, як на мене, можна було «посолити» ще гумором чи сатирою. Деякі поняття, як завуч, колгосп, радгосп, утильсировина та інші сучасній генерації в наших умовах вже незрозумілі і вимагають пояснення. Але і так можна констатувати, що художня зрілість з кожною книжкою автора зростає, хоч іноді автор більше описує, ніж би самі персонажі виявили своєю колоритною мовою свої почуття і настрої та приналежність до рідного краю.

Михайло РОМАН.

На фонд журналу «Дукля»

Шановні читачі! Якщо Вам не байдужа дальша доля журналу «Дукля», просимо Вас підтримати її своїми пожертвами, які слід надсилати на рахунок:

VÚB Prešov, číslo účtu: SK46 0200 0000 0000 2843 4572

На обкладинці журналу твори українського художника

Миколи Диця

На першій сторінці обкладинки: «**Казковий ландшафт**», емаль, 1990, 70x50 см; на другій сторінці обкладинки: «**Спів Орябини**», олія, 1982, 60x90 см; на третій сторінці обкладинки: «**Полонини**», олія, 1983, 60x60 см; на четвертій сторінці обкладинки: «**Мій рідний край**», акварель, 1988, 70x70 см.

Ціна 0,66 €

Індекс EV 5881/20

ISSN 0419-8131

